

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН
МАМЛЕКЕТ ЖАНА УКУК ИНСТИТУТУ

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕПЕСИ Д 12.24.695

Кол жазма укугунда

УДК:347.61/64(575.2)(043)

КУДАЯРОВА БАРНОХАН АНВАРОВНА

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА УЙ-БУЛӨЛҮК
ЗОМБУЛУКТАП АЯЛДАРДЫ САКТОО ЖАНА КОРГООНУН
ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы;
укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчиси

ю.и.д., профессор Г.К. Кудышева

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ	3
БАП I ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЗОМБУЛУК ПРОБЛЕМАСЫН ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА 15 МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ.....	
1.1 Кыргыз Республикасындагы аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун генезиси жана маңызы.....	15
1.2 Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук боюнча илимий- укуктук изилдөөлөр.....	32
БАП II АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУКТУН АЛДЫН АЛУУНУН ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА УЛУТТУК МЕХАНИЗМДЕРИ: ИШКЕ АШЫРУУНУН 82 ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ.....	
2.1 Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдар.....	82
2.2 Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоонун укуктук механизмдери.....	92
БАП III КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЯЛДАРДЫ ҮЙ- БҮЛӨЛҮК ЗОМБУЛУКТАН САКТОО ЖАНА КОРГОО БОЮНЧА ПРОФИЛАКТИКАЛЫК ИШ-ЧАРАЛАРДЫН 115 РОЛУ.....	
3.1 Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча профилактикалык иш-чаралардын жалпы социалдык аспектилери.....	115
3.2 Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча алдын алуу чараларынын укуктук механизмдери	138
КОРУТУНДУ.....	157
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАР.....	160
КОЛДОНУЛГАН БУЛАКТАРДЫН ЖАНА 162 АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....	

КИРИШҮҮ

Диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу.

Конституцияга ылайык Кыргыз Республикасы – көзкарандысыз, суверендүү, демократиялык, унитардык, укуктук, светтик жана социалдык мамлекет болуп саналат. Укуктук мамлекетте адамдын укуктары жана эркиндиги артыкчылыктуу деп эсептелет. Адамдын укуктары жана эркиндиги Кыргыз Республикасында жогорку баалуулуктарга кирет. Ар бир адам өзүнүн жеке жашоосунун коопсуздугуна, кадыр-баркын жана абийирин коргоого укуктуу. Адамдын кадыр-баркы Кыргыз Республикасында абсолюттуу жана кол тийбестир» [1].

Кыргыз Республикасында эркектер жана аялдар бирдей укуктарга, эркиндиктерге жана аларды ишке ашыруу үчүн теңдей мүмкүнчүлүктөргө ээ. Мамлекеттин негизин үй-бүлө түзөт. Үй-бүлө, мыйзам менен белгиленген нике курагына жеткен эркек менен аялдын өз ара макулдугу менен түзүлөт. Никенин катталуусу мамлекет тарабынан жүргүзүлөт. Үй-бүлө жана никеде күйөө жана аял тең укуктарга жана милдеттерге ээ. Бул конституциялык жоболор Кыргызстандын демократияга жана укуктун үстөмдүгүн камсыздоого болгон умтулушун чагылдырат.

Заманбап коомдогу актуалдуу маселелердин бири үй-бүлөдөгү зомбулук. Бул көйгөй көп кырдуу жана татаал маселе болуп саналат. Дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө ал кандайдыр бир түрдө бар. Кыргызстанда аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук күчөп, анын социалдык-психологиялык кесепеттери дагы деле коом тарабынан тааныла элек.

Кыргызстан Борбор Азияда биринчилерден болуп 2003-жылы үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жөнүндө мыйзамды кабыл алды, анын негизги жетишкендиги болуп үй-бүлөлүк зомбулук маселесин мамлекеттин күн тартибине киргизүү, бул маселелер боюнча мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарын жана укуктук мамилелердин субъекттерин аныктоо, үй-бүлөлүк зомбулук боюнча статистиканын өзүнчө түрү пайда болгон ж.б. 2017-жылы “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз

Республикасынын Мыйзамы кабыл алынып [11], үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү жаатындагы мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарынын чөйрөсү кеңейтилген. Ошол эле учурда аялдарга карата зомбулуктун көп сандаган фактылары жана мыйзамдарды талдоо аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоонун жана коргоонун колдонуудагы механизмдеринин натыйжасыздыгын, укуктук, уюштуруучулук жана социалдык жактан коргоо чараларын күчөтүү зарылдыгын көрсөтүп турат. Көйгөйлөрдүн арасында укук коргоо жана сот тутумдарынын гендердик сезимсиздигин, чектелген ресурстарды, анын ичинде соттук коргоону, медициналык жана психологиялык жардамды, купуялуулукту камсыздоо, коопсуздук, анын ичинде зомбулуктун курмандыктары үчүн баш калкалоочу жайларды белгилей кетүү керек. Колдонулуп жаткан стандарттарды иш жүзүндө колдонууда аялдарды коргоого жардам бербейт.

Бул факторлор көбүнчө өз ара байланышта болуп, үй-бүлөдөгү зомбулукту чечүүнү кыйындаткан татаал системаны түзөт. Бул көйгөй менен натыйжалуу күрөшүү үчүн эффективдүү мыйзамдарды кабыл алуу, укуктук тарбиялоо, коомдун укуктук аң-сезимин өзгөртүү, зомбулуктун курмандыктарын колдоо сыяктуу комплекстүү мамиле керек.

Кыргыз Республикасында (КР) үй-бүлөлүк зомбулук боюнча абал 2020-жылы COVID-19 эпидемиясынан кийин начарлап башталган. Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, 2020-жылдын январынан мартына чейин укук коргоо органдарына үй-бүлөдөгү зомбулук боюнча 2319 арыз катталган, бул ушул эле мезгилдеги 2019-жылда 65%га көп (жабырлануучулардын 95% 21 жаштан 50 жашка чейинки аялдар). [106].

Учурда үй-бүлөлүк зордук-зомбулук күч алууда. Алсак, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, 2024-жылдын 10 айында Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулуктун 14 миң 293 фактысы катталган, бул өткөн жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 3877 учурга (37,2%) көп. [74].

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун өсүшүнө каршы күрөшүү үчүн комплекстүү багыттагы илимий изилдөөлөр зарыл. Комплекстүү изилдөөлөрдүн алкагында бир катар факторлорго көңүл буруу керек: заманбап коомдогу үй-бүлөдөгү зомбулуктун жайылуусу; үй-бүлөдөгү зомбулукту жасоо учурларынын жогорку латенттүүлүгү; жарандардын жеке жашоосуна ашкере кийлигишүүнү болтурбоо; учурдагы укуктук илимде үй-бүлөлүк зомбулукту алдын алуу боюнча мыйзам чыгаруу жана укукту колдонуу саясатын аныктаган бирдиктүү концептуалдык жолдун жоктугу.

Аялдардын укуктарын үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун натыйжалуу механизмдин түзүү үчүн колдонуудагы ченемдик укуктук актыларды, соттук практиканы комплекстүү талдоо, профилактикалык түрдө кол салуулардан коргоонун илимий негизделген концептуалдык мамилеси жана заманбап илимдеги орун алган боштуктарды толтуруу зарыл. Үй-бүлөдөгү зомбулукту илимий түшүнүү деңгээли менен анын коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнө тийгизген таасиринин практикалык маанисинин ортосундагы дал келбестик бул көрүнүштү кабыл алуу деңгээлинин өзгөрүшүн түшүнүүнүн маанилүүлүгүн, анын алдын алууга радикалдуу жаңы мамилени калыптандыруунун маанилүүлүгүн далилдейт.

Бул изилдөө Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөдөгү зомбулуктан коргоо жана сактоо маселесине комплекстүү көз караш менен мамиле кылуу менен өзгөчөлөнөт. Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы мамлекет менен коомчулуктун тынымсыз аракетине карабастан бул проблема актуалдуу боюнча кала берүүдө жана ал бир жолу аткарыла турган жумуш эмес болгондуктан ага каршы такай күрөш жүргүзүүнү талап кылат. Үй-бүлөлүк зомбулукту түп тамырынан жок кылуу бул боюнча мыйзамдарга жана мамлекеттик документтерге гана байланыштуу эмес. Мында бул негативдик көрүнүш менен менен күрөш жүргүзүүнүн абдан маанилүү субъектиси болгон жергиликтүү коомчулуктун ролу абдан чоң. Атайын укук коргоо органдарына караганда жергиликтүүлөр кайсыл үй-бүлөдө кандай проблемалар, жагымсыз жагдайлар бар экендигин мыкты билишет. Жергиликтүү маанидеги ар кандай

маселени өз ордунда аксакалдар кеңешин түзүү жана аларды активдүү иштетүү менен оң жагына чечүүгө толук мүмкүн. Айла калбай калганда гана үй-бүлөлүк чыр-чатактар тынымсыз кайталанган үй-бүлөлөрдө андай конфликттердин тереңдеп кетпеси үчүн жамааттык деңгээлде атайын укук коргоо органдарына, кризистик борборлорго, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарына, шаар жерлеринде кварталдык комитеттерге ж.б. кайрылуу зарыл.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуунун жана ага каршы күрөш жүргүзүүнүн укуктук багыттарынын теориялык жактан жеткиликтүү деңгээлде изилдөөгө алынбагандыгынын натыйжасында бул маселе бул күндөргө чейин коомдо курч проблемалардын бири катары сакталып келүүдө жана бул көйгөй биздин ушул диссертациялык изилдөө ишибизге киришүүбүзгө түрткү болду.

Изилдөө темасынын илимий жактан иштелип чыгуу деңгээли.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрү жана алардын россиялык мыйзамдык актыларда чагылдырылышын Т.Ю.Забелина, А.Н.Ильяшенко, В.Э.Игнатович, Л.А.Колпакова, Н.В.Машинская, Л.В.Сердюк, А.Н.Фатеев, Д.А.Шестаков жана башкалар изилдөөгө алышкан.

Машинская Н.В. “Үй-бүлөдөгү зомбулук, анын криминологиялык жана кылмыш-жаза – укуктук аспектилері” (2001), Шахов В.И. “Үй-бүлөдөгү зомбулук, анын кылмыш-жаза – укуктук жана криминологиялык жана кылмыш-жаза – укуктук мааниси” (2003), Харламов В.С. “Үй-бүлөдөгү кылмыштуу зомбулукка каршы чара көрүүнүн теориясы жана практикасы” (2018) деген аталыштардагы диссертациялык жумуштарды аткарышкан жана коргоого чыгарышкан.

Аялдарга карата кордук көрсөтүү проблемасын төмөнкү казак окумуштуулары изилдөөгө алышкан: Алауханова Е.О., Каирова Н. “Аялдарга карата кылмыштуу зомбулук” (2008), Жетписов С.К., Алибаев Г.А. “Азыркы казак коомундагы аялдарга карата зомбулук көрсөтүү: бул кырдаалга жана ага байланыштуу мыйзамдарга обзор” (2016).

Аялдарга карата күч колдонуу проблемаларына ата мекендик окумуштуулар Хамзаева А.Д., Түгөлбаева Б.Г., Шагивалиева А.К., Мусабекова

Ч.К., Супатаева Ж.Э жана башкалар кайрылышкан. Ошондой болсо да, азыркы кыргыз юридика илимдеринде үй-бүлөдөгү зомбулук прблемасын чечүүгө багытталган жана анын комплекстүү жолдорун даана көрсөткөн булактар жетишсиз болуп жатат. Себеби, ички үй-бүлөлүк кылмыштуу зомбулуктун концептуалдык теориялык-практикалык мыйзамдык негиздери жетишсиз болуп жатат. Бул жүйөөлүү аргументтердин бардыгы биз тандап алган диссертациялык теманын актуалдуулугун, илимий жана практикалык маанилүүлүгүн көрсөтүп турат. Демек, укук коргоо органдарынын гана эмес жалпы коомчулуктун алдында үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгуу, ага каршы жалпы күрөш жүргүзүү милдеттери турууда.

Биздин жекече көз карашыбыз боюнча, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага каршы жалпы күрөш жүргүзүү башка кылмыштын түрлөрүнө салыштырмалуу абдан ар тараптуу жана көп кырдуу татаалдашкан маселе. Биринчи кезекте, үй-бүлөдө патриархалдык салттардын эски калдыктарынан арылуу зарыл. Кийинки этаптарда анын пайда болуу табиятын жана себептерин, кийинки күтүлүүчү кесепеттерин алдын ала байкоо, башка социалдык-укуктук кубулуштар менен окшош жана айырмачылык жактарын аныктоо, ага карата бул негативдик көрүнүш менен күрөш жүргүзүү жолдорун аныктоо зарылчылыктары пайда болот.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп социалдык-укуктук көрүнүш катары зордук-зомбулукка теориялык жана укуктук талдоо, аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо проблемасы жана бул маселе боюнча улуттук мыйзамдарды өркүндөтүү эсептелет.

Алдыбызга коюлган илимий максатыбыз төмөнкүдөй **милдеттер** менен байланышкан:

- - социалдык-укуктук көрүнүш катары аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун укуктук табиятын изилдөө;
- аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукту укуктук аныктоого теориялык ыкмаларды талдоо;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдарды изилдөө;

- Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоонун жана коргоонун укуктук механизмдерин ачып берүү;

- үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана болтурбоо боюнча жалпы социалдык-укуктук чараларды аныктоо;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоонун жана коргоонун укуктук механизмдерин өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоону камсыз кылуу чөйрөсүндө келип чыккан коомдук мамилелер эсептелет.

Изилдөөнүн предмети - эл аралык-укуктук актылар, Кыргыз Республикасынын жана башка өлкөлөрдүн үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо чөйрөсүндөгү мыйзамдары.

Диссертациялык изилдөөнүн **илимий жаңылыгы** Бул эмгек Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун теориялык проблемаларына арналган комплекстүү монографиялык изилдөөлөрдүн бири болуп саналат. Үй-бүлөлүк зомбулуктун укуктук табияты олуттуу теориялык өнүгүүгө жана классификацияга дуушар болгон, атап айтканда:

- автор үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгүнүн аныктамасын сунуштайт. Үй-бүлөдөгү зомбулукту системалаштыруу жана структуралаштыруу аркылуу дифференциялоонун теориялык жана методологиялык зарылчылыгы далилденет;

- үй-бүлөдөгү сексуалдык зомбулукка автордук аныктама жана анын мүнөздүү белгилери иштелип чыккан;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча эл аралык жана ата мекендик тажрыйба жалпыланган;

- үй-бүлөлүк жашоонун мейкиндик чектөөсүн кеңейтүү зарылчылыгы аргументтелген;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча мамлекеттик укуктук саясаттын негизги багыттары аныкталган;

- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоого жана коргоого багытталган профилактикалык иш-чараларды өркүндөтүү, ошондой эле бул чараларды ишке ашыруучу маанилүү органдар катары жергиликтүү комитеттердин статусун жогорулатуу боюнча сунуштар иштелип чыкты.

Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жана ага каршы күрөшүүнү теориялык-укуктук негиздерине комплекстүү изилдөө жүргүзүүнүн негизинде диссертациялык изилдөөдө укук илими үчүн жаңылык катары төмөнкүдөй **жоболор** коргоо сунушталды:

1. Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук проблемасынын тарыхый-укуктук контекстин изилдөө революцияга чейинки Кыргызстанда аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун мыйзамдуу аныктамасы болбогонун көрсөттү. Коомдук турмуштун патриархалдык уруучулук образына байланыштуу үй-бүлө ичиндеги мамилелерди укуктук жөнгө салуу негизинен мүлктүк мамилелер менен чектелип, жеке мамилелер жетиштүү түрдө чагылдырылбай, адаттык нормаларга негизделген. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук кылмыш катары эсептелбей, кыргыз элинин тарыхый калыптанып калган маданий, улуттук жана диний салттарына негизделген патриархалдык-феодалдык түзүлүштүн чагылышы болгон.

2. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү салыштырмалуу жакында эле пайда болуп, 20-кылымдын аягында актуалдуу болуп калды. Бул көйгөй илимий билимдин ар кандай тармактары тарабынан изилденген кеңири тармакты билдирет. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук ар кандай илимдердин терминологиясына кирген, бирок бул түшүнүктүн бирдиктүү чечмелөөсү берилген эмес. Философия, психология, социология, жазык укугу, криминология жана башка илимдер бул түшүнүктү аныктоо көйгөйүнө билимдин тектеш тармактарында болгон аныктамаларды колдонбостон өз алдынча мамиле кылышат. Бул зордук-зомбулуктун өзү бир кыйла “кең форматка” ээ болгондугу менен шартталган. Аныктамага карата ар кандай

теориялык позицияларды изилдөөнүн негизинде, автор аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук, биринчи кезекте, кылмыш-жаза мыйзамы менен чектелбеген социалдык-укуктук көрүнүш экенин негиздейт. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукту изилдөөнүн илимий-укуктук мамилелери аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоонун концептуалдык моделин иштеп чыгууну талап кылат. Ушуга байланыштуу аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукка автордун аныктамасы сунушталат - адамдын укукка каршы жана коомдук коркунучтуу, адамдын кадыр-баркын басмырлаган жана жабырлануучуну аялуу абалга келтирген - финансылык, сексуалдык, физикалык, эмоционалдык же башка жүрүм-туруму. Бул жүрүм-турум физикалык күч колдонууну гана эмес, жабырлануучуга таасир этүүнүн башка түрлөрүн да камтыйт.

3. Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоонун жана коргоонун эл аралык тажрыйбасын талдоо менен автор аялдарга карата зомбулукка, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү жана алдын алуу механизмдерин караган бирдиктүү эл аралык укуктук документтин жоктугун жана бул көйгөйдү чечүүнүн системалуу макулдашылган мамилеси иштелип чыга электигин негиздейт. 1979-жылдын 18-декабрында Башкы Ассамблея тарабынан кабыл алынган Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенцияда аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук концепциясынын мазмуну каралбаган. Ушуга байланыштуу автор эл аралык деңгээлде аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн жоюу боюнча Конвенцияны кабыл алууну сунуштады, ал бул конвенциянын бардык катышуучулары үчүн аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча чараларды бириктирет.

4. Аялдардын укуктарын коргоо жаатында БУУнун системасынын эл аралык органдарынын ишмердүүлүгүн изилдөөнүн негизинде автор бул органдардын сунуштары декларативдүү мүнөзгө ээ жана ар кайсы өлкөлөрдө жетиштүү эффективдүү эмес деп ырастайт. Ушуга ылайык, диссертациянын автору Аялдардын статусу боюнча комиссиянын жана Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча комитеттин функцияларын кеңейтүүнү,

мамлекеттердин өз милдеттенмелерин аткаруусуна мониторинг жүргүзүү менен чектелбестен, алардын аткарбаганы үчүн жаза чараларын аныктоону сунуштады.

5. “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 19-беренесине ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдары үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча программаларды иштеп чыгышат жана ишке ашырышат, кабыл алынган программалардын эффективдүүлүгүнө жана натыйжалуулугуна мониторинг жана баа беришет. Бул программаларды ишке ашыруунун алкагында жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча жергиликтүү комитеттерди түзүшөт, алар коомдук башталышта иштешет. Жергиликтүү комитеттердин коомдук абалы аларга үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча коюлган милдеттерди толук натыйжалуу ишке ашырууга мүмкүндүк бербейт. Буга байланыштуу автор жергиликтүү комитеттердин статусун жергиликтүү өз алдынча башкаруунун деңгээлинде туруктуу башкаруу органдарына айландыруу аркылуу жакшыртууну сунуштады.

6. Укуктук билим берүү жана маалымдоо аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо механизминин негизги багыттары болуп саналат. Ушуга байланыштуу үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү жана аялдардын укуктары боюнча маалымдуулукту жогорулатуу боюнча үзгүлтүксүз билим берүү программаларын жүргүзүү зарыл; үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга акысыз юридикалык жардам көрсөтүү; үй-бүлөлүк зомбулук фактыларын милдеттүү түрдө эсепке алууну жана кырдаалга мониторинг жүргүзүү жана талдоо үчүн маалымат базасын түзүүнү киргизүү. Жалпысынан аялдарды зомбулуктан коргоонун натыйжалуу системасын түзүү үчүн параллелдүү институттук реформаларды жана практикалык чараларды киргизүү маанилүү шарт болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негиздерин коомдук жашоо-турмуштун ар кандай жагдайларын изилдөөгө алуучу таанып-билүүнүн диалектикалык

методдору түздү. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы илимий методдор (анализ, синтез, изилдөө иштерине карата системалык жана структуралык мамиле жасоо ыкмалары ж.б.) активдүү колдонулду. Ошондой эле, төмөнкүдөй жекече илимий методдор: тарыхый, системалык-структуралык, салыштырма-укуктук, формалдуу-логикалык, укуктук моделдөө, документалдык, статистикалык ж.б.у.с. методдор ылайыгына жараша орду-орду менен пайдаланылды.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык негиздерин биздин изилдөө ишибиз менен түздөн-түз же кыйыр түрдө байланышкан укуктун теориясы жана тарыхы, конституциялык укук, кылмыш-жаза укугу, социология, психология жана башка илимдер боюнча окумуштуулардын илимий-теориялык эмгектери түздү.

Изилдөөнүн нормативдик негиздери Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан ратификацияланган эл аралык нормативдик-укуктук актылардан, Кыргыз Республикасынын Конституциясынан, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү менен байланышкан аракеттеги улуттук мыйзамдардан турат.

Диссертациялык изилдөөбүздө, ошондой эле, кылмыштуулуктун алдын алуу жана аны менен күрөшүү боюнча программалык-укуктук документтер активдүүлүк менен колдонулду.

Диссертациялык изилдөөнүн эмпирикалык негиздерин үй-бүлөлүк зомбулук менен түрдүү деңгээлде байланышкан статистикалык материалдар, эл аралык, улуттук жана өкмөттүк эмес уюмдардын отчетторунун маалыматтары түздү. Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага каршы күрөш жүргүзүү, жаза колдонуу жөнүндөгү мыйзамдардын иштөөсү боюнча Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын, сот органдарынын иш практикасына талдоо жүргүзүлдү.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык маанилүүлүгү анда келтирилген теориялык жоболордун бул багытты келечекте андан ары изилдөөчүлөр үчүн колдонулуу мүмкүнчүлүгүндө. Диссертациялык иште үй-

бүлөлүк зомбулуктун алдын алуунун, ага каршы күрөш алып баруунун теориялык-прикладдык жактары ачылды. Биз изилдөөгө алып жаткан негативдик социалдык-укуктук көрүнүшкө, анын түрлөрүнө жана формаларына, келип чыгуу себептерине терең жана ара тараптуу теориялык баа берилди.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү тийиштүү уюмдарга жана мекемелерге, жалпы коомчулукка төмөнкүдөй сунуштар берилген:

- аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча улуттук алдын алуу саясатында профилактикалык иштерди оптималдаштыруу;
- аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулукту жоюу жана алдын алууда эски патриархалдык идеялардан жана салттардан биротоло арылуу;
- аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоону жана коргоону болтурбоо максатында диссертациялык иште берилген сунуштарды мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына активдүү колдонуу мүмкүнчүлүгү;
- орто жана жогорку юридикалык окуу жайларында диссертациялык иштин материалдарында баяндалган теориялык жана практикалык жоболорду колдонуу;
- мыйзам чыгаруу органдарынын мыйзам чыгаруу ишин колдонуу.

Диссертациялык изилдөөдө алынган натыйжалардын чындыкка жакындыгы Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына, ички иштер органдарынын, сот органдарынын иш практикасына, атайын юридикалык адабияттарга талдоо жүргүзүлгөндүгүндө. Диссертациянын материалдары жана алынган натыйжалар илимий басылмаларда жарык көрдү, алар боюнча жергиликтүү, эл аралык илимий-практикалык конференцияларда докладдар окулду жана алар угуучулар тарабынан жакшы кабыл алынды.

Диссертациялык изилдөөдө алынган натыйжалардын жарык көрүүсү жана турмушка ашырылуусу.

Диссертациялык иш К.Ш. Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин Мамлекет жана укук теориясы, граждандык укук жана процесс кафедрасында аткарылды жана талкуудан өттү.

Биздин диссертациялык изилдөөбүздүн негизги идеялары жана теориялык-практикалык сунуштары илимий басылмаларда жарык көрдү. Изилдөөдөнүн натыйжалары кафедранын отурумдарында (заседание), республикалык жана ошондой эле эл аралык деңгээлдердеги илимий-практикалык конференцияларда жана семинарларда апробацияланды, талкууга алынды жана биз изилдөөгө алган багыт боюнча докладдар окулду.

Диссертациялык изилдөөнүн структурасы анда коюлган максаттар жана милдеттер, материалдар менен натыйжалардын логикалуу жана ырааттуу берилүүсү менен шартталды. Диссертациялык иш киришүүдөн, өз ичине алты параграфты камтыган үч баптан, корутундудан практикалык сунуштамалардан жана колдонулган адабияттар менен булактардын тизмесинен турат.

I БАП. ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЗОМБУЛУК ПРОБЛЕМАСЫН ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Кыргыз Республикасындагы аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун генезиси жана маңызы

Кыргыздар арасындагы үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка байланышкан азыркы көйгөйлөрдүн тарыхый контекстинин изилдөөсү совет дооруна чейинки мезгилде Борбор Азия чөлкөмүнүн отурукташкан жана көчмөн элдеринин турмуш-тиричилигинде көптөгөн үрп-адаттар менен каада-салттарда аялдарга карата басмырлоочулук көрүнүштөр сакталып, калыптанып калгандыгын тастыктайт. Мусулман үй-бүлөлөрүндөгү үй-бүлөлүк зордук-зомбулук, биринчи кезекте, аялдын күйөөсүнө экономикалык көз карандылыгына негизделди, күйөөсү ага сеп төлөп (калым), аялды өзүнүн менчиги деп эсептейт. Ошону менен бирге аялдар үй эмгегинин бардык түйшүктөрүн өз мойнуна алышкан, бул алардын физикалык күчүн түгөтүп, катуу ооруга, эрте карылыкка жана өлүмдүн көп болушуна гана алып келбестен, психикалык кызыкчылыктардын чөйрөсүн өтө тарытып, интеллектуалдык өнүгүүсүнө тоскоол болгон. 19-кылымдын аягындагы маалыматтар боюнча Борбор Азия чөлкөмүнүн жалпы калкынын 45,7% аялдар түзгөн [135, с.44].

XX-кылымдын башында Түркстанда аялдарды боштондукка чыгаруучу агартуу кыймылы күч ала баштаган. Кыргыздын каада укугу аялдардын укугун коргоодо белгилүү кадам жасады. «Келишим боюнча сеп жана жөнөкөй белектерди төлөбөстөн кыз алууга эч кимдин укугу жок» деп аныкталган [70, с. 33.].

Совет бийлигинин алгачкы жылдарында Казак, Кыргыз, Тажик, Түркмөн жана Өзбек ССРинин конституцияларына аялдардын укуктарын коргоо боюнча атайын жобо киргизилген. Анда: «Аялдардын иш жүзүндө эмансипацияланышына каршылык көрсөтүү (жашы жете электердин никеси, кыздын баасы, аялдарды айыл чарба жана өнөр жай өндүрүшүнө, билим

берүүгө, мамлекеттик башкарууга жана коомдук-саясий турмушка тартууга каршылык көрсөтүүнү уюштуруу) мыйзам менен жазаланат» деп айтылган [129, с. 56].

Кыргыз Республикасында үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук көйгөйү эгемендүүлүк мезгилинде, радикалдуу саясий жана социалдык-экономикалык кайра куруулар болуп өткөн мезгилден бери өзгөчө актуалдуу болуп калды. Азыркы кыргыз үй-бүлөсүндө зордук-зомбулуктун көрүнүштөрү коомдун эмгек, социалдык жана эс алуу чөйрөлөрүндө орун алган катаал мажбурлоонун айрым түрлөрүнүн кеңири жайылышынын түздөн-түз кесепети болгон.

Тарыхый жактан алып караганда, жакынкы күндөргө чейин эле үй-бүлөлүк зомбулукка же болбосо аялдарга карата болгон зомбулук көрсөтүүгө жекече же ички үй-бүлөлүк мамиле катары баа берилип келген. Кийинки мезгилдерде жарандардын бул проблемага болгон мамилеси кескин өзгөрө баштады жана ал адамдардын ден-соолугун жана укугун коргоого алуу багытындагы жалпы мамлекеттик проблемалардын негизгилеринин бирине айланды. Биз изилдөөгө алып жаткан тема боюнча көп сандаган изилдөөлөр аялдарга карата психо-физикалык күч колдонуунун таасиринин абдан олуттуу коомдук көйгөй экендигин көрсөтүүдө. Мындай изилдөөлөрдүн бири болгон “Аялдарга карата зомбулук көрсөтүүнү токтотуу. Жалпы калк үчүн отчеттордо” (Л.Хейз, М.Эльсберг жана М.Готтемёллер, 1999-жыл, Серия Л, №11. Балтимор, Джонс Хопкинс университетинин саалматтыкты сактоо кафедрасы, Калкка маалымат берүү программасы) [141] ар бир үчүнчү аял зомбулукка кабылат деп берилген. Кыргыз Республикасында аялдардын укуктарын гендердик зомбулуктан коргоо жаатында өлкөнүн улуттук мыйзамдары, Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө Конвенция иштеп келет. Кыргыз Республикасында Борбордук Азия өлкөлөрдөн биринчи болуп “Эркектер менен аялдардын бирдей укуктарынын жана бирдей мүмкүнчүлүктөрүнүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” Мыйзамды (2008-ж.) жана “Үй-бүлөдөгү зомбулуктан социалдык укуктук коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамын (2003-ж.) кабыл алган. Кыргыз

Республикасын 2040-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы гендердик багыттагы максаттарды, милдеттерди жана иш-чараларды камтыйт.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январындагы “Инсанды руханий-адептик жактан өнүктүрүү жана дене тарбиясы” Жарлыгында үй-бүлөлүк баалуулуктарды коргогон, агрессивдүү инсандын мамилесин оңдоого рухий жактан багытталган кыргыз жаранын калыптандыруучу жогорку үй-бүлөлүк баалуулуктар каралган.

Бирок социалдык тармактардагы, ЖМКлардагы, ошондой эле заманбап санариптик ЖМКлардагы жана платформалардагы маалыматтардын мазмунуна жасаган талдообуздун натыйжалары күйөөлөрү тарабынан аялдарын уртокмокко алуу фактыларынын статистикасынын өсүү тенденциясын ачык көрсөтүп турат. Ошондой эле зомбулукка кабылган балдардын жана кары-картаңдардын саны да өсүүдө.

Аялдардын укуктарын коргоого алуу боюнча эл аралык уюмдар жана коомдор гендердик теңчилик боюнча маселени такай көтөрүп келүүдө жана алардын натыйжасында аялдарга карата зомбулук көрсөтүүнүн ички үй-бүлөлүк, жарандардын ич ара мамилеси же пикир келишпестиги эмес, анын жалпы коомдук проблема экендигин далилдөөгө жетишүүдө. Эл аралык конференцияларда жана симпозиумдарда аялдарга карата зомбулук көрсөтүүнү кескин сынга алган резолюциялар кабыл алынууда, андай кылмыштарга карата кадимки эле кылмыш-жаза катары баа берүү жана жазага тартуу сунуштары дембе-дем айтылып келүүдө.

Юридикалык көз караштан алганда, зомбулук – бир адамдын башка адамга карата физикалык же психикалык терс таасир этүүсү, анын адамдык кадыр-баркына доо кетирүүсү, конституциялык- жарандык укуктарынын тебеленип-тепселүүсү. Демек, кандай шарт-жагдай жана себеп болбосун үй-бүлөлүк зомбулук да кылмыш-жаза кодексинин талаптары менен жазаланууга тийиш. Тилекке каршы, үй ичиндеги үй-бүлөлүк күч колдонуулар көпчүлүк учурларда “жабылуу аяк жабылуу жабылуу калсын” деген принцип менен сыртка чыгарылбай калат. Жат адамдардын ортосундагы жаңжал басымдуу

көпчүлүк учурларда кайталанбай калуусу толук мүмкүн, ал эми үй-бүлөлүк жаңжалдардын, бири-бирине карата кордук көрсөтүүнүн эң эле коркунучтуусу – алардын адатка айланып калуусу.

Илимий-юридикалык эмгектерде “зордук көрсөтүү” түшүнүгүнө ар түрдүүчө баа берилип келет жана алардын айрымдарынан мисал келтирели. Ю.М.Антонян зордук көрсөтүүгө бир нерсени бузуу, талкалоо, түрдүү себептер жана максаттар менен кимдир бирөөгө, кандайдыр бир нерсеге олуттуу зыян келтирүү деп баа берет. Мындагы негизги белгилер - талкалануу, бузулуу, зыян келтирүү ж.б. [40,17-бет]. Башка бир изилдөөчү-окумуштуу А.А.Пиантковский зомбулук көрсөтүүнү негизинен адам баласына карата көрсөтүлгөн негативдик аракет катары баалап, кимдир бирөөнүн каалоосуна, жекече пикирине каршы келген терс маанилүү аракеттер катары мүнөздөйт [109, 161-бет]. Кандай болгондо да, зомбулук көрсөтүүнүн түрлөрү жана себептери абдан арбын. Физикалык күч колдонбой туруп орой сөздөр менен адамга жабыр келтирүү мүмкүн, эч бир сөз айтпай туруп кимдир бирөөнүн денесине жаракат келтирүүгө болот. Мыйзамдык негиздерде оозеки кемсинтүүгө, маскаралоого салыштырмалуу физикалык күч колдонуу катуураак талап коюу, жаза белгилөө менен каралат. Бирок да, айрым жагдайларда физикалык күч колдонууга караганда психикалык терс таасир этүүнүн залакасы тереңирээк экендигин моюнубузга алганыбыз менен алар басымдуу көпчүлүк учурларда алар эч кандай жазага тартылбай калат.

Жарандарга зомбулук көрсөтүү боюнча көз караштардын ичинен ал өз алдынча турган жана бири-бирине барабар эмес эки категоия катары каралат деген позиция өзгөчө орунда турат. Мисалы, И.Кант зомбулук менен аргасыз кылууну эки бөлүп карап, аргасыз кылуу, мажбурлоого салыштырмалуу зомбулукту кескин сынга алат. Себеби, мажбурлоо айрым учурларда өзүн өзү актайт, мисалы, кайсыл бир жаран өз милдеттерин жана жоопкерчиликтерин ыктыярдуу аткарбаса мажбурлоо, аргасыз кылуу ыкмаларын колдонууга туура келет [75, 286-бет].

Жогорудагы эле пикирди колдоо менен Г.Гегель зордук-зомбулук көрсөтүү менен жарандын өз ыктыярына жана каалоосуна каршы мажбурлоо жарабайт. Бирок инсан өз күнөөсүн мойнуна албаса же ага тагылган милдеттерли аткарбаса ага чара көрүүгө туура келет, мындай талап коюуну зомбулук деп эсептөөгө болбойт дейт [52, 243-бет].

Зомбулук көрсөтүүнү деструктивдик көз караштан изилдөөгө алуу менен Ш.Монтескье: Өз эркине толугу менен баш ийдирүүгө болгон аракеттер, башка бирөөгө карата ырайымсыз мамиле, ага карата өр эркин таңуулоо зомбулуктун катаал түрлөрүнүн бири”,- деп жазат [97, 231-бет]. Ч.Беккариа да зомбулукка караманча каршы туруу менен “... адамдын үстүнөн бийлик кылууга умтулуу тирандык болуп эсептелет” деген пикирди билдирген [45, 90-бет]. Мында биз “бийлик кылуу” менен “башкаруу” түшүнүктөрүн айырмалап алуубуз зарыл жана башкаруу деп кызматтык, жетекчилик башкарууну түшүнүүгө тийишпиз.

В.В.Иванова зомбулукка бир топ кеңири аныктама берүү менен мындай дейт: “... бир адамдын же алардын тобунун башкаларга карата физикалык же психикалык терс таасир этүүсүнө коомдук коркунунуч катары баа берүүбүз керек, кандайдыр бир деңгээлдеги зордук көрсөтүү, тар маанисинде алганда, жабырлануучуга гана зыян келтиргендей сезилгени менен ал жалпынын психикасына залакасын тийгизип жатат” [70, 16-бет].

Н.В.Машинская болсо өзүнүн диссертациялык изилдөөсүндө зомбулук деп бир адамдын аң-сезимдүүлүк менен башкаларга карата алардын эркине каршы келген аракеттерге баруусун баса белгилеп кеткен. Айрым бир кокустуктардан болгон кылмышты зомбулук деп айтууга ооз барбайт деп жазат ал [94, 10-бет]

О.Л.Крайневанын көз карашы боюнча зомбулуктун төмөнкүдөй түрлөрү жана белгилери бар:

- 1) коомдук коркунуч (зомбулук аракеттердин алдын албаса жана ага каршы актвдүү күрөш жүргүзүлбөсө анын жайылып кетүү коркунучу бар);
- 2) укук тартиптерине жана талаптарына каршы келүүсү;

3) зомбулукка барган адамдардын күнөөлүүлүк деңгээлдеринин ар түрдүүлүгү;

4) зомбулук кылмыш катары, негизинен, адамдарга карата болгон кылмыштардын эсептелүүсү;

5) зомбулук атайлап жасалган кылмыш катары эсептелгендиктен анын атайын максаттарынын жана мотивдеринин болуусу;

6) адамдын же кайсыл бир жаныбардын организмине же психикасына зыян келтирилүүсү;

7) жогоруда айтылгандай, зомбулуктун жарандын организмине же психикасына гана зыян келтирилүү менен чектелбей, анын кадыр-баркына, инсандык деңгээлине доо келтирилүүсү [84, 37-бет].

Кыргызстанда зомбулуктун себептерин изилдөө эзелтеден бери үй-бүлөлүк социалдык түшүнүк гана эмес, биринчи кезекте, салттуу, маданий, адеп-ахлактык институт катары каралып келгендиги нагыз чындык. Юридик-психология илимдеринин көз карашы боюнча үй-бүлөдө ар кандай каармандар, тагдырлар, күнүмдүк адаттар кагылышып, табигый түрдөгү чыр-чатактардын келип чыгышына түрткү болот.

Акыркы статистикалык маалыматтар көрсөткөндөй, аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук бардык аймактарда ар кандай деңгээлде кездешет жана азыркы замандын чечилбеген социалдык-психологиялык көйгөйлөрүнүн бири бойдон калууда. Бүгүнкү күндө бир гана үй-бүлөлүк зомбулуктун катталган учурлары боюнча статистика туруктуу өсүү тенденциясына ээ. Мисалы, 2012-2019-жылдар аралыгында аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук фактылары боюнча ички иштер органдары тарабынан чыгарылган коргоо ордерлеринин саны өлкө боюнча үч эсеге, тактап айтканда, 2,415тен 7,114 учурга чейин өстү (166). Мындай учурлардын олуттуу бөлүгүнүн эсепке алынбай калып жатканы да дайыма көңүл борборунда болуусу зарыл, анткени көптөгөн аялдарыбыз “үйдөгү чырды сыртка чыгарбайбыз” принциби менен жашап келишет.

Үй-бүлөдөгү зомбулук гендердик көйгөй болуп саналат – соттордо каралган үй-бүлөлүк зомбулук иштеринин дээрлик 98%ы аялдарга карата

эркектер-күйөөлөрү (1542 адам), уулдары (375 адам), атасы (47 адам) тарабынан жасалган.

Саламаттык сактоо органдарынын статистикасы да үй-бүлөлүк зомбулуктан жаракат алып дарыланып жаткандардын санынын көбөйгөнүн көрсөтүп турат. Алсак, 2014-жылы 772 үй-бүлөлүк зомбулук фактысы катталса, 2020-жылы үй-бүлөлүк дарыгерлер борборлоруна 945 жабырлануучу аял кайрылган (167).

Алты жыл ичиндеги маалыматтар соттор тарабынан каралган бул категориядагы кылмыш иштеринин санынын көбөйгөнүн көрсөтүп турат (194төн 313 ишке чейин өскөн). Өмүргө, ден соолукка жана жыныстык кол тийбестикке карата үй-бүлөлүк зомбулуктан улам жасалган кылмыштардын саны өсүүдө. Акыркы жылдары үй-бүлөдөгү зомбулук криминалдашып, бул аялдардын жана кыздардын ден соолугуна, өмүрүнө оор кесепеттерди алып келүүдө, ал тургай, үй-бүлөлүк чыр-чатактар учурунда жасалган адам өлтүрүүлөргө чейин жетүүдө.

2022-жылы алгачкы он айдын ичинде Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулуктан 15 аял каза тапкан. Жалпысынан аталган аралыкта 8440 үй-бүлөлүк зомбулук фактысы катталган. Соңку жылдарда дүйнө жүзү боюнча зомбулуктун курмандыктары боюнча маалыматтарды чогултуунун негизинде жигердүү жүргүзүлүп жаткан кеңири изилдөөлөр бул көрүнүштүн дүйнөдө таралышы боюнча так маалыматты алууга мүмкүндүк берет. Дүйнөлүк саламаттык уюмунун 2020-жылга карата 161 өлкө боюнча аялдарга карата зомбулуктун таралышы боюнча маалыматтары боюнча (2000-2020-жылдар) дүйнө жүзү боюнча ар бир үчүнчү аял өмүр бою дене же сексуалдык зомбулукка кабыларын көрсөтөт. Бул аялдардын физикалык, психикалык, сексуалдык жана репродуктивдүү ден соолугуна терс таасирин тийгизет жана алардын укуктары менен эркиндигинин толук жокко чыгарылышын билдирет.

Албетте, үй-бүлөлүк зомбулук да кадимки эле кылмыш катары эсептелери анык жана ал да Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин 18-беренесинде көрсөтүлгөн белгилерге жана жазаларга ээ катары

бааланууга тийиш. Үй-бүлөдөгү зомбулук көйгөйү бир үй-бүлөдөгү гана эмес жалпы коомдогу адамдардын өз ара мамилелеринде учурда байкалган дисгармонияны жана дисбалансты чагылдырат. Биз кеп кылып жаткан терс көрүнүштүн курчтугу жана маңызы коомдогу социалдык-моралдык татаал кырдаалды айгинелейт.

Заманбап юридикалык-психологиялык теориялар зомбулукту саясий, маданий, психологиялык жана экономикалык аспектиери бар татаал көйгөй катары карашат. Мисалга алсак, Голландиядагы изилдөөлөрдүн алкагында аялдарга карата зомбулуктан жылдык зыян 200 миллион евродон ашык экени аныкталган. Швейцарияда мындай зомбулук федералдык, кантондук жана муниципалдык бийликтерге жыл сайын болжол менен 400 миллион швейцариялык франк зыян келтирет. Бул көйгөйдү изилдөөбүз, тилекке каршы, мындай каржылык-чарбалык эсеп биздин өлкөдө али жүргүзүлбөй жатканын көрсөттү.

Бул жаатта жүргүзүлгөн акыркы изилдөөлөр боюнча Кыргызстан аялдардын тынчтык жана коопсуздук боюнча глобалдык индексинде (WPS Index) 97-орунда турат. Бул индекс дүйнөнүн 170 өлкөсүндөгү аялдардын абалы тууралуу маалыматтарга негизделген.

COVID-19 пандемиясынын учурунда аялдар өнөктөштөрүнүн жана башка тобокелдик факторлорунун кыянаттыгынын алдында ого бетер алсыз болуп калышты. Гуманитардык кризистер жана калкты кооптуу жерлерден (айрыкча, жер көчкү коркунучу бар аймактардан) мажбурлап көчүрүү учурдагы көйгөйлөрдү ого бетер курчутуп, жеке адамдарга карата зомбулуктун жаңы түрлөрүн пайда кылууда.

Үй-бүлөдөгү зомбулук маселеси Чыгыш өлкөлөрүндө көптөн бери тыюу салынган аймак болуп келген, бүгүнкү күндө да бул маанилүү көйгөйдү чечүүгө реалдуу социалдык каршылыктар бар. Бул өлкөлөрдүн коомдук аң-сезиминде жана ЖМКларында зомбулук көйгөйү “айрым учурлардын коркунучтары” катары өтө кыскартылган жана өзгөртүлгөн (жаап-жашырылган) формада берилет.

Бүгүнкү күндө изилдөөчүлөр зомбулук социалдык жактан аз камсыз болгон үй-бүлөдө гана болот деген идеялар коомдук аң-сезимдин мифи экенин айтышууда. Үй-бүлөдөгү зомбулук, биз жогоруда белгилегендей, таптык, диний, расалык, маданий жана социалдык-экономикалык аспектилерине карабастан калктын бардык катмарларында жана категорияларында кездешет.

Зомбулуктан кийин сөзсүз түрдө пайда болгон укуктук-психологиялык жана физикалык бузулуулар адамдын жашоосунун бардык деңгээлдерине таасирин тийгизип, инсандык туруктуу өзгөрүүлөргө жана ар кандай деңгээлдеги жашоонун калган бөлүгүнө таасир этүүчү узак мөөнөттүү кесепеттерге алып келет.

Азыркы учурда илимий чөйрөдө “үй-бүлөлүк зомбулук” түшүнүгүнө карата бирдиктүү аныктама жок. Үй-бүлөлүк зомбулук антисоциалдык кубулуш катары бир катар илимдер тармагынын өкүлдөрү тарабынан изилдөөгө алынып келе жатат. Алар бул терс көрүнүшкө ар түрдүү көз караштардан мамиле жасашканы менен дээрлик бардыгында дээрлик бирдей пикир. Негизгиси, “үй-бүлөлүк зомбулук”, “үй ичиндеги зомбулук”, “турмуш-тиричилик зомбулугу”, “өндүрүштүк зомбулук”, “мүлктүк-коммерциялык зомбулук” түшүнүктөрүнүн айырмачылыктарын даана баамдай билүү зарыл. Биздин диссертациялык ишибиздин максаты булар болбогондуктан алардын ар бирине токтолуп отуруунун кажети жок деп ойлойбуз. Башка зомбулук көрсөтүүлөрдө жабыркаган жаран жабыркоо келтирүүчү менен мамиле жасабай, ага такыр жакындабай коюу же жетекчи органдарга, тиешелүү укук коргоо органдарына кайрылуу менен маселени чечүүгө болот. Ал эми үй-бүлөлүк зомбулукта үй-бүлө бузулбасын, балдар жабыркабасын, элге уят болбойун деген ойдо ага туш болгон аялдар көпчүлүк учурларда чыдап жашап келишет. Анын үстүнө, үй-бүлөнү каржылап келген атаны соттотуп жиберүүдөн кийинки турмуш да ар бир аялды ойлонтпой койбойт, ушул себептүү да үй-бүлөлүк зомбулук абдан татаал жана көп кырдуу социалдык-укуктук көрүнүш.

“Үй-бүлөлүк зомбулук” термини социалдык кызматкерлер ассоциациясы тарабынан 1983-жылы киргизилип, ал физикалык, оозеки түрдө кемсинтүү, руханий, экономикалык-каржылык, психикалык ж.б. зомбулуктарды өз ичине камтыйт. Зомбулук башка бир айрым кылмыш түрлөрүнө салыштырмалуу көпчүлүк учурларда туруктуулукка, дайыма кайталанып туруучу көнүмүш адатка айланып кетүүсү толук мүмкүн [101, 159-бет].

Коомдогу зомбулук көйгөйү – көптөгөн адамдардын жашоосуна кыйратуучу таасирин тийгизген олуттуу жана актуалдуу көйгөй. Зомбулук физикалык, психологиялык, сексуалдык жана экономикалык зомбулукту кошкондо ар кандай формада болот деп айттып өттүк, бирок алардын ар биринин жеке үй-бүлөдөгү гана эмес жалпы коомчулуктагы терс таасирлери абдан чоң. Коомдогу зомбулуктун кесепеттери узакка созулуп, ар түрдүү болушу мүмкүн. Аларга дене жаракаттары, психологиялык көйгөйлөр, жаракаттан кийинки стресс синдрому, психикалык саламаттыктын, инсандар аралык мамилелердин бузулушу жана социалдык обочолонуу. Зомбулук көйгөйлөрүн жеңүү комплекстүү мамилени жана ар кандай деңгээлдеги күч-аракеттерди, анын ичинде активдүү жана бирдиктүү мамлекеттик колдоону талап кылат. Ал маданий жек көрүүлөрдү жана зомбулук жүрүм-турум үлгүлөрүн жоюу үчүн билим берүүнү жана маалымдоону, коопсуз чөйрөнү түзүүнү жана зомбулуктун курмандыктарына колдоо көрсөтүүнү, мыйзамдарды бекемдөөнү жана алардын натыйжалуу, комплекстүү аткарылышын өз ичине камтыйт. Мындан тышкары, сабырдуулук, өз ара түшүнүшүү жана ар бир адамдын укуктарын урматтоо сыяктуу позитивдүү баалуулуктарды сактоо жана өнүктүрүү абдан маанилүү.

Кыргыз юридика илиминде бул проблема салыштырмалуу жакында эле иштеле баштады жана алардын көпчүлүгү атайын терең илимий изилдөө эмес, көбүнчө акыркы он жылдыктагы жалпы статистикалык, социологиялык ыкмалар түрүндө ишке ашырылган эл аралык долбоорлорго катышуу болду. Үй-бүлөлүк зомбулук проблемасынын маанилүүлүгүнө жана актуалдуулугуна карабастан, аны чечүүгө бирдиктүү мамиле изилдөө чөйрөсүндө дагы эле начар

чагылдырылууда, бирдиктүү теориялык жана изилдөө парадигмасы түзүлө элек, толук кандуу терминологиялык жана концептуалдык аппарат иштелип чыккан эмес. Дал ушул проблеманы илимий жактан терең иштеп чыгуунун зарылдыгы бизди бул диссертациялык изилдөөгө киришүүгө түрттү.

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун түрлөрүнүндөгү зомбулуктун катышуучуларынын социалдык-маданий, психикалык жана инсандык өзгөчөлүктөрү менен өз ара байланышы бар болушу мүмкүн. Адамдын өзүн-өзү баалоо, башкаруу фактору жана күрөшүү стратегиясы сыяктуу жекече инсандык мүнөздөмөлөрү «жабырлануучунун» статусуна жана «зордукчунун» (абьюзер) статусуна жараша түзүмү боюнча айырмаланышы күтүлөт.

Турмуштук тажрыйбасында өнөктөшү тарабынан катаал зомбулукка кабылган аялдар катаал зомбулук тажрыйбасы аз болгон аялдарга караганда депрессиянын, жеке тынчсыздануунун жана травмадан (жаракат алуудан) кийинки стресс симптомдорунун ачык көрүнгөн деңгээлдеринин болушу менен мүнөздөлөт. Үй-бүлөдөгү зомбулуктун кесепеттери узак мөөнөттүү жана ар түрдүү болушу ыктымал. Үй-бүлөдөгү зомбулук циклдик мүнөздө болушу мүмкүн, натыйжада, балким, жабырлануучу зордукчуга айланат же келечекте дагы жабырлануучуга айланат.

Инсандын жынысын, жаш курагын жана билиминин өзгөчөлүктөрүн (стратегияларын) эске алуу менен анын аймактык, улуттук, менталдык өзгөчөлүктөрүнө негизделген практикалар эң натыйжалуу болушу күтүлөт. Үй-бүлөдө чыр-чатактын болушу жубайлардын же ата-энелер менен балдардын ортосундагы мамилелерде зомбулуктун келип чыгышы үчүн тобокелдик фактору болушу мүмкүн. Биз буга чейин бир нече жолу белгилеп кеткендей, бейтааныш адамдар ортосундагы пикир келишпөөчүлүктөрдүн, өз ара касташуулардын андан ары улантылып кетүүсүн токтотуп калууга болот. Алардын үй-жайы, жашаган жери же жумуш орду ар түрдүү жайларда болуусу толук мүмкүн. Ал эми күйөөсү аялына кордук көрсөтсө ал үй-бүлөдөгү балдардын аң-сезиминде түбөлүк сакталып калат жана аларда атага болгон жылуу сезим өчөт. Тескерисинче, күйөөсүнөн кордук көргөн балалуу аял

ажырашып кетсе, андан жаманы, аны соттотуп жиберсе балдарда бизди атасыз калтырдың деген энени айыптаган кандайдыр деңгээдеги пикир, жагымсыз жагдай жаралбай койбойт.

Кылмыш мүнөзү боюнча үй-бүлөлүк зомбулук менен турмуш-тиричиликке байланышкан кылмыштар кандайдыр деңгээлде бири-бирине окшош жана ушул себептүү айрым изилдөөчүлөр тиричиликке байланышкан кылмыштарды да үй-бүлөлүк кылмышка жаңылыш кошуп жиберешет [100]. Турмуш-тиричиликке байланышкан (үй-бүлөлүк, үй-бүлөлөр аралык), дем алуу мезгилдериндеги (турак-жайдан тышкаркы эс алуулар, туризм, жүрүштөр, экскурсия ж.б.), коммуналдык-тиричиликттик (коңушулар, айылдаштар, жакын санаалаштар ж.б.), өндүрүштүк-кызматтык мамилелдер болот, бирок андай учурлардагы жана шарттардагы кылмыштарды, биздин оюбузча, үй-бүлөлүк зомбулукка кошууга мүмкүн эмес. Демек, турмуш-тиричиликке байланышкан кылмыштардын камтыган чектери үй-бүлөлүк кылмыштарга салыштырмалуу абдан кеңири. Биз диссертациялык изилдөөгө алган максатыбыз боюнча үй-бүлө мүчөлөрү ортосундагы (айрыкча, аялдарга карата колдонулган) зордук-зомбулуктар тууралуу гана иликтөө жүргүздүк.

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун келип чыгышына көптөгөн таасирлер себепчи боло алат. Тилекке каршы, кээде ага аялдардын өздөрү да себепкер болуп калышат, коомдо долулук (женская истерика) деген түшүнүк негизинен аялдарга гана тиешелүү болуп айтылып келет. Адам баласындагы негизги кемчиликтердин бири - кечиримге, өз ара түшүнүүчүлүккө, чыр баштагандарга теңелбөөгө оңой менен барбагандыгыбыз. Элде бекеринен “эки адам урушуп калса күнөө акылдуусунда (сабырдуусунда)” деген накыл айтылбайт.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрү абдан көп, атап айтсак: сөз түрүндөгү басмырлоо, кемсинтүү; денеге жаракат келтирүү; уурулук; ар кандай жаза колдономун деп коркутуу; артыкча көзөмөлгө алуу; үй мүлктөрүнө, кийим-кечеге зыян келтирүү, аларды бүлдүрүү; сексуалдык зомбулук; күйөө балага же келиге болгон терс мамилелер; балдарга болгон катаал мамиле жана тарбия ж.б.у.с. [95, 86-бет]. Мусулман элдеринде көпчүлүк учурларда ага болгон

катаал мамиледен келиндер көп жапа чегип келишет. Мында, бактыга жараша, кыргыз элинде “келинге өз кызындай мамиле жаса” деген принцип жашап келет.

Жыйынтыктап айтканда, үй-бүлөлүк зомбулукта кайсыл бир жарандын, (бизде, аялдын) тең укуктуулугунун конституциялык принциптери гана бузулуу менен чектелбестен, үй-бүлө мүчөлөрү жакын адамдарына карата ар кандай кылмыш-жосундун (кийинки учурларда жеңил кылмыш (проступок) жосун деп аталып калбадыбы) түрүнө барган болуп калат.

Үй-бүлө – ар бир мамлекеттин негизги социалдык институттарынын бири, анын мүчөлөрүнүн жыргалчылыгы жана социалдык бакубаттуулугу коомдук жыргалчылык, жакшы жашоо менен түздөн-түз байланышта. Ошондуктан, үй-бүлөдө бакубат климатты камсыз кылуу жана анын мүчөлөрү тарабынан агрессиянын жана ырайымсыздыктын ар кандай көрүнүштөрүнө жол бербөө өтө маанилүү. Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууга багытталган чаралар улуттук коопсуздук менен тыгыз байланышта болгон үй-бүлөлүк жашоонун социалдык коопсуздугуна таасирин тийгизет.

Н.В.Машинскаянын “Насилие в семье (криминологические и уголовно-правовые аспекты)” [94, 97-бет] деп аталган эмгегинде да жогорудагыдай эле ойлор айтылат. Ал өз эмгегинде “балакатка жете элек балдар-кыздарга көрсөтүлгөн ыдык” аныктамасын кеңири колдонуу менен бул багыттагы зомбулук көрсөтүүлөргө кеңири токтолгон. Коомчулукта жаш балдар-кыздарды зордуктоого карата кызуу талкуулар жүрүдө. Кандай гана жаза колдонулбасын, кандай гана жалпы жек көрүүгө туш болбосун кылмыштын мындай түрү токтолбой келет. Тилекке каршы, өз кызына, айрыкча, өгөй кызына карата зордук көрсөткөн учурлар да кездеше калып жүрөт. Башка көпчүлүк постсоветтик республикалар сыяктуу эле Кыргыз Республикасында өлүм жазасына мараторий киргизилгендиктен мындай адам сапатынан кеткендер да өлүм жазасына тартылбайт. Натыйжада, салык төлөөчү катары жабырлануучу тараптар да ал кылмышкердин тамак-ашына, башка керектөөлөрүнө жумшалуучу чыгымдардын төлөнүүсүнө өз салымын кошууга аргасыз болот.

В.И.Шахов, криминологиялык аспектиден мамиле жасоо менен үй-бүлөлүк зомбулукту “үй-бүлө мүчөсүнүн кайсыл бир мүчөсүнө аны эркине жана ыктыярына карабастан башка мүчөлөрүнүн эскалациялык тенденцияда физикалык, психикалык же сексуалдык зомбулук көрсөтүүсү жана алардын кайталанып туруу коркунучу” катары кабыл алат [143, 7-бет].

Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 28-октябрындагы № 128 [3] “Укук бузулар” жөнүндөгү кодексинин 70-беренесинде да үй-бүлөлүк зомбулук жана анын түрлөрү тууралуу аныктамалар берилген - Үй-бүлөлүк зомбулук (үй-бүлөдөгү зомбулук) – бул дене-бойлук, психологиялык, экономикалык зомбулукту атайылап колдонуу же дене-бойлук зомбулук кылуу менен коркутуу, ошондой эле үй-бүлө мүчөсүнүн бири /ага теңештирилген жак тарабынан үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ага теңештирилген жакка карата кайдыгер мамиле”.

КРнын 2021-жылдын 28-октябрындагы № 127 [2] Кылмыш-Жаза кодексинде 177-беренесинде “үй-бүлөлүк зомбулук - Үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө же ага теңештирилген адамга карата жабырлануучунун конституциялык жана башка укуктарын жана эркиндиктерин бузган, ошого тете анын дене боюн же психикасын жабыркаткан, дене боюнун же психикалык өнүгүшүнө зыян келтирген, ден соолукка анча оор эмес залалга алып келген ар кандай атайын аракеттери, аныкчалган. Башка кылмыштардын салыштырмалуу түрдө өз мезгилинде ачыкка чыга калгандыгы жана үй ичиндеги зордук-зомбулуктун көпчүлүк учурларда узак жылдарга чейин сыртка байкалбай келери жана ал ушунусу менен кооптуулугу тууралуу буга чейин айтылып кеткен.

Үй-бүлөдөгү түрдүү деңгээлдердеги кылмыштарга тиешелүү болгон Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулук” мыйзамында кандай кылмыштар административдик укук тартибин бузуу катары каралары жана кандайлары “Укук тартибин бузуу” кодексинин талаптары менен жазага тартылары тууралуу так маалыматтар, алардын ажырымы жана өзгөчөлүктөрү тууралуу негиздүү критерийлер жетишсиз. Деги эле, үй-бүлөлүк

кылмыштуулуктун түрлөрүнө жана алардын жазага тартылуу деңгээлине толук аныктама берүү башка кылмыштарга салаштырмалуу түрдө татаал. Кээде тергөө иштери такталып бүтүп, кылмышка шектүү сот жообуна тартылар алдында жабырлануучу тарап анын жакын адамы (аялы, атасы, баласы, бир тууганы ж.б.) болгондуктан тосмо арыз жаза калышат же сот өндүрүшүндө мурдагы берген көрсөтмөлөрүн кескин өзгөртүп жиберешет.

Акыркы он жылдыктарда юридика илимдеринде зомбулук феноменин алардын призмасы аркылуу кароого боло турган бир катар чет элдик ыкмалар жаралды. Демек, *социалдык-юридикалык окуу теориясы* адамдагы зомбулукка жакын инсандын калыптанышына көп жагынан түрткү болгон жакынкы чөйрөнүн ролуна басым жасайт. Бул теория Кауфмандын эмгеги аркылуу өнүктү, ал жалпысынан адам (жынысы кандай болбосун) агрессивдүү боло албайт деп айтууга негиз жок деп эсептейт. Анын пикиринде эркектердин зомбулуктары өзүнө карата зомбулуктан (эркек балдарга өз сезимдерин көрсөтүүгө тыюу салуудан) башталып, андан кийин аялдар менен болгон мамиленин деңгээлине (өспүрүмдөрдүн агрессивдүүлүгү деп аталат) өтүп, андан соң жалпы коомго коркунуч туудурат. Төмөндө чет өлкөлүк окумуштуулардын көз караштарын эске алуу менен жарандар ортосундагы түрдүү мамилелерге экскурс жасап көрөлү:

- *Виктимологиялык мамиле* аял өзүнүн жабырлануучу жүрүм-туруму менен зомбулукка түртөт дегенден келип чыгат. Бул ыкма немец изилдөөчүсү Шнайдердин эмгектеринде берилген жана ал жабырлануучу менен зордукчунун аракеттеринин ортосунда байланыш бар деп ырастайт.

- *Интерактивдүү теориянын* борборунда үстөмдүк мамилелерди жана зомбулукту карым-катыштын ар башка түрлөрү катары кароо маселеси турат. Бул теориянын жактоочулары эркектердин аялдарга карата зомбулук көрсөтүүсү өзүнүн маңызы боюнча социалдаштыруунун натыйжасы деп эсептешет, бала кезинен баштап балдар өз ата-энелеринин ортосундагы мамилеге байкоо жүргүзүү менен бул баарлашуунун алгылыктуу эле формасы деп түшүнүшөт.

- *Түзүмдүк (структуралык) теория* патриархаттын ролун баса белгилейт, ал сөзсүз түрдө ар бир адамды потенциалдуу зордукчунун ордуна коёт. Бул теориянын жактоочулары эркектердин бийлик жана көзөмөл менен болгон байланышын баса белгилешет. Бул жааттагы заманбап изилдөөлөрдүн негизинде зомбулуктун негизги себеби гендердик теңсиздик болот, бул критерийдин негизинде эркектер материалдык ресурстар боюнча үй-бүлө деңгээлинде чечимдерди кабыл алуучусу, аялдардын мындай укуктары жок. Патриархаттын жалпы шарттарында эркектин зомбулукка кабылышы, балким, анын ресурстары аялынан төмөн болгон учурда болот.

- Эгерде зомбулукка себеп-натыйжа көз карашынан карасак, анда ал күчкө ээ болуу же аны сактап калуу жана жабырлануучуну көзөмөлдөө стратегиясы экенин көрүүгө болот. Бул көз караш Р.Бэнкрофтун *чыгым-пайда теориясына* туура келет, ага ылайык зомбулук кылмышкерди өзүнүн максатынын үстүнөн жөнөкөй бийлик жүргүзүүдөн айырмаланган ыкмалар аркылуу шыктандырат.

Акыркы жылдарда жүргүзүлгөн изилдөөлөр үй-бүлөлүк зомбулукка кабылгандардын арасында психикалык жактан бузулуулар кеңири таралганын көрсөттү. Америкалык психолог Д.Даттон психикалык бузулууларга чалдыккан жана аялын кордогон эркектерди чектен чыгып кеткен инсандар катары сыпаттайт. Бирок Р.Геллес аны менен макул эмес, үй-бүлөлүк зомбулук боюнча мындай психологиялык теориялар чектелүү экенин айтат. Ал белгилегендей, башка изилдөөлөрдө эркектердин 10% гана бул психологиялык профилге туура келет. Анын ою боюнча, социалдык факторлор маанилүү, ал эми инсандык сапаттар жана психикалык бузулуулар анча маанилүү эмес. Зомбулукта эң негизгиси мамилени көзөмөлгө алуу болуп саналат [37]. Эмне себептен биз адам психологиясына токтолуп жатабыз, себеби кылмыштын дээрлик бардык түрү кылмышка барган жарандын психологиялык абалы жана деңгээли, анын маанайы менен түздөн байланышкан. Ушул себептүү да кылмышка баа берүүдө алар кокустан болгон кылмыш, атайылап жасалган кылмыш, ачууга алдырган абалындагы (аффект) кылмыш, өзгөчө мыкаачылык менен жасалган кылмыш,

атайын топ менен жасалган кылмыш, психикалык жактан жабыркаган адамдын өз кыймыл-аракетин башкара албастан кылмышка баруусу болуп өз ажыратылып бөлүнөт.

Ошентип, колдонуудагы мыйзамдар үй-бүлөлүк зомбулукту административдик укук бузуу катары да, кылмыш катары да аныктайт.

Бирок, ошол эле учурда үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйүнө байланышкан бардык маселелерди жөнгө салган “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын мыйзамында тиешелүү беренелерине Кыргыз Республикасынын «Укук бузуулар жөнүндө» жана Кыргыз Кыргыз Республикасынын Кылмыш жазык кодексинде тиешелүү шилтеме ченемдери жок.

“Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында кайсы учурлар кылмыш жоопкерчилигине алып келет, кайсынысы кылмыш жоопкерчилигине алып келерин так аныктоо зарыл, жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин тиешелүү ченемдерине шилтеме берүү, ошондой эле мыйзамдын жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин ченемдеринин ортосунда кайталанууга жол бербөөгө тийиш.

Үй-бүлөдөгү зомбулук физикалык, психологиялык, сексуалдык жана экономикалык зомбулук түрүндө болушу мүмкүн. Керектүү коргонуу укугун ишке ашыруу үй-бүлөлүк зомбулук эсептелбейт. Бул аныктамада үй-бүлөлүк зомбулук кылмыш-укуктук категория катары күнөөнүн белгиси – ниет менен гана көрсөтүлөт.

Ошентип, «үй-бүлөлүк зомбулук» түшүнүгүнүн жогоруда берилген аныктамалары зомбулуктун белгилерин баса белгилейт, бул жалпыланган аныктаманы чыгарууга мүмкүндүк берет – “Үй-бүлөдөгү зомбулук - жазалоо коркунучу менен кылмыш-жаза мыйзамында тыюу салынган, бир үй-бүлө мүчөсүнүн экинчисине физикалык, психологиялык жана экономикалык жактан мажбурлоо түрүндөгү күнөөлүү коомдук коркунучтуу жосун же коркутуу”.

1.2. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук боюнча илимий-укуктук изилдөөлөр

Көптөгөн юрист окумуштуулардын аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук боюнча изилдөөлөрү, алар негизинен көйгөйдү криминологиялык контекстте ачып беришкен. Мисалы, «Аялдарга карата кылмыштуу зомбулуктун көйгөйлөрү: алдын алуу жана кесепеттерге каршы күрөшүү: Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде» (Тугелбаева Б.Г. 2005); «Үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсүндө аялдар тарабынан жасалган зордук-зомбулук кылмыштарынын алдын алуу (Кыргыз Республикасынын материалдарынын негизинде) (Хамзаева А.Д. 2006); «Үй-бүлөдөгү зомбулук: криминологиялык жана кылмыш-укуктук аспекти» (Машинский Н.В. 2001), «Үй-бүлөдөгү зомбулук: кылмыш-укуктук жана криминологиялык мааниси» (Шахов В. И. 2003). «Үй-бүлөдөгү кылмыштуу зомбулукка каршы күрөшүүнүн теориясы жана практикасы» (Харламов В.С. 2018).

Изилдөө иштерин аялдарга карата зордук-зомбулук проблемасына арнаган казак окумуштууларынын ичинен Алауханова Э.О., Каирова Н. «Аялдарга карата кылмыштуу зомбулукту» белгилесе болот. (2008), Жетписов С.К., Алибаева Г.А. “Заманбап казак коомундагы аялдарга карата зомбулук: кырдаалга жана мыйзамдарга сереп салуу” (2016).

Айрым түшүнүгү тар эркектер (кээде аялдар да деп айтууга туура келет) үй-бүлө мүчөлөрүн катуу тартипте кармоо максатында артыкча катаалдыкка барышат. Кыргыз Республиксынын мыйзамдарында зомбулуктун физикалык, психологиялык, сексуалдык жана экономикалык түрлөрүнүн бар экендиги белгиленген. Бул концепция өзгөчө жубайлардын ортосундагы зомбулукту билдирет.

Изилдөөбүздө зомбулукту адамдарда белгилүү инстинкттер түрүндө берилген табигый агрессивдүүлүктөн жана катаалдыктан айырмалоо керектигин баса белгилейбиз. Бул инстинкттер алардын карама-каршы коркуу инстинкти катары зомбулук практикасында өз ролун ойноп, ал тургай, татаал түрдө колдонулушу мүмкүн. Ошол эле учурда, ишибиздин илимий-теориялык

бөлүгүндө биз зомбулуктун өзү башка нерсе экенин жана өзүн аң-сезимдүү эрктин актысы катары жарыялап, өзү үчүн актоочу негиздерди издегени менен инстинкттерден айырмаланарын негиздейбиз.

Зомбулук мажбурлоонун башка түрлөрүнөн ал жашоо үчүн табигый күрөшкө мүнөздүү ырайымсыздыктын чегине жеткендиги менен айырмаланат. Ал чыныгы табигый агрессивдүүлүктөн мыйзамга, адилеттикке, адамдык максаттарга жана баалуулуктарга кайрылуусу менен айырмаланат. Бул жагынан алганда, зомбулукту күчтүүнүн укугу же күчтү адамдык мамилелердин башкаларга басым көрсөтүүсү катары мүнөздөөгө болот.

Учурда үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрү, формалары жана себептери боюнча бирдиктүү пикир жок. Диссертациялык изилдөөбүздө зомбулукту пайда кылган психикалык бузулуулардын болушунан тартып зордукчулардын социалдык-маданий баалуулуктарынын, коомдук уюмдардын жана жеке өзгөчөлүктөрүнүн таасирине чейинки көптөгөн микро жана макро теорияларды белгилейбиз. Бул маселе боюнча негизги талаш юридика-психологиялык теорияларды жактагандар менен социалдык себептүүлүккө ишенгендердин ортосунда болгонун көрсөттүк.

Адамдын өзүнүн мыйзам чегиндеги укуктарын таанып-билүүсүнүн, аны коргоого алууга болгон деңгээлинин өзгөчөлүктөрүн, психологиясынын, социалдык өз ара аракеттенүүсүнүн жана социалдык түзүлүшүнүн татаалдыгын эске алуу менен кээ бир изилдөөчүлөр үй-бүлөдөгү зомбулуктун комплекстүү моделин түзүү аркылуу бир топ келечектүү мамилелерди жана механизмдерди сунушташат. Алардын модели үй-бүлөлөрдүн көп түрдүүлүгүн, алардын мүчөлөрүнүн жеке өзгөчөлүктөрүн жана социалдык четтөөлөрүн эске алат, алардын өз ара байланыштарындагы жана мамилелериндеги түрдүү көз караштар, пикир келишпөөчүлүктөр зомбулукту пайда кылат. Мындай жагдайлар үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы өз ара мамилелерге, алардын иш-аракеттерине, зомбулуктун алдын-алууларына жана андан кийинки кесепеттерге өз таасирин тийгизет.

Изилдөөлөрүбүз үй-бүлөдө жасалган зомбулуктун кесепеттери ар кандай болушу мүмкүн экенин так көрсөттү. Үй-бүлөлүк зомбулуктун ар кандай түрлөрүнөн аялдар гана эмес эркектер да жабыркай турганын эске алуу керек, бирок алардын ар кандай жардамга кайрылуу пайызы өтө төмөн. Салыштыруу үчүн айта кетсек, үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгынын 80%дан ашыгы аял болгону тастыкталды.

Адам баласына психологиялык терс таасир этүүнүн залакасы физикалык таасир этүүгө салыштырмалуу олуттуураак. Психологиялык зордук-зомбулукта тиран башкаларга (бизде, үй-бүлө мүчөлөрүнө) узак мезгилге созулган негатавдик таасир этүүнү көздөйт, аларды мазактоого, шылдыңга алууга, кадыр-баркына шек келтирүүгө, укуктук эркиндиктерин, сырткы дүйнө менен болгон байланыштарын, алар тууралуу маалым алуусун кескин чектөөгө алууга басым жасайт, керек болсо, мындай зулумдар бул аракеттеринен ырахат алышат. “Көйнөктүн кири жууганда кетет, көңүлдүн кири өлгөндө кетет” деп айтылгандай, психологиялык басым жасоонун залакасы узак мезгилдерге чейин сакталат. Эң эле жөнөкөй мисал, эрежесиз мушташтарда, бокстта жана башка физикалык күч колдонулуучу беттештерде каршылаш спортсмендер белгиленген убакыт ичинде бири-бирин мүмкүнчүлүгү жеткенче токмоктошот, андан да жаманы, эсин оодара урганга (нокаут), дене мүчөлөрүн катуу оорутуу, түз маанисинде алганда, демин кыстырып моюнун катуу бууш менен багынганга мажбурлоого аракет жасашат. Ал эми беттеш бүткөндөн кийин баары дароо унутулуп бири-бирин кучактап кайырашышат. Ал эми, беттеш башындагы көз караштардын беттеши деп аталган бөлүктө каршылашынан ачуу сөз угууга баары эле чыдай бербестен мушташа кеткен учурлар да арбын.

Юридикалык сөздүктөрдө зомбулук көрсөтүүгө физикалык күч колдонуу менен коркутуу, психикалык басым жасоо, биротоло өзүнө көз каранды кылып алууга болгон аракеттер, моралдык-каржылык басым жана башка көптөгөн укуктук эрежелерге каршы келген терс аракеттер киргизилген. Т.А.Клименкова ушундай эле ойлорду айтуу менен зомбулук көрсөтүүнүн каражаттарына күч колдонууну; оозеки шылдыңга, кемсинтүүгө алууну; моралдык-психологиялык

басымды; мимика менен жестти; жазуу жүзүндөгү коркутуулар менен басым жасоо жана башкаларды кошкон [80, 151-бет]. Ушак менен жалааны да кандайдыр деңгээлде инсанга жасалган зомбулук катары кабыл алабыз. Калктын калың катмарында ушак (сплетня) менен жааланын (клевета) айырмачылыгын так түшүнө албаганда арбын. Ушакка салыштырмалуу жалаанын залакасы абдан терең жана анда такыр эле чындыкка туура келбеген кептердин айтылуусу менен жеке жарандардын ортосунда гана эмес жалпы коомчулук ичинде да айрым жаракалардын болуусу күтүлөт. Булардан сырткары, замандын өзгөчөлүгүнө байланыштуу айрым бузукулардын айдактоосу менен калкты дүрбөлөңгө түрткөн өзүн блогермин, эркин журналистмин деп атап алгандар көбөйүп кетти.

Зомбулук жалпы дүйнөлүк масштабда эң курч укуктук-социалдык көйгөйлөрдүн бири, анткени ал бүтүндөй коомду туруксуздаштырууга алып келет жана коомдук тартипке коркунуч туудурат. Бүгүнкү күндө зомбулуктун кеңири таралган түрлөрүнүн бири болуп аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулук эсептелет, ал үй-бүлө институтуна гана эмес жалпы эле коомдун моралдын абалына абдан терс таасирин тийгизет.

Үй-бүлөдөгү зомбулук көйгөйлөрү абдан маанилүү жана актуалдуу экендигине карабастан ал кыргыз юридика илиминде атайын жана терең изилдөөлөрдүн предмети боло элек, ал көпчүлүк учурда жалпы статистикалык, социологиялык мамилелер түрүндө ишке ашырылган эл аралык долбоорлорго катышууну гана билдирип келгендиги да ачуу чындык.

Кыздарды өгөй аталары, андан да жаманы, өз атасы зордуктаган учурлар да жок эмес. Мындай учурларда кыздын апасы жалпыга уят болбоо, уул-кыздары менен барар жери жоктугу үчүн же күйөөсүнүн сот жообуна тартылып кетүүсүнөн же болбосо башка себептерден улам чочулап бул кылмышты жашырып келген фактылар да кездеше калат [114 38-бет].

Үй-бүлөлүк жагдайлардын эң эле тобокелдүүсү – балалуу аялдын ажырашып башкага турмушка чыгуусу же кандайдыр себептер менен (көбүнчө аялдын көзү өтүүсү) атанын башка аялга үйлөнүүсү. Экөөндө тең балдар өгөй

атанын же өгөй эненин колунда калат. Балдар өгөй ата менен өгөй энени, алар болсо өгөй уул менен өгөй кызды кандайдыр деңгээлде өгөйлөбөй койбойт. “Өгөйдүкү өөнчүл” дегендей, жумшагыраак айтылган кеп жана мамиле да аларга катуураак тиет жана алардын таасири чоң.

Биринчи кезекте үй-бүлөгө, андагы зомбулук аракеттерге тиешелүү мыйзамдык кодекстерде бала асырап алуу же ата-энелерди алмаштыруу (опекунар, балдарды өз карамагына алууга убада бергендер, бала асырап алуучулар, өгөй ата, өгөй эне ж.б.) жана алардагы проблемалар тууралуу өзгөчө баса белгиленип кетүүгө тийиш. Бала асырап алууда бизде европалыктарга же америкалыктарга салыштырмалуу көз караш такыр башкача. Аларда бала асырап алуу эч бир жаап-жашырылбайт жана бала, айлана-чөйрөдөгүлөр муну ачык эле билишет, асыранды бала да балдар үйүндө өскөндөн көрө өз ата-энесин алмаштырган адамдардын камкордугунда жашагандыгына жана ошондой эле аларды асырып алгандарга жаштайынан ыраазы болуп өсөт. Бизде ата-энелер баланы асырап алгандыгын жашырып келишкени менен ал эртеби-кечпи башкалардын кептеринен улам баары бир билинип калат. Багып алган ата-энесинен укпаган чындыкты бөтөн адамдардан угуу асыранды уул, кызга катуу тиет. Америкалыктар менен европалыктардын кара түстөгү балдарды эч бир тартынбай эле багып алган учурлар буга далил.

Республикадагы азыркы, айрыкча, буга чейинки экономикалык татаал кырдаалга байланыштуу айрым ата-энелер балдарын алыс-жакын туугандарына, өз ата-энелерине таштап эмгек миграциясына чыгып кеткен учурлар арбын эле болууда жана бул да жогоку деңгээлдеги өзгөчө проблема. Мында ата-энелери алыста жүргөн балдарга туруктуу түрдө толук камкордук көрүлүп турат деп эч ким кепилдик бере албайт. Бул сыяктуу балдардын ар түрдүү себептерге жана жагдайларга байланыштуу оор абалдарга, андан жаманы, өлүмгө учурап калган учурлары да жок эмес. Демек, үй-бүлөлүк зомбулук дегенде жалаң гана күйөөсүнүн аялына карата жасаган катаал мамилесин түшүнбөөгө тийишпиз. Карыган же майыптыкка учураган ата-энесин карылар үйлөрүнө таштап койгон балдар-кыздар жана аларды жоопко

тартуу боюнча коомчулукта дайыма сөз болуп келет жана мындай балдарды (өз балдары жок болсо ага-инилерин, эже-карындаштарын) ата-энесине, бир тууганына алимент төлөтүүгө мажбурлоо сунуштары да айтылууда. Жыйынтыктап айтканда, өз балдарынын карыган ата-энелерин карылар үйүнө тапшырып берүүсү да үй-бүлөлүк зомбулуктун бир түрү экендиги анык чындык.

Айрым үй-бүлөлөрдүн мыйзамдуу түрдө нике күбөлүгүн албастан эле молдонун нике кыюусу жетиштүү болот деп жашап жүргөндөрү да жок эмес, насип кылсын, алар өмүрлөрү өткөнчө ынтымакчылыкта жашап өтүшсүн. Бирок, тилекке каршы, алар ажырашып калышса балдар үчүн алимент төлөтүү, үй мүлкүн бөлүштүрүү маселелеринде чоң көйгөй жаралат жана мындайларды орус калкында айтылгандай эле ачык түрдө булар чыныгы жубайлар эмес, жарандык никеде (гражданский брак) турушат деп кабыл алуу зарыл. Ошондо гана алар элден намыс кылуу менен мыйзамдык негизде никеге турушат.

Мусулман дининде эркектерге төрт аял алууга уруксат берилет, бирок мыйзамдык негизде көп аял алууга уруксат берилбейт, ошентсе да бизде эки же андан ашык аял алгандар жок эмес жана мындайлар да нике күбөлүгү жок жашап жүргөндөр. Мындай үй-бүлөлөрдө тынч жашоонун болуусу да күмөн жаратат, бул учурларда күйөө менен аялдын ортосунда гана эмес күндөш аялдардын арасында да ырааттуу түрдө чыр-чатактардын чыгып туруусу турган сөз.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин 177-беренесинде үй-бүлөлүк зомбулук кылмышына аныктама берилген, бирок ар бир үй-бүлө мүчөсүнүн ордуна толук тактык киргизилбей калган. Ал эми Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” мыйзамынын 1-беренесинин 14-пунктунда үй-бүлө мүчөлөрү төмөнкүчө бөлүштүрүлөт: “Үй-бүлө мүчөлөрү – жубайлар, ата-энелер жана балдары, чоң ата/чоң энелер, таята/таэнелер, неберелер, опекундар/балдарды камкордугуна алуучулар жана алардын карамагындагылар, бала асырап алуучулар жана асыранды балдар, өгөй аталар/өгөй энелер, өгөй уулдар/өгөй кыздар, ага-

инилер, эже-синдилер, аталаш бир туугандар, энелеш бир туугандар, келиндер, күйөө балдар, жалпы эле бир үйдө чогуу жашагандар, кызматкерлер ж.б.” [11]. Мында үй-бүлө мүчөлүгүнө бир үйдө туруктуу же убактылуу жашап-иштеп турган бардык жарандар формалдуу түрдө киргизилген. Бул бөлүштүрүүдө үй-бүлө менен үй ичи кандайдыр деңгээлде бирдей мааниде каралып калгандай таасир калтырат, себеби, жогоруда аталып кеткендердин бардыгы эле анык түрдө үй-бүлө мүчөсү боло албайт эмеспи. Демек, үй-бүлө мүчөлөрү (бир үйдө жашагандар) ар кандай жаш курактагы, байланыш-катыштагы, алыстык-жакындыктагы туугандык байланыштагы жарандардан турат. Биздин диссертациялык темабыз да жалаң гана үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы зомбулук мамилелер менен чектелген эмес.

Психологиялык зомбулук маселесин анализге алуу менен анын кайсыл бир себептерден улам дайыма эле дароо ишке ашырылбасыгын жана ал кээде негативдик аракеттер бир топ мезгилден кийин көрсөтүлүп, анын келип чыгуу себептерин так аныктоо кыйынга туруп каларын белгилейбиз. Үй-бүлө мүчөсүнө карата физикалык күч колдонуу, басынтуу, түрдүү жаза кайсыл бир олуттуу себептерден улам көрсөтүлсө, жабыр тарткан адам өз күнөөсүн сезүү менен аны жогорку деңгээлде катуу кабыл албоосу да мүмкүн. Эң эле жаманы, эч күнөөсүз үй-бүлө мүчөсүнө өз бийлигин көрсөтүү, аны басынтуу, өзүнө биротоло көз каранды кылуу максатында катаал мамилелерге бара берүү жана мындай зомбулуктар жабыр тартуучуларга өзгөчө катуу тиет.

Жат адамдарга караганда жакын тууган адамдардын катуу мамилеси инсанга катуу таасир этет, жаттар менен ар кандай чырлар андан ары улантылбай, ал тургай, алар андан ары бири-бири менен жолугушпай калуусу да толук мүмкүн. Ушул себептүү да жакын адамдары тарабынан кордоого туш болгондордун өзүн өзү өлтүрүүгө чейин баргандары да бар жана алар төмөнкүчө топторго бөлүнөт:

1. курмандыкка бир нече үй-бүлө мүчөсүнүн баруусу;
2. бир гана үй-бүлө мүчөсүнүн баруусу;
3. бир нече үй-бүлө мүчөсүнүн зомбулугунан болгон курмандыктар;

4. бир тирандын катаал мамилесинен улам пайда болгон курмандыктар.

Жогоруда аталып өткөн бардык үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрүнө тиешелүү мыйзамдардын теориялык жана практикалык жактарына талдоо жүргүзүү менен алардын айрым беренелериндеги (138,180,181,187) так эместиктерди байкадык. Деги эле, экинчиден, юридика илими так илимдердин катарына кирбегендиктен андан өтө тактыкты талап кылуу да мүмкүн эмес. Тергөөнүн жүрүшүндө улам жаңы жагдайлардын ачылуусу, соттук чечимдердин айрым учурларда жокко чыгарылуусу же кайра каралуусу да ушул себептүү.

Инсандын психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн анын ыңгайлашуу потенциалына тийгизген таасири абдан чоң жана ал жабырлануучу үй-бүлө мүчөсүнүн зомбулук көрсөтүү жабыркоодон кийинки абалына өз таасирин тийгизет. Психикалык жабыркоонун залакасынын физикалык жаракат алууга салыштырмалуу кийинки кесепеттеринин көбүрөөк экендигин баса белгилегибиз келет. Үй-бүлөлүк зомбулукка кабылгандарда нервдик-психикалык туруксуздук жана нервдик-психикалык бузулуулар пайда болуп, алар жаш өспүрүмдөрдүн келечегине терс таасирин тийгизе тургандыгы жөнүндө окумуштуулар В.И.Лебедев, Ц.П.Короленко, Г.В.Фролов, Ф.П.Космолинскийдин ж.б. өз эмгектеринде белгилешкен. Акыркы жылдары биз изилдеген изилдөөлөр көрсөткөндөй, нервдик-психикалык туруксуздук белгилери бар инсандар психикалык ишмердүүлүктүн жөнгө салуучу механизмдеринин бузулушунан улам жаңы шарттарга ийгиликтүү ыңгайлаша албайт жана үй-бүлөлүк зомбулук дал ушул терс таасирлери менен абдан кооптуу жана коркунучтуу. Практика көрсөткөндөй, катаал күйөөдөн ажырашкан аялдар эркек аттуудан көңүлү калуу менен көп учурларда ажырашкандан кийин турмушка чыкпай да калышат.

Укуктук-психикалык бузулуулардын өнүгүшүнүн себептеринин натыйжасында кайсыл бир үй бүлө мүчөсүнүн (көбүнчө үй-бүлө башчыларынын) зомбулук аракеттеринен кийинки психогендик факторлордун үй-бүлө мүчөсүнө, анын жекече өзгөчөлүктөрүнө, анын инсандык сапаттарына,

мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүнө тийгизген кыйратуучу таасири чоң болгондуктан ал жабырлануучунун өзүн өзү басынтып жашоосуна алып келет.

Зомбулуктан кийин жабырлануучунун айлана-чөйрөнүн шарттарына, турмуш-тиричиликке, коомдук турмушка, жака-белиндеги жарандар менен болгон жылуу мамилеге көнүп кетүүсү абдан оор жана ал ар бир адамдан өзү менен кошо жашаган, андан кордук тарткан деспот адамды көрүп туруп алат.

Оң жана терс эмоциялардын тең салмактуулугу менен аныкталган инсандын ички психологиялык комфортунун денгээлин көтөрүүнү нервтик-психикалык чыңалууну, өзүнүн мыйзамдуу укуктары жана эркиндиги үчүн күрөшүү аракеттерин жогорулатуу критерийи катары кароого болот. Бул аныктамага таянып зомбулукка кабылган адамды жаңы жашоо шартына ыңгайлаштырып, мурдагыдан башкача, ынтымактуу жашоо абалына алып келүүнүн маанилүүлүгү жана зарылчылыгы абдан маанилүү.

Психофизиологдор менен укук таануучулардын пикири боюнча, адамдын ички маалыматтык запасы кырдаалдын маалыматтык мазмунуна шайкеш келгенде, башкача айтканда, жеке маалымат диапазону, түшүнүү жана кабыл алуу кеңейтилгенде инсан жаңы шарт-жагдайларга жеңил ыңгайлаша алат. Бул жерден инсандын жеке касиеттерине жана сапаттарына жараша анын таанып-билүү жүрүм-туруму активдүү максатка багытталган же пассивдүү мүнөзгө ээ болушу мүмкүн деп айтууга болот.

Үй-бүлөлүк чыр-чатактар, кордук көрсөтүүлөр жакшы жашаган үй-бүлөлөргө салыштырмалуу начар жашаган катмарларда көбүрөөк кездешет. Турмуштук жетишпестиктен улам жубайлар бири-бирин күнөөлөп келүү менен ортодо чыр пайда болуп, натыйжада зомбулук көрсөтүү проблемалары чыга баштайт. Мындай аялуу катмардагы үй-бүлөлөрдүн элден жаап-жашыра, намыс кыла турган абалдары да жок катары жана мындай үй-бүлөлөрдөгү чыр-чатактар, зомбулук көрсөтүүлөр салыштырмалуу түрдө бат эле сыртка билине баштайт. Ал эми жетиштүү жашаган үй-бүлөлөрдө начар турмуш кечирген үй-бүлөргө салыштырмалуу үй-бүлөлүк чыр-чатактар азыраак десек жаңылышпаган болор элек. Анын үстүнө, мындай үй-бүлөлөрдөгү пикир

келишпестиктер, айрым зомбулук көрсөтүүлөр сыртка оңойлук менен чыга койбойт. Жеткиликтүү турмуш кечирип жаткан үй-бүлөлөрдө чыр да аз болот, ал эми кайсыл жерде чыр-чатактар пайда болсо ал жерде сөзсүз түрдө зомбулук көрсөтүү башталат. Үй-бүлөлүк чыр-чатактардын, жубайлардын бири-бирине кыр көрсөтүүсүнүн балдарга тийгизген терс таасири абдан чоң. Жаш балдар көпчүлүк убактарда бул тирешүүгө кимдин көбүрөөк күнөөлүү экендигин баамдай да алышпайт да натыйжада, алардын ата-энелерге болгон сүйүүсү жана сый-урматы кандайдыр деңгээлде басандай баштайт. Ушул себептүү да кылмыш дүйнөсүнө аралашып кеткендер чыр-чатакка жакын, начар жашаган үй-бүлөлөрдөн келип чыгат. Ата-энеси бирдейинен спирт ичимдиктерине жакын болуп, алардын үйү көпчүлүк учурларда сөгүнүп-сагынган, бири-бири менен тынымсыз кагылышууларга барып турган адамдарга толуп турган үйдөн тарбиялуу муундун оңой менен чыкпасы жалпыбызга маалым эмеспи [46, 934 – 935-беттер].

Үй-бүлөлүк – турмуш-тиричиликтик мамилелерде кийинки мезгилдерде экономикалык абьюз кеңири учурай баштады. Коомдун өзгөрүүсү менен адамдарда, анын ичинде, балдарда акчага болгон кызыгуу күчөп бара жатат. Анын үстүнө, азыркы мезгилдерде жарандар акчаларын карточкалар аркылуу банктарда сактап калышты жана ал көпчүлүк учурларда үйдүн ар кайсыл жеринде жата берет. Балдар же кайсыл бир үй-бүлө мүчөсү карточканын кодун билет да андан акча уурдап алышат жана мындай уурулук дароо эле байкала койбойт. Байкалганда да акчаны кимдин жана кандай максатта алганын тактоо кыйынга турат. Ушул себептүү да үй-бүлөдө чыр-чатактар пайда болот жана ал чырлар кайсыдыр бир үй-бүлө мүчөсүнүн (басымдуу көпчүлүк учурларда жабыркоочу тараптын) башка үй-бүлө мүчөлөрүнө карата зомбулук аракеттерин жаратат. Эң эле кооптуусу, үй ичиндеги уурулуктун бара-бара чоң уруулукка айлануусунда турат. Андан тышкары, үй ичиндеги жагымсыз жагдайларга акча каражаттарынын түрдүүчө же жетишсиз бөлүнүүсү, кайсыл бир үй-бүлө мүчөсүнүн акча каражаттарын максатсыз эле ашыкча жумшоосу же тескерисинче, эмгек акы тапкан үй-бүлө мүчөсүнүн ашыкча зыкымдыгы да

сеебп болот. Канткенде да, ар бир үй-бүлө мүчөсү үй-бүлөлүк бюджеттин көлөмүн билүүгө жана ага карата керектөө пландарын иштеп чыгуу жөндөмдүүлүгүнө үйрөнүүгө тийиш. Үй бюджетиндеги акчанын ата-энеге караганда балдар үчүн зарылыраак экендигин алардан өздөрүнүн тереңдеп түшүнүүсү жана кабыл алуусу абдан маанилүү. Жогоруда айтылган себептерге жана зарылдыктарга байланыштуу Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамында да үй-бүлөлүк зомбулуктун бул түрү экономикалык зомбулук катары каралып өткөн [11].

Экономикалык зомбулуктун негизги белгилеринин бири сатып алууга жана ар кандай чыгымдарга катуу көзөмөл болуп эсептелет. Абыюзер кандайдыр бир максаттар боюнча жумшалган чыгымдардын тыйынына чейин эсебин берүүнү талап кылат. Эгер ал анын ою боюнча туура эмес жумшалган чыгымдарды байкаган болсо үйдө кыйкырык менен бакырык, уруш башталат. Андан кийин туура эмес же ашыкча акча каражаттарын жумшаган деп эсептелинген үй-бүлө мүчөсүнө акча берүү токтойт же анын өлчөмү кескин төмөндөйт. Эгер эле айрым шарт-жагдайлар (ооруп калуу, алдын ала пландаштырылган жумуштан бошонуу же бошотулуу, декреттик өргүү ж.б.) менен жабыркаган үй-бүлө мүчөсү (бизде, аялы) акча иштеп таба албай калса, мындай зыкым аялынын анын алдында жалдырап турушун каалап калат. Натыйжада, аялын өз атына банктардан насыя, башка бир тараптардан карыз милдеттенмесин алууга мажбурлайт. Кымбат баалуу жасалгаларын арзаныраак баада күрөөканаларга өткөрүп жеберген учурлар да жок эмес. Мындай жагымсыз жагдайлардын кайталана берүүсү менен аялда деградация, депрессия, пессимисттик маанайлар, өзүнө баа бере билбөө сезимдери калыптана баштайт. Мындай аялдар акча иштеп тапканда да бара-бара ал акчаларын чып-чыргасын кортопой күйөөсүнө өткөрүп бере баштайт. Эркектин аялдын атынан ири өлчөмдө банк насыясын алуу менен дарексиз жок болуп кеткен учурларын да уга калып жүрөбүз.

Үй-бүлөлүк зомбулукка жана басынтууга кабылган аялдар өзгөргөн жашоо шартынын укуктук-психогендик факторлорун оңойчулук менен сезе

алышпайт жана аларда ушундай болуу керек, эркек деген эркек да, ал үй-бүлө башчысы, мен жана балдарым ага толугу менен баш ийүүбүз керек деген сезимдердин артка кайткыс түрдө калыптанып калуусу абдан коркунучтуу. Зомбулукка кабылуунун алгачкы этаптарында жана калыптануу мезгилинде аялда жалпы алсыздык, уйкунун бузулушу, кыжырдануу, апатия, депрессия, тынчсыздануу абалы байкалат. Алардын айрымдарында невроздор жана реактивдүү психоз абалы өнүгөт. Үй-бүлөлүк зомбулуктун кеңири жайылып кетпөөсү жана аны кескин токтотуу үчүн жалпы аялдарга, айрыкча, элет жерлеринде жашаган аялдарга укуктук-психологиялык кеп-кеңештердин жана жардамдардын берилип туруусу зарыл.

Изилдөөчүлөр методологиялык мамиледеги кээ бир айырмачылыктарга карабастан, эң негизгиси, алардын бирдиктүү көз карашта экендиги өзгөргөн чөйрөдө жана жашоо шарттарында аны конструктивдүү колдонууга мүмкүн болбогондо нервдик-психикалык туруксуздук пайда болорун белгилешет. Нерв системасынын иштөөсүнүн бузулушуна таасир эткен жогорку психикалык жүктөмдүн кесепети катары ал психикалык чыңалуунун натыйжасын, укуктук сабатсыздыкты эсептешет.

Албетте, өтө шыктандырган нервдик-психикалык ишмердик анын активдешүүсүнүн өтө олуттуу деңгээлиндеги чыңалууну азайтышы керек, бирок анын багыты бул учурда инсан үчүн кыйратуучу болот, анын натыйжасында чөйрөдө инсан ийгиликтүү ыңгайлашууга жөндөмсүз болгондо инсандын жүрүм-турумунун эки негизги тибин аныктоочу дезадаптивдик абал жаралат. Жыйынтыктап айтканда, америкалык психологдор Д.Креч, П.Кратчфилд, Н.Ливсон инсандын керектөөлөрү менен аларды канааттандырууну чектөөнүн ортосундагы нааразычылыктын (фрустрациянын) жана конфликттин кыйратуучу кесепеттерин кароо менен, агрессияны жана кырдаалдан качууну бөлүп көрсөтүшөт, бул дезадаптивдик жүрүм-турумдун биринчи жана экинчи типтерин аныктайт жана биз да бул пикирлерге макулбуз. Ушул себептүү да тергөө иштеринде жана сотто кылмышка барган инсандын кандай абалда болгондугу, кылмышка себеп болгон шарт-жагдайлар бекем эске

алынат. Адатта, кылмышкерлер бейтааныш адамдарга кандайдыр бир пайда табуу, сексуалдык канааттануу же тааныш адамына кандайдыр өчтүк сезим менен барышат. Бирок да үй-бүлөлүк кылмышка катышуучулар, кылмышкер да жабырлануучу да бири-бирине жакын адамдар, ушул себептүү кандай гана себеп же ачуулануу болбосун кылмышка же зордукчулук кадамга баруучулар эртеңки күндү ойлоого, өзүн өзү тыюуга милдеттүү.

Илимде болгон физикалык зомбулуктун аныктамаларын талдоонун негизинде төмөнкүдөй аныктама логикалык жактан туура келет деген тыянак чыгарылган: бул адамдын денесине жана анын ички органдарына кылмыштуу максатта анын эркине каршы же ага каршы ар кандай мыйзамсыз таасир этүү [119].

Карама-каршылыктардын айрым түрлөрүн системалаштырган жана үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун, үй-бүлө чөйрөсүндөгү карама-каршылыктардын, атап айтканда, никенин себептеринин концепциясын түзгөн изилдөөчүлөрдүн позициясы перспективдүү [47, С.173-176]. Алардын ою боюнча, үй-бүлө чөйрөсүндөгү карама-каршылыктардын арасында түбөлүктүүлөрү бар, алар ар бир жыныстын материалдык талаптар, бийлик, сексуалдык эркиндик ж.б., ошондой эле тарыхый өткөөлдөр, мисалы, үй-бүлөлүк салттарды бузуу процессинен келип чыккан: аялдардын үй-бүлөлүк жана социалдык ролдорунун, кесиптик карьерасынын жана энеликтин ортосундагы карама-каршылыктар.

Учурдагы этапта үй-бүлөдөгү зомбулуктун латенттик деңгээли жогору. Бул бир жагынан каалабагандык менен түшүндүрүлсө, экинчи жагынан багуусунда турган үй-бүлө мүчөлөрүнүн айрымдарынын укук коргоо органдарына кайрыла албай жаткандыгы менен түшүндүрүлөт. Зордук-зомбулуктун кечиктирилиши укук коргоо органдарынын жабырлануучуларды реалдуу коргоону каалабагандыгы жана жарым-жартылай жөндөмсүздүгү менен да түшүндүрүлөт. Укук коргоо органдарынын өздөрү тарабынан үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу билдирүүлөрдү жашырган учурлар көп кездешет.

Үй-бүлөлүк зомбулукка тиешелүү укуктук жоболорду, мыйзамдык актыларды дыкаттык менен карап чыгып анда толуктоого жана кайра карап чыгууга зарыл болгон көптөгөн маселелерди байкадык. Аларда калктын жашоо аймагына, чарба жүргүзүүсүнө, улуттук белгилерине, дин тутунуусуна карата өзгөчө талаптар дээрлик жок. Мыйзамда аймактык жана тармактык айырмачылыктарды бирден санап олтуруунун таптакыр кажети жок, бирок ошентсе да аялдарды көп азапка салбоо жактары белгиленип кетүүгө тийиш. “Эркек казанчы, аял базарчы” деп айтылгандай, аялдардын кап, коробка көтөрүп кышын-жайын соодада жүргөнү да кандайдыр деңгээлдеги зомбулук. Базарларда жайындасы мээ кайнаткан ысык, чаң, сырттан келген буюмдардын сасык жыты, кышындасы болсо суук жана шамал менен бурганак кар. Чөл жерлеринде жайдын ысык саратанында талаада жумуш кылгандар көбүн эсе аялдар. Тоолуу аймактардын жана борбордук пункттардан алыс жайгашкан элет жерлеринин баарында эле жашоо-шарт ойдогудай деп айта албайбыз жана мында да негизги күч аялдар менен балдарга түшөт.

Ильяшенко да үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу изилдөө жүргүзүүдө “үй-бүлө мүчөлөрү” түшүнүгү менен “жакын туугандык” түшүнүктөрүн катар колдонот [73, 29-бет.]. Жакын тууган, алыс тууган түшүнүктөрү да шарттуу аталып калган деп ойлойбуз. Биздин оюбузча, жакындык жакшы мамиле, жылуу жана боорукер сезим мененаныкталат эмеспи. Өз атасына караганда өгөй атадан же башка адамдардан, өз апасына салыштырмалуу өгөй энеден жылуураак мамиле көргөн учурлар да арбын.

Үй-бүлө мүчөлөрүнүн ичинен кылмыштын субъектиси жана ошондой эле жабырлануучусу ар бир эле үй-бүлөсү болуп калуусу толук мүмкүн жана алардын ар бирин бирден көргөзүп отуруунун зарылдыгы жок деп эсептейбиз. Үй-бүлөлүк зомбулукка кабылгандардын эң эле көп учуру аялдар жана келиндер. Үй-бүлөлүк зомбулуктун жабырлануучуга гана эмес бүткүл коомчулукка катуу тийген түрү – өз балдарынын ата-энеге көрсөткөн кордугу. Физикалык-психикалык күч колдонуу гана эмес балдар-кыздардын ата-энелерин карабай таштап коюусу да кылмыш катары эсептелүүгө тийиш.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун негизги түрлөрүнө талдоо жүргүзүү менен көпчүлүк окумуштуулар анын төмөнкүдөй эки түрүн баса белгилешет:

- биринчиси - үй-бүлө мүчөсүнүн бирине карата физикалык күч колдонуу менен денесине жаракат келтирүү. Мында да андай жаракат келтирүү жеңил, орто же оор жаракат деп классификацияланары көпчүлүгүбүзгө белгилүү. Сот өндүрүшүндө чырдын эмне себептен чыккандыгын, анын жаралышына кимдин көбүрөөк айыптуу экендигин, жаңжал мезгилинде айыпталуучунун кандай абалда экендигин так аныктоо абдан маанилүү [86, 125-бет];.

- экинчиси – жабырлануучунун психикалык жактан жабырлануусу жана ал ар кандай жолдор менен ишке ашырылуусу [91, 435-бет]. Биз буга чейин физикалык күч колонууга салыштырмалуу психикалык басынтуунун таасиринин чоң экендигине токтолуп кеткенбиз. Ал кара күч колдонуу менен зомбулук көрсөткөндөй, денеге жаракат келтирилгендей дароо эле сыртка чыга бербейт жана билинип-билинбей сакталып жүрө берүү менен мындай зомбулук көп учурларда туруктуулукка да айланып кетет.

Биз өзүбүздүн үй-бүлөлүк зомбулук боюнча классификациябызда Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин 177-беренесинде берилген талаптар менен жоболорду эске алуу менен үй-бүлөлүк зордукчул жана кылмыштуу аракеттердин төмөнкүчө беш түрүн бөлүп көрсөтөбүз:

1. жогоруда келтирилгендей эле, үй-бүлө мүчөсүнүн бирине карата физикалык күч колдонуу менен денесине жаракат келтирүү;
2. жабырлануучуга карата психикалык басым көрсөтүү, аны басмырлоо;
3. сексуалдык зордук жана анын башка кылмыш-жоруктарга салыштырмалуу коомчулук тарабынан катуу кабыл алынуусу;
4. физикалык күч колдонуу менен жабырлануучуга карата психикалык басым көрсөтүүнүн бири-бирин коштоп жүрүп отуруусу, бул коркутуп-үркүтүүнүн эң эле катаал түрү;
5. экономикалык басым көрсөтүү, мында туруктуу жумушу жана кирешеси жок үй-бүлө мүчөсү (негизинен аялдар жана жаш балдар) аларды

каржылаган адамдан (негизинен, үй-бүлө башчысынан) ар түрдүү деңгээлде көз карандылык абалда болот. Бул көз карандылык же тескерисинче, толук экономикалык эркиндик аларды каржылаган адамдын пейил, мүнөзүнө жараша болот.

Деги эле, үй-бүлөлүк зомбулуктун көптөгөн түрлөрүн белгилеп өтүүгө туура келет, бирок биз анын негизги түрлөрүнө гана токтолдук. Мисалы, үй-бүлө мүчөлөрүн оор жумушка, катаал аба-ырайын карабай сырттагы жумуштарга мажбурлоо; үй-бүлө мүчөсүнө каалаган жана кызыккан жумушунда иштөөгө мүмкүнчүлүк бербөө; кийим-кечеден, тамак-аштан болгон тартышчылык; балдардын окуусуна, билим алуусуна, кесип тандоосуна болгон тоскоолдуктар; ар кандай чагым, ушактарга энөөлүк менен ишенүү аркылуу жаралган зомбулук аракеттер ж.б.у.с.

Биз жогоруда сөз кылган үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрү Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин түрдүү беренелеринде берилген, атап айтсак:

1. Үй-бүлөлүк зомбулуктун физикалык күч колдонуу түрү Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин 122; 123; 124; 125; 127; 130; 133; 134; 135, 136, 138- беренелеринде берилген;
2. Үй-бүлөлүк зомбулуктун психикалык басым көрсөтүү түрү Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин 128, 139, 180, 181 - беренелеринде берилген;
3. Сексуалдык зордук-зомбулук КРнын Кылмыш-Жаза кодексинин 154; 155; 156, 157, 158, 162-беренелеринде көрсөтүлгөн.

Кылмыштарды үй-бүлөлүк зомбулук призмасынан карап көрө турган болсок, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин алты беренесинде (125, 138, 156, 157, 162, 180, 181) гана үй-бүлөлүк субъект кылмышка шектүү же кылмышкер катары берилген.

КРнын Кылмыш-Жаза кодексинин 125-беренесинде үй-бүлөлүк зомбулуктун күнөөкөрү катары психикалык жактан жабыркаган ооруга шектелген баланын апасы көрсөтүлгөн. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-

Жаза кодексинин 138-беренесинде материалдык же башка бир себептерге байланыштуу ага көз каранды болгон үй-бүлө-мүчөсүнө жасалган зомбулук тууралуу берилген. Биз буга толугу менен макул боло албас элек, себеби бала тарбиячыга, мугалимге, класс жетекчисине, орто жана жогорку билим берүү окуу жайларында студенттер кураторлоруна, машыктыруучусуна, медициналык кызматкерлерге, азыр окуу жайларынын алдына коюлуп жаткан күзөтчүлөргө жана башкаларга кандайдыр деңгээлде көз каранды. Албетте, алар билим-тарбия берүүчү мекемелердин ички тартиптеринин негиздеринде гана балдардан өзүн окуу жайынын ичинде тынч жана маданияттуу алып жүрүүсүн, тартипти сактоону талап кылат жана ага укуктуу. Ал эми кызматтык абалынан артыкча пайдалануу менен балдарга артыкча талап коюу, аларга кол көтөрүү, орой сөздөрдү айтуу кылмыш-жосундары КРнын Кылмыш-Жаза кодексинин 138-беренесинде берилген. Биздин диссертациялык темабыздын максаты жана милдети үй-бүлөлүк зомбулук, анын алдын алуунун механизмдерин иштеп чыгуу, себептерин жана залакаларын аныктоо болгондуктан андай үй-бүлөдөн тышкаркы маселелерге өз алдынча токтолбойбуз.

КРнын Кылмыш-Жаза кодексинин 180-беренесинин 2-бөлүмүндө балдарга камкордук көрүүгө милдеттендирген ата-энелер жана алардан сырткаркы жарандардын алардын жеткиликтүү деңгээлде камкордукка алынуусу боюнча жоопкерчиликтери атайын баса белгилөө менен көрсөтүлгөн. Ушундай эле милдеттер жана жоопкерчиликтер 181-беренеде да белгиленген [2]. Ата-эне болуу чоң жоопкерчиликтерди талап кылат. Алар өздөрүнүн кызыкчылыктары жана керектөөлөрүнөн мурун балдарынын керектөөлөрүн эсте тутууга милдеттүү. Чоңдор зарыл болгон керектөөлөрүн ар кандай жолдор (иштеп табуу, бирөөлөрдөн убактысынча алып туруу, карыз акча, кредит ж.б.) менен канаатандыра алышат, ал эми балдарда мындай мүмкүнчүлүктөр жок. Убакыттын өтүүсү жана балакатка жетүүсү менен балдар ар кандай кыйынчылыктарга дуушар болгондо алар ата-эненин иш-аракеттерин үлгү катары пайдалана алууга тийиш.

“Үй-бүлө деген эмне” деген суроо берилгенде бири-бирине окшобогон ар түрдүү жоопторду алууга болот. Бирөөлөр үчүн үй-бүлө очок же чеп болсо, башкалар үчүн ал тыл болуп эсептелет, ал эми үчүнчүлөрү сүйүү жана бала деп жооп беришет. Айрымдары бул өзүнүн терс маанайын көрсөтө алган жана үнүн болушунча чыгара кыйкырып, жакындарынын көңүлүн өзүнө бура алган жер деп кошумчалашат. Биздин бул диссертациялык изилдөөдө негизги көңүл бурган көйгөйүбүз да дал маселеде жатат. Айрым аталар, (кээде энелер да) мен үй-бүлө башчысымын деген куру кыялга батуу менен аялына жана балдарына катуу мамиле жасоону оң көрүшөт жана үй-бүлөлүк зомбулуктун башаты да дал ушул туура эмес түшүнүктөн улам башталат.

Ата-энелик түшүнүгү, тилекке каршы, айрым учурларда укуктук көз караш менен алып караганда баланын пайда болуусу жана төрөлүүсү менен гана чектелип калат, башкача айтканда, туулгандыгы тууралуу күбөлүгүндөгү “атасы” жана “апасы” деген графада жазылгандыгы менен гана эсептелип калат. Ал эми чыныгы жашоодо ата-эненин балдарына жасаган мамилеси абдан кеңири милдеттерди өз ичине камтыйт. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жана ошондой эле эл аралык стандарттар бир эле үй-бүлөлүк байланыштарды жана биологиялык ата-энени аныктоону эмес, ата-эненин укуктарын жана биринчи кезекте, балдардын алдындагы милдеттерин, баланын укуктарын тартипке келтирүүнү жөнгө салып турат. Биз буга чейин камкор өгөй ата жана өгөй эне катаал жана ырайымсыз өз ата-энеге караганда бала үчүн жакын болуп калат деп кеткенбиз. Ушул себептүү да кыргыз элинде “тууган эне эмес, тутунган эне” деген макал айтылып келет.

Үй-бүлөнү, демек, балдарды камсыздоодо энеге караганда атага көбүрөөк жоопкерчиликтер жүктөлөт, ал эми энелердин башкы милдеттери балдарды акыл-эсине киргенге чейин көз айырбай багуу, алардын тамагын бышыруу, кийимдеринин тазалыгына жана бүтүндүгүнө көз салуу. Ушул себептүү да Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 12-июнундагы №117

Мыйзамынын редакциясына ылайык иштелип чыккан КРнын Үй-бүлөлүк кодексинде атанын үй-бүлөлүк милдеттери атайын көрсөтүлгөн. Мисалы, ага ылайык ата баланы тарбиялоого, алардын билим алуусуна камкордук көрүүгө, жашына жана жөндөмдүүлүгүнө жараша анын иш-аракеттерин жетектөөгө милдеттүү (68-берене). Ата баланын толук өсүшү, билим алышы, ден соолугунун чыңдалышы жана үй-бүлөдө, коомдо өз алдынча келечек турмушка даярдоо үчүн зарыл шарттарды түзүүгө милдеттүү. Ал эне менен бирдей деңгээлде баланы тарбиялоо жөнүндө кам көрүүгө, жетиштүү деңгээлде материалдык-моралдык жактан камкордукка алууга, келечегинде турак-жай менен камсыз кылууга жооптуу (69-берене).

Баланын толук өсүшү үчүн шарттарды түзүүгө тийиштүү бардык маселелер балдардын пикирин эске алуу менен жана балдардын кызыкчылыгынан улам өз ара макулдашуу боюнча ата-эне тарабынан чечилет жана мында башкы милдет атага жүктөлөт. Балдардын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоого алуу ата-энелердин башкы милдеттеринин бири. Алар балдарынын мыйзамдуу өкүлдөрү болуп саналышат жана кандай гана шарт-жагдайлар болбосун жеке жана юридикалык жактар, алардын ичинде тергөөчүлөр жана соттор менен болгон мамилелеринде атайын ыйгарым укуксуз эле алардын мыйзам чегиндеги укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоп чыга алышат.

Эгерде үй-бүлөнү жана балдарды колдоо боюнча бөлүм тарабынан ата-эне менен балдардын кызыкчылыктарынын ортосунда карам-каршылыктар бар экендиги аныкталса ата-эне (аларды алмаштырган адамдар) өз балдарынын кызыкчылыктарынын атынан чыгууга укуксуз. Мындай учурларда үй-бүлөнү жана балдарды колдоо боюнча бөлүм балдардын кызыкчылыктарын коргоо үчүн атайын өкүл дайындайт. Биз жогоруда сөз кылган маселелер, албетте, үй-бүлөлүк зомбулуктун катарына кирбейт. Бирок балдарга кам көрбөө, алардын зарыл керектөөлөрүн (тамак-ашы, кийим-кечеси, окуу куралдары, сабак даярдоосу үчүн шарттар ж.б.) канааттандырбоо да кандайдыр деңгээлде балдарга карата катаал мамиле.

Баланын укуктары төмөнкү эл аралык документтерде бекитилген: Баланын укуктары жөнүндөгү декларация (БУУ, 1959-жыл); Баланын укуктары жөнүндөгү конвенция (БУУ, 1989-жыл); Баланы коргоо, өнүктүрүү жана камсыздоо боюнча бүткүл дүйнөлүк декларация (1990-жыл).

Баланын укуктарын коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдык актылары: КРнын Конституциясы (2021-жыл); Үй-бүлө кодекси (2003-жыл); Кылмыш-Жаза кодекси (2021-жыл); Жарандык кодекс (1996-жыл); Укук бузуулар жөнүндөгү кодекс (1998-жыл); Балдар жөнүндөгү кодекс (2012-жыл).

Бизде улуттук менталитетке жана байыртадан калыптанып келе жаткан адат-салттарга ылайык балдардын укуктары тууралуу кеңири сөз кылуудан качып турабыз. Моюнга алганда, көпчүлүктүн пикири боюнча балдар ата-энени угууга, алардын айтканынан чыкпоого, алар тандаган кесипке ээ болууга, алып берген гана кийимдерин кийүүгө милдеттүү, себеби алардын ою боюнча ата-эне баласын жаман болсун дебейт. Биз төмөндө балдардын укуктарын белгилеп кетели:

- адамга зыяндуу таасир этпеген жагымдуу жашоо чөйрөсүнө;
- санитардык-эпидемиологиялык жагдай, жашоо-чөйрөсүнүн абалы, азык-түлүктөрдүн жана көрсөтүлүүчү кызматтардын сапаты жана коопсуздугу тууралуу так маалыматтарды алууга;
- объектилердин канааттандырбаган ал-абалынын, азык-түлүктөрдүн жана башка буюм-тайымдардын сапатынын маселелери боюнча коомдук саламаттыкты сактоо кызматтарынын уюмдарына билдирүүлөр жана даттануулар менен кайрылууга;
- мектептеги айрым мугалимдердин начар билим берүүсү, окуучуларга карата орой мамилеси боюнча мектеп дирекциясын кайрылууга.

Жогорудагы маселелерге байланыштуу өзгөчө белгилеп кетүүчү нерсе, укук менен милдеттин так айырмачылыктарын жана алардын оң-терс жактарын айырмалай билүү. Биз балдардын укуктары тууралуу кеп кылуу менен үй-бүлөлүк темадан бир аз четтеп да кеттик, канткенде да, балдардын укуктары

чоңдордун укуктарына салыштырмалуу жогору турууга тийиш. Үй-бүлөлүк маселелерде ата-эне менен балдардын гана эмес жубайлардын ортосунда да укук (үй ичиндеги укуктар жана милдеттер) талашуу боюнча да чыр-чатактар чыгып турат. Кийинки мезгилдерде жайылтылып жаткан демократиялык принциптердин таасири менен чоңдорубуз да, кичинекейлерибиз да укуктарын талашканга уста болуп чыга келишти. Жаран мыйзам, коом, ар-намысы жана ата-эненин алдындагы милдеттери менен жоопкерчиликтерин так аткарганда гана укуктарын талашканы максатка ылайыктуу. Биз ата-энелердин милдеттери жана балдардын укуктары тууралуу кыскача болсо да сөз козгодук. Балдар өздөрүнө зарыл нерселерге ээ болууда ата-энелерден талап кылбай, аларга сылык кайрылып суранууга милдеттүү. Батыш демократиясы балдарга катуу тийбе, аларга жумшак мамиле жаса, алардын көңүлүн калтырба деп такай айтып келет. Ал эми балдар ата-энени укпаса, өз билгенин жасаса, ата-эненин мүмкүнчүлүгү жетпеген нерселерди талап кылса, үйдө жана мектепте такай тартип бузса кантебиз деген суроо ата-эненин гана эмес укуктартибин сактоочулардын жана педагогдор менен психологдордун көңүлүн өйүп келет. Бул багытта атайын ички иштер органдарында жаш өспүрүмдөр менен иштөө бөлүмдөрү иш алып барышууда.

Физикалык күч колдонуу мурда үй-бүлөлүк зомбулуктун негизги түрү катары эсептелип келген. Негизинен физикалык зомбулукка баа берүүдө окумуштуулардын пикирлери бири-бирине дээрлик түрдө окшош болгону менен анын жаралыш себептери жана келечек залакалары боюнча алардын көз караштарында айрым айырмачылыктар бар. В.Л.Владимиров физикалык зомбулукка коомго коркунуч келтирген жана мыйзамга толугу менен каршы келген кылмыш катары баа берет. Анын кооптуулугу - жалпы коомчулуктун каршы турбоосунан улам кеңири жайылтылып кетүү жана улам кайталануу коркунучунда. [48, с.83].

Т.А.Клименкова физикалык кара күч колдонулган зомбулукка бир топ так аныктама берген: “Физикалык зомбулук көрсөтүү менен жабырлануучунун денесине жаракат келтирилет, ал уруунун, тепкилөөнүн, таяк, бычак же ал

сыяктуу куралдарды, ок атуучу куралдарды, зыяндуу химиялык суюктуктарды же порошокторду колдонуунун натыйжасында пайда болот. Сырткы жаракаттардан дагы жабырлануучунун ички органдарына зыян келтирилүүсү абдан кооптуу жана ал сырттан байкалбаганы менен бара-бара өөрчүп кетүүсү толук мүмкүн” [80, 150-бет]. Бул жерде башка жарандарга, биздин изилдөө темабыз боюнча кайсыл бир үй-бүлө мүчөсүнө күч же курал колдонуу менен зомбулук көрсөтүүнүн түрлөрү көрсөтүлдү.

Л.С.Алексеева да зомбулук көрсөтүүнүн түрлөрү жана анда колдонулган куралдар боюнча жогорудагыдай эле пикирлерди айтканы менен андагы зомбулуктун өзүнүн жана колдонулган куралдарынын түрлөрү кеңирирээк: “Кол менен урулган сокку же тепкилөө дененин ар түрдүү жерлерине багытталышы мүмкүн, кээде сокку берилбей жабырлануучу силкилдетип басынтууга алынат, муунтулат, тебеленет ж.б. зомбулуктун куралы кур, жип, таяк болуусу да мүмкүн [37, 78-бет]. Бейтааныш жаранга карата жасалган кылмышта кылмышкер басымдуу көпчүлүк учурларда эртеңки күндү ойлобойт (ойлосо кылмышка бармак беле), мүмкүнчүлүгү жетишинче жабырлануучуга көбүрөөк жана олуттуураак жаракат келтирсем, кылмышка күбө, артымда из калтырбасам деп ойлойт. Ушул себептүү да олуттуу кылмыштардан кийин кылмышкерлер көп учурларда үйдү өрттөп жиберишет. Ал эми үй-бүлөлүк зомбулукта кылмышкер канчалык ачууга алдырбасын жабырлануучунун өзүнүн жакын адам экендигин сезип турат, анын бир жерин сындырып албайын деп чыбык, электр жабдууларынын шнуру, ремень менен сабаган учурлары арбын. Үй-бүлөлүк зомбулуктарда жана кылмыштарда өлүм болгон фактылар да жок эмес, бирок алардын басымдуу көпчүлүгүн кокусунан жана күтүүсүздөн болгон өлүмдөр десек жаңылышпайбыз. Кокусунан же күтүүсүздөн дегенди түз маанисинде кабыл албай, таалуу дене мүчөсүнүн же ички органдарынын биринин жабыркоосунун натыйжасы, кылмышка барган үй-бүлө мүчөсү жабырлануучуну өлтүрөм деп алдына максат койгон эмес деп түшүнөлү.

Үй-бүлөлүк кылмыштын курамдарына талдоо жүргүзүү менен биз аларды төмөнкүдөй топторго бөлүштүрдүк:

1. Үй-бүлө мүчөсүнүн же мүчөлөрүнүн, жакын туугандардын айрымдарынын өмүрүнө коркунуч келтирилүүсү жана ал да ар кандай деңгээлде болору анык

2. Үй-бүлө мүчөсүнүн же жакын туугандардын ден соолугуна түрдүү деңгээлде коркунуч келтирилүүсү.

3. Үй-бүлө мүчөсүнүн же мүчөлөрүнүн, жакын туугандардын айрымдарынын психикасына жабыркоо келтирилүүсү.

Жогоруда келтирилген зомбулуктун кайсыл түрүнүн болбосун залакасы олуттуу, себеби жат адамдан жабыркаганга салыштырмалуу жакын адамынан кордук көрүү, андан басынуу кимге болсо да оор тиет. Экинчи жагынан алып караганда, жат адамдардын ортосундагы чыр-чатактар көпчүлүк учурларда андан ары улантылбайт, ал эми бир үй-бүлөнүн мүчөлөрү чогуу жашагандыктан бири экинчисинен алыс качып кете албайт жана күч колдонуучу менен жабырлануучу дайыма бири-бири менен бет келишип тургандыктан мындай үй-бүлөлүк кылмыштар эки тарап үчүн абдан оор кабыл алынат.

П.В.Шмарион үй-бүлө мүчөлөрүнө, басымдуу көпчүлүк учурларда балдарга карата көрсөтүлүүчү зомбулук мамилелердин төмөнкүчө беш мотивин бөлүп көрсөтөт:

1. Зомбулук аракетке барган күнөөкөрдүн үй-бүлө ичиндеги өзүнүн “мендигин” көрсөтүүгө, кадыр-баркын жогорулатууга болгон аракеттери (85,7% учурда). Үй-бүлө башчысымын деген чала-кайым ой менен үй-бүлө мүчөлөрүнө, айрыкча балдарга карата катаал мамиле (50% учурда). Бүткүл үй-бүлө мүчөлөрүн биротоло моралдык-физикалык, экономикалык жактан өзүнө көз каранды кылууга болгон аракеттер (84,1% учурда).

2. Кимдир бирөөгө болгон ачуусун же ага болгон таарынычын үй-бүлө мүчөлөрүнөн чыгарып алуу (55,7% учурда).

3. Кайсыл бир үй-бүлө мүчөсүнүн үйдөгү өзүнө тагылган милдеттерди аткарбагандыгы үчүн катаал мамиле (44,3% учурда). Бойго жеткен балдар-

кыздарды сыртка ашыкча чыгарбоо, алардын курдаш, достору менен болгон жолугушууларына чектөө киргизүү.

4. Үй-бүлөдөгү жагымсыз жагдай, кризистик абалдан чыга албастан ич күптүсүн жана ачуусун үй-бүлө мүчөлөрүнөн чыгарып алуу (25% учурда).

5. Кайсыл бир үй-бүлө мүчөсүн, көбүнесе аялын жактырбаган абалдарда эркектин ага карата атайылап басынтуу аракеттери, психикалык жактан эзүү, эч себепсиз анын нервине тийүү (89,8% учурда) [148,198-бет].

Н.Б.Осипяндын пикири боюнча аялдар тарабынан ишке ашырылган жосунсуз жоруктарга көбүнчө үй-бүлөлүк – турмуш-тиричиликтик чыр-чатактар, үй ээси катары эсептелинген эркектин жана балдардын жалкоолугу, алардын энеге жетиштүү жардам көрсөтпөгөндүгү, оокат-аштагы жетишпестик себеп болот. Демек, үй-бүлөлүк зомбулукта дайыма эле бир тараптуу түрдө эркектерди күнөөлөй берүү да дайыма эле туура эмес. Эркек, адатта бир-эки бакырып алып токтоп калат же ачууус тез таркайт. Ал эми аялдарды бир чыр баштап алса токтотуу абдан кыйын жана “аялдык долулук” (женская истерика) да көпчүлүк учурларда үй-бүлөлүк жаңжалга алып келет да “жеңиш” күчтүүрөөк тарапка өтүү менен үй-бүлөлүк зомбулуктун дагы бир түрү пайда болуусу күтүлөт.

Аялдар эркектерге салыштырмалуу бир топ эмоционалдуу, айлана-чөйрөдөгү, турмуш-тиричиликтеги, үй ичиндеги жагымсыз жагдайларга активдүүрөөк көңүл бурат. Алар үчүн турмуш-тиричилик же өндүрүштүк жаракаттар, балдардын же өзүнүн сыркоолоп калуусу, үй-бүлөлүк бюджеттеги тартыштык аларга чоң таасирин тийгизүү менен депрессияга алып келүүсү мүмкүн. Мындан улам аялдар кээде эч себепсиз эле күйөөсүнө же балдарына чамынып бир тиет [104, 32-бет]. Аял болобу, эркек болобу мындай “урунарга тоо таппай, урушарга жоо таппай” турганда башка бардык үй-бүлө мүчөлөрүнүн анын көзүнө көрүнбөй турганы дурус.

Диссертациялык изилдөө бул терс социалдык кубулуштун коомдук, социалдык, экономикалык, психологиялык аспектилерин аныктоого мүмкүндүк берген комплекстүү мүнөзгө ээ. Коомдогу социалдык-экономкалык жагдайга

туура баа берүү үй-бүлөдөгү зомбулукту субъект-объекттик өзгөчө мамиле катары түшүнүүгө мүмкүндүк берет, анда деструктивдүү инсанды пайда кылуучу социалдык жана коомдук турмуштун шарттары жана чөйрө факторлору катары зомбулуктун негиздери өзгөчө түрдө чагылат жана кайталанат. Ошондой эле социалдык жүрүм-турум, гендердик теңсиздик, социалдык алмашуу жана социалдык-психологиялык конфликттер теориялары, инсандын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна социалдык топтун, курчап турган чөйрөнүн таасири зомбулуктун, агрессиянын теорияларын үйрөнүүгө чоң көмөк берет.

Изилдөөнүн эмпирикалык базасын 2006-2020-жылдары өлкөнүн ар кайсы аймактарында изилдөөчү жүргүзгөн психологиялык-педагогикалык материалдар түздү. Ал өлкөнүн түндүк жана түштүк аймактарынан Бишкек, Ош, Жалал-Абад, Баткен шаарларында ар кандай социалдык статустагы үй-бүлөлөрдүн 500дөй эрезеге жеткен мүчөлөрүнөн, ошондой эле Кыргызстандагы жогорку окуу жайларынын студенттеринен анкета алуу жана юридикалык-психодиагностикалык тесттердин комплекси аркылуу жүргүзүлүп изилденди. Үй-бүлөгө, адам укуктарына жана үй-бүлөдөгү зомбулукка байланыштуу эл аралык актылар жана документтер изилденип жаткан көйгөй боюнча да маанилүү булак болду. Ишибизде парламенттик угуулардын материалдары, диссертациябызда талкууланган көйгөйлөр боюнча аналитикалык макалалар, коомдук экспертизалардын жыйынтыктары, республикалык жана облустук деңгээлдеги министрликтердин жана ведомстволордун, балакатка жете электердин иштери боюнча комиссиялардын, аялдар ассоциацияларынын жана кризистик борборлордун отчеттору пайдаланылды.

Жыйынтыктап айтканда, үй-бүлөлүк зомбулуктун типтерин, алардын алдын алуунун жолдорун аныктоо мындай кылмыштардын санын азайтууга өбөлгө түзөт деген ишеничтебиз. Биз диссертациялык изилдөө жүргүзүүбүздө алынган материалдарды жана алардын натыйжаларын анализге алуу менен үй-бүлөлүк зомбулуктун төмөнкүдөй типтерин бөлүп көрсөттүк:

- ата-энелер (балдарды асырап алгандар, опекага, өз камкордугуна алгандар, өгөй аталар, өгөй энелер ж.б.) тарабынан балдарга карата көрсөтүлүүчү зомбулук аракеттер;
- мыйзамдык негизде никеге турган же нике кыюу жолу менен гана чектелип жарандык никеде турган жубайлардын бири-бирине карата зомбулук көрсөтүүсү;
- балдар же неберелер тарабынан чоңдорго (ата-энелерине, чоң ата, чоң энелерине, таята, таэнелерине) карата жасалган кылмыштуу аракеттер;
- бир туугандардын (ага-инилердин, эже-синдилердин же ага-ини – эже-карындаштардын) ортосундагы чыр-чатактар, кылмыштуу жорук-жосундар.

Жалпысынан физикалык зомбулукту үй-бүлөлүк мамилелердин призмасы аркылуу карап, аны үй-бүлөдөгү физикалык зомбулук деп аныктасак болот - бул үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн башка үй-бүлө мүчөсүнүн анатомиялык жана физиологиялык бүтүндүгүнө мыйзамсыз, коомдук коркунучтуу, күнөөлүү реалдуу таасири, ошондой эле ага физикалык зыян келтириши мүмкүн болгон эркиндигин бузуу.

Үй-бүлө институту менен кылмышкерлик феноменинин ортосунда кандайдыр тымызын байланыш бар, себеби ар бир адамдын мүнөзү үй-бүлөдө, андагы тарбияда калыптана баштайт. Ушул себептүү да сериялык маньяктар, ашынган кылмышкерлер негизинен чырлуу үй-бүлөдөн чыккандар же кичинекей кезинен үйдө запкы жеп чоңойгондор.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун келип чыгуу себептерине токтолуп көрөлү. Терең алып караганда анын себептери өтө көп түрдүү жана аларды бирден санап олтуруунун да кажети жок. Көп учурларда көңүл бурууга арзыбай турган нерсе ага жеткиликтүү баа бербөө менен чоң нерсеге айланып кетет. Демек, юриспруденцияда себеп менен детерминация өз ара байланышта жана бири экинчисинин жаралышына шарт түзүп турат. Максат жакшы натыйжага жетишүү үчүн коюлган болсо, үй-бүлөлүк зомбулукта себеп көптөгөн жабыркоолорго алып келет.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун криминалдык детерминациясы юридика илимдеринде абсолюттук түрдө юридика илимдеринин жаңы проблематикасына айланды. Алгач изилдөөчүлөр үй-бүлөлүк зомбулукка уруулук мамилелердин саркындысы катары гана мамиле жасашкан. Албетте, өнүккөн цивилизациялык мамлекеттерге салыштырмалуу экономикасы артта калган өлкөлөрдөгү үй-бүлөлүк зомбулук проблемасы курчураак, жана алардын көпчүлүгүндө аялдардын укуктары кескин түрдө чектелген. Бул биринчи кезекте, ислам дининин таасири катуу болгон жана саясий-экономикалык жактан жана артта калган өлкөлөргө тиешелүү.

Марксизм-ленинизм идеологиясынын шарттарындагы өнүккөн социализм доорунда кылмыштуулукка алып келүүчү орчундуу себептер жок деп жар салынып келген жана айрым кылмыштар кылмышкерлердин жекече гендик өзгөчөлүктөрүнүн гана натыйжасы деп эсептелинген. Бул идеологиялык буйрутма өткөн кылымдын 80-жылдарына чейин дээрлик өзгөртүүгө учурабастан жашап келди.

Криминологиялык себептер проблемасына социологиялык-диалектикалык мамиле жасоонун салттык эмес багытын калыптандыруу менен белгилүү советтик укук тануучу В.Н.Кудрявцев мынтип жазат: “Коом, тап, жамаат, чакан социалдык топтор, үй-бүлө жана алардын ичиндеги мүчөлөрдүн ортосундагы пикир келишпөөчүлүктөр, көз караштардын карама-каршылыктары укук тартиптерин бузуучу кылмыштарга алып келет” [89, 128-бет].

Ю.Н.Крупка үй-бүлөлүк кылмыштар боюнча калыптанып калган расмий эмес көз караштарды колдоого алуу менен: “Дал ушул үй-бүлөдө башталган нравалуулуктун карама-каршылыктары бара-бара коомдо ачыкка чыгат жана андан ары күчөйт”, -деп жазган [88, 35-бет]. Азыркы учурда укук таануу илимий адабияттарында үй-бүлөлүк кылмыштуулуктун себептери ар түрдүү позициядан каралууда.

Ичкич, чыр-чатактуу жана аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдө чоңойгон, натыйжада жаштайынан нерви бузулган балдардын келечекте коомго аралашып

кетүүсү кыйынга турат [54, 111-113-беттер]. Үй-бүлөдө аялга карата катаал мамиледе жашаган эркек балдарда аялга ушундайча мамиле жасоо керек деген сезим калыптанып калат (интеракционизм теориясы) [155] жана коомдогу жана үй-бүлөдөгү эркектердин үстөмдүк кылуу идеясы өөрчүйт (антифеминисттик теория) [122, 245–248-беттер]. Психопатологиялык жана интеракционизм теориясынын жактоочулары үй-бүлөлүк зомбулуктун башкы себебин айрым эркектердин аң-сезиминде патриархалдык мүнөздөрдүн калдыктарынын калгандыгынан көрүшөт. Терең алып караганда, феминисттик да, антифеминисттик да пикирлердин өздөрүнүн оң-тескери жактары бар. Үй-бүлөдөгү проблемаларды жалаң гана эркектер же аялдар чечет деген эки көз караш тең туура эмес. Бул сенин милдетиң, бул менин милдетим, менин аны менен жумушум жок деген сыяктуу тартышуулардан улам үй-бүлөлүк чыр-чатактар келип чыгат. Аялдардын укуктарын коргоо, алардын эркектер менен болгон тең укуктуулугун камсыз кылуу деген ураандар бизде кандайдыр деңгээлде эскирди десек жаңылышпаган болор элек. Бирок да эркектерин кара күчкө көбүрөөк ээ болгондугуна байланыштуу үй-бүлөлүк зомбулук эркектер тарабынан болуп жаткандыгы да нагыз чындык. Анын үстүнө, көпчүлүк аялдар төрөп-түшүп, бала багуу менен алек болуп үй-бүлөлүк бюджетке салымдарын азыраак кошуп калышкандыгына байланыштуу алар чакан деңгээлде болсо да эркектерге көз каранды болуп калып жатышат.

Үй-бүлөлүк зомбулук аялдардын укуктары сакталбагандыгынан эмес алардын өз укуктары үчүн күрөшө албагандыгынан, мыйзамдуу укуктарын мыкты билбегендигинен жана үй-бүлөлүк жаңжалды сыртка чыгарууну каалабагандыгынан же үй-бүлө башчысын кылмыш жообуна тарттырууну туура көрбөгөндүгүнөн улам келип чыгууда. Ал тургай, эки жаштын баш кошуу тоюнда ар түрдүү себептерден улам күйөө баланын келинди жаакка чаап жиберген учурларын социалдык тармактардан көрө калып жүрөбүз. Эки жаш үйлөнгөндөн кийин мындай жигиттерге кийин жубайына кол көтөрбөйт деп эч ким кепилдик бере албас эле. Демек, жаңжалды ырбатпоо, залым эркекти андан ары көптүрбөө, мага боло берет деген жаныбардык сезимдерин биротоло

калыптандырбоо үчүн эркектин жаман адаттарын ар кандай укуктук-салттык жана башка ыкмаларды колдонуу менен өз убагында токтотуп калуу максатка ылайыктуу. Анын оңолушуна такыр эле көз жетпегенде ажырашып кетүүдөн башка айла жок жана андан кийин аялдын материалдык оор абалда калбоосу үчүн жаштардын мыйзамдык негизде никелик каттоодон өтүүсүнүн зарылдыгын дагы бир жолу баса белгилеп кеткибиз келет.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун келип чыгуу себептерин аныктоодо жана анын алдын алууда себептүүлүк теориясы бүгүнкү күндө олуттуу концептуалдык ыкма болуп калды. Анын себептери менен шарттарын изилдөөгө алуу кылмышкердин же ага шектүүнүн жекече психикалык өзгөчөлүктөрүн, анын үй-бүлө мүчөлөрүнө карата болгон катаал мамилесин аныктоо менен гана чектелбейт. Зомбулукка үй-бүлөдөгү социалдык-экономикалык жагдай, үй-бүлө мүчөлөрүнүн күнөөлүү деп эсептелинген жаранга карата мамилесине жараша да болот. Ата болобу, эне болобу балдарга жубайын жөнсүз жамандай берүү таптакыр жарабайт, тескерисинче, алар тууралуу балдарда жылуу пикирлердин калыптануусуна аракеттенүүсү зарыл. Балдар сыйлап турган энеге ата да жаман сөз айтуудан тайсалдап турат же тескерисинче, атага да ошондой эле мамиле күтүлөт. Коомдук өнүгүүнүн динамикасы үй-бүлөлүк абалга да оң таасирин тийгизет. Эң эле өкүнүчтүүсү, айрым үй-бүлө мүчөлөрүнүн, айрыкча, аталардын коомдук өнүгүүдөн артта калып жаткандыгы.

Батыш криминологиясында биз жогоруда сөз кылып жаткан макросоциалдык ыкма айрым криминологиялык теорияларда (социалдык дезорганизация, стратификация ж.б.) гана кездеше калып жатат алар иш жүзүндө дээрлик колдонууга ээ эмес. Себеби, ар бир мамлекет жаман жагын жашырууга, жакшы жагын ашырууга аракет жасайт. Албетте, үй-бүлөлүк ынтымакчылыкка байгер жашоонун оң таасири абдан чоң, үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн керектөөлөрү жана кызыкчылыктары канчалык деңгээлде мыкты канааттандырылып турса үйдө да ошончолук тынч жана бири-бирин түшүнүүчүлүк атмосферасы өкүм сүрөт. Балдардын бардык каалоолорун канааттандырып жана айтканын жок дебей өстүрүүнүн терс жактары да болуп

калат, мындай балдар эрке жетилүү менен көпчүлүк учурларда келечек жашоого даяр болбой калышат (биз текстибизде уул-кыздар дебестен кыскача “балдар” (дети) деп гана коюп жатабыз жана ал жалпы маанисинде кабыл алынууга тийиш).

Катаал мамиледен, жөнсүз урушуудан жана жаза колдонуудан балдарда жаштайынан жашоодон көңүл калуу, пессимисттик мүнөз пайда болот. Үй-бүлөдөгү ага карата катаал мамиле, аны жек көрүү же жактырбоо келечегинде башкаларга карата дал ошондой мамиле болуп алмаштырылат. Бул факторлор инсандын коомго каршы мамилесинин индикатору болуу менен кылмыштуулуктун башкы себептеринин бирине айланат. Ушул себептүү да көпчүлүк укук таануучу окумуштуулар биздин коомдо учурай калуучу зомбулук менен мыкаачылыктын тамырларын үй-бүлөдөн издөө керек деп айтышпайт [35, 66-бет]. Алардын басымдуу көпчүлүгү социалдык чөйрөдөгү (демек, үй ичиндеги) себептүүлүк байланыштары объективдүү чындыктын бири-бири менен тыгыз байланышкан чынжырына айланат деп белгилешет. Ошол эле учурда мындай чынжырдан чыга албаган эрки боштор коомго жана анда болуп жаткан окуяларга, жалпы эле айлана-чөйрөгө жана андагы адамдарга субъективдүү көз караш менен мамиле жасашат жана бул абдан кооптуу [87, 180-бет].

Өнүгүүнүн тигил же бул стадиясында болуу менен үй-бүлө түрдүү деңгээлдеги криминалдык башталыштарды жаратууга жөндөмдүү. “Үй-бүлөлүк кылмыш” феномени, биздин оюбузча, кылмыштуулук жүрүм-турумдун жана түрдүү типтеги үй-бүлөлүк ички укук тартибин бузуулардын тобун өз ичине камтыйт. Үй-бүлөлүк ички кылмыштуулуктун массивинин симбиозу жана кылмыштуу жүрүм-турумдардын себептери толугу менен үй-бүлөлүк мамилелердин криминалдык патологиясын ачат. Социумдун криминалдык патологиясы жарандын жашынын көтөрүлүүсүнө, тарбиялануусуна, ага тийгизген сырткы таасирлерге байланыштуу өзгөрөт жана оңолот же, тескерисинче, ал мурдагы терс аракеттеринен жыйынтык чыгарбаса мурдагыдан да күчөйт.

Профессор Д.А.Шестаков тарабынан түрдүү типтердин жана мүнөздөрдүн кылмыштуу аракеттеринин детерминанты болуп эсептелген үй-бүлө институнун ичиндеги карама-каршылыктарга анализ жүргүзүлгөн. Анда чыр-чатак жана ага себеп болуучу шарт-жагдайлардын, кылмыштуулуктун пайда болуусунун жана анын залакаларынын ортосундагы байланыштар изилдөөгө алынган [144, 10-бет].

Жогоруда аталган байланыштардын төмөнкүчө тизмектештирүүгө болот: үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы пикир келишпестиктер жана анын себептери – үй-бүлө ичиндеги ынтымак жашоонун акырындап бузула баштоосу – чыр-чатактардын пайда боло баштоосу – анын күчөөсү менен бири-бирине карата болгон кылмыштуу аракеттер – мурдагы ынтымактуу сезилгендей үй-бүлөнүн таркап кетүүсү, жубайлардын ажырашуусу, эң эле жаманы-айрым үй-бүлө мүчөлөрүнүн сот жообуна тартылуусу. Демек, баштапкы чыр өз убагында токтотулбаса, күнөөлүү тарап өз айыбын убагында сезбесе жана өзүн оңдоого аракет жасабаса андай чырлуу окуялар үй-бүлө мүчөлөрүнүн (көбүнчө жубайлардын) ортосунда жараканы пайда кылып, аны бүтөө абдан кыйынга турат. Натыйжада кайсыл бир тараптын мыйзам талаптарын бузуусу менен мыйзам гана бузулуп тим болбой үй-бүлө да бузулат, үй-бүлөнүн бузулуусу менен балдар өгөй энелердин же өгөй аталардын карамагына өтөт, атасыз же болбосо энесиз жетилет.

Туруктуу укуктук-психикалык адаптация –психикалык ишмердиктин деңгээли, ал берилген шартка карата адамдын жүрүм-турумунун шайкештигин, анын чөйрө менен натыйжалуу өз ара аракеттенүүсүн, олуттуу нервдик-психикалык чыңалуусуз ийгиликтүү ишмердигин аныктайт. Бала чакта үй-бүлөдөн алган начар таасирлерден арылтуу үчүн жарандардын (айрыкча, аялдардын) өзүн-өзү баалоосунун деңгээлин көтөрүү, социалдык фрустрациясынын абалын жакшыртуу, жашоого жана келечекке болгон умтулуу активдүүлүгүн жана кезиге калуучу негативдик көрүнүштөргө каршы күрөшүү стратегияларын өркүндөтүү зарыл. Биздин диссертациялык изилдөөбүздө алынган материалдардын негиздүүлүгү үчүн кыргыз үй-

бүлөлөрүндөгү зомбулуктун өзгөчөлүктөрүн аныктоого, аларга алып келген себептерди жана кесепеттерди талдоого аракет жасадык. Натыйжада, биздин изилдөөбүзгө кирген аялдардын пикири боюнча кыргыз үй-бүлөлөрүндө басымдуулук кылган зомбулуктун түрлөрү төмөнкүдөй жыйынтыктарды көрсөттү: психологиялык – 52%, күч колдонгон – 39%, сексуалдык – 7%, экономикалык – 2%.

Адам өз жашоо-турмушунда үй-бүлөлүк мамилелердин, алардын ичинде ата-энелердин (ата-эне-бала), тууган-туушкандардын, жубайлардын (күйөөсү-аялы) ар кандай таасирлеринде болот. Бул боюнча кыргыз элинде “куш уядан эмнени көрсө ошону алат” деген эң эле маанилүү макал бар.

Адатта үй-бүлөгө мүнөздүү карама-каршылыктар - тигил бул үй-бүлө мүчөсүнүн, негизинен, атанын же эненин калгандарын өзүнө толук көз каранды кылууга болгон аракеттери, социалдык ролдордогу пикир келишпестиктер. Бардык эле үй-бүлө мүчөлөрүнүн пикирлери менен көз караштарынын бир жерден чыгуусун эч кимдин талап кылууга укугу жок. Бир нече индивиддин бир микрожамаатка биригүүсү менен албетте, ар кандай көз караштар жана сунуштар, пикирлердин карама-каршылыктары пайда болот. Бирок да жаралган көйгөйдү ата-эненин, бойго жеткен балдардын чогуу отуруп чечкени абдан туура. Ар бир окуянын оң-тескериси болору шексиз, демек, алардын ар бирин салмактап, талдоого алып чечим кабыл алынууга тийиш. Адам баласындагы эң эле жаман сапаттардын бири – өзүнүн туура эместигин билип турса да анын мойнуна алгысы келбегендиги, оңой менен компромисске барбагандыгы. Кээде компромисске баруудан кийин да кандайдыр бир маселе боюнча талашка барган жарандарга гана эмес өзүнө карата да нааразычылыктар, инсандын өзүнүн мүнөзүндөгү жана маанайындагы девианттык терс көрүнүштөр пайда болот. Канткен менен да кыргыз элинин улуттук менталитетинде улууларды угуу, алардын айтканы менен болуу, аларга карата сый-урмат мамилелелери эбактан бери эле жашап келет. Демек, суроо жараткан маселелер боюнча аял-менен эркектин бир пикирге келе албагандыгы, алардын ар биринин “мен

айткандай болот” деп туруп алуусу үй-бүлөлүк чырдын эң эле башкы себептеринин бири.

Кошумча криминогендик факторлордун таасир этүүсү менен индивидуумдун асоциалдык нааразычылыктары күчөйт. Талаштуу маселелерди чечүүгө кайсыл бир үй-бүлө мүчөсүнүн катышкысы келбегендиги же башкалардын пикирлери менен макул болбогондугунун натыйжасында үй-бүлөлүк чыр жаралат. Эркисизден “мен чечкендей болот” деген үй-бүлө мүчөсү майда кылмыштуулуктун субъектисине, ал эми ага аргасыздан макул болгондор жабырлануучуга айланат.

Биз көпчүлүк окумуштуулардын үй-бүлөлүк чыр-чатактар негизинен жубайлардын ортосунда келип чыгат деген пикирлери менен макулбуз [47, 173-176-беттер]. Ажырашуулар эмне себептен келип чыгат деген суроо жана аны кыскартуу жагы жалпы коомчулуктун көңүлүн өйүп келет. Ажырашууңарга эмне себеп болду деген суроого майда-чүйдөнү айтып отурбай көпчүлүгү мүнөздөрүбүз туура келген жок деп жооп беришет. Демек, үй-бүлөдөгү чыр-чатактардын жана зомбулук көрүнүштөрдүн башаты – мүнөздөрдүн кагылышуусу.

Биз компромисске баруу, оңойлук менен компромисске барбагандыгыбыз тууралуу кеп кылып жатабыз. Кызууланып ачуусу келе баштаган жубайды кепке келтирүү кыйынчылыкка турат, ошондуктан мындай жагдайларда талаш жаралганда аны өз убагында токтотуп калуу жана талаштуу маселени кийинкиге калтыруу абдан маанилүү. Бирок маселени кийинчерээк чечели деген демилге кимден чыгуусу керек? Албетте, ачуулана баштаган инсандан муну күтүүгө болбойт, ошондуктан мындай учурларда полемикага жана чыр-чатакка баргысы келбеген тарап жай гана жылмаюу менен муну кийинчерээк талдап көрөлү дегени жетиштүү болот деп эсептейбиз. Үстүртөдөн алып караганда да, жылмая караган адам менен эч кимдин чыр-чатакка баргысы келбейт.

Албетте, эркектер менен аялдардын ортосунда айлана-чөйрөгө, дүйнө таанымга, коомго, деги эле, дээрлик бардык нерселерге болгон көз

караштарында жана мамилелеринде бизге билинип-билинбей жаткан айырмачылыктар бар. Балдардын бардыгы эле, тилекке каршы, идеалдуу болуп өспөйт, кээде алар сабак окубагандыгы, тартип бузгандыгы, тил албагандыгы же башка бир себептер менен атасын же апасын капа кылып коюшу толук мүмкүн, бул сыяктуу учурларда ата же апа баланы жемелей баштайт, натыйжада ата менен баланын же эне менен баланын ортосунда убактылуу болсо да таарынычтар пайда болот. Мында ата же апа баланын сөзүн сүйлөйбү же жубайын жактайбы деген мыйзам ченемдүү суроо пайда болот. Бул пикир келишпестиктерге катышпаган инсан эки оттун ортосунда калгандай абалда эле болуп, жубайынын же баланын бирөөсүн жактай албагандай абалда калат. Канткенде да жөнсүз жерден балага болуша берүү да жарабайт жана ал мындай учурларда менин жактоочум бар дегендей ишенимдүү абалда болуп калат. Батыштын бала тарбиялоосу менен биздин бала тарбиялообузда чоң айырмачылыктар болуп жатат. Алар боюнча баланын укуктарынын такыр бузулбоосу зарыл, андай болсо алардын ата менен эненин алдындагы милдеттери менен жоопкерчиликтери кайда калды. Моюнга алганда, бардык чоңдор турсун жаш балдардын бардыгында эле жогорку аң-сезим, акыл-эс, коом алдындагы улуу жоопкерчиликтер толук бар деп такыр эле айта албайбыз. Ал турсун, азыркылардын айрымдарынын ата-энелерге, ага сын айткан жарандарга айтар дежур сөзү “не имеее право”, “ишиңиз болбосун” болуп калды. Балдар ата-энебиз бизди багабыз деп кыйналып иштеп жүрүшөт деген ыраазычылыкты дайыма көкүрөгүндө бекем сактоого милдеттүү. Демократия принциптерине түшүнүп-түшүнбөстүк менен таянуу аркылуу азыркы учурда метепте да окуучулар өздөрүн абдан эркин сезип калышты, алардын ичиндеги мектеп тартибин одого түрдө бузуучуларга карата такыр эле жаза колдонуунун жолдору жок болуп жатат. Мугалим оозеки түрдө окуучуга сын айтса же жаман көзү менен карап койсо да алар ата-энелерине айтып барып, ата-энелердин болсо дароо мектепке жетип келген учурлары да боло калып жатат. Ушул себептүү да бир топтон бери ата-энелердин балдарынын тарбиясы үчүн жоопкерчилиги, мектеп тартибин одоно бузган балдардын ата-энелерине айып

пул салуу чаралары тууралуу сөз болуп келдүүдө. Биз буларды темадан четтөө менен эмне үчүн айтып жатабыз, себеби тарбия үйдөн башталат, жубайлар бири-бирине катуу сөз сүйлөбөгөн үй-бүлөлөрдүн балдары да сылык жана маданияттуу болот.

Аялдардын үй ичиндеги түйшүктөрү эркектердикине караганда абдан арбын. Аялдар жумуштан келип үй жыйноо, кир жууш, кечки тамак даярдоо, жаш балдарды кароо менен алек болот. Ошондуктан эркектер жана бойго жетип калган эркек балдар да эркекмин деп менменсинбестен аялдардын жумушун колдон ала коюуга милдеттүү. Аялдардын түгөнбөгөн түйшүгү, аларга эркектердин көмөк көрсөтпөөсү алардын физикалык жана психикалык абалына терс таасирин тийгизет. Демек, эркек аялга кол көтөрбөсө да, ага ачуу сөздөрүн айтпаса да аны жогоруда айтылгандай ченемсиз эксплуатацияга алуусу да кандайдыр деңгээлдеги үй-бүлөлүк зомбулуктун бир түрү.

Жубайлардын экөөсүнүн тең айлык акы иштеп табуусуна негизделген үй-бүлөлүк бюджеттин моделинде да үй-бүлөлүк карама-каршылыктардын чыкпоосуна кепилдик жок. Мында аялдардын “кош стандарттык милдеттери” пайда болот, албетте, жумуштан чарчап келген аялдардын өз турмушуна болгон нааразычылыктары күчөйт жана натыйжада чырдын пайда болуусуна негиздер түзүлөт [148, 30-бет].

Конфликттогендик үй-бүлөлүк карама-каршылыктардын критерийлеринин оптималдуу системасы төмөнкү эки координаттык өзөктөрдүн негизинде пайда болот: биринчиси – үй-бүлөлүк (жубайлар, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы) келишпес мамилелердин негизинде жаралган чыр-чатактар; экинчиси – жубайлар ортосундагы таза мамиле, үй-бүлөлүк бюджеттин толукталышы жана бөлүнүүсү, балдарды тарбиялоого байланышкан пикир келишпестиктер [141, 98-бет]. Деги эле уул балага ата-энелердин кимиси, кыз балага кимиси көбүрөөк таасир этүүгө тийиш деген суроо коомчулукта дайыма эле жашап келет. Бизде адат катары уул бала тартипсиз болсо эне атаны, кыз балада тартипсиздиктер байкалса ата энени күнөөлөмөй адатка айланган жана бул негативдик көрүнүштөр да көп учурларда үй-бүлөлүк чырдын пайда болуу

башатына айланат. Бирок да кыз бала энеге караганда атага жакын, ал эми уул бала энеге жакын болот деп айтылып келет эмеспи, демек, мындан чыкты, ата-эне бала тарбиялоодогу жоопкерчиликтерди бири-бирине оодара салууга тийиш эмес.

Үй-бүлө ичиндеги конфликтогендик карама-каршылыктарды ички таасирлер (мисалы, жашоонун спорттук образы, балдар менен кошо спорттук беттештерге катышуу, үй-бүлө менен чогуу туристтик жүрүштөргө, эс алууларга ж.б. чыгуу) жана сырткы таасирлер (коомчулук, колу-коңушулар менен болгон жылуу мамиле, конокко баруу жана конок күтүү, аларга кызмат көрсөтүү ж.б.) менен жокко чыгарууга толук болот. Деги эле, балдардын жаш кезинен коом менен болгон байланышын, өз проблемаларын жеке өздөрүнүн чечүүсүн өркүндөтө баруу максатка ылайыктуу. Балдарды жаштайынан эмгекке көндүрүү да абдан натыйжалуу жыйынтык чыгарат жана алар жаш кезинен оокат-аштын, кийим-кеченин кайдан пайда болорун жеке практикасынын тереңдеп түшүнүп барат. Мында биз жаш балдарды өндүрүшкө же оор күч эмгеги сарпталуучу жумуштарга чегерүү тууралуу эмес үй-кызматтары, үй-бүлөлүк жумуштар (мисалы, дыйканчылык, мал чарбасы, устачылык ж.б.) тууралуу айтып жатабыз.

Пикир келишпестиктер акырындап чыр-чактактарга, кайсыл бир тараптын агрессивдүү мамилелерине өтөт. Үй-бүлөлүк зомбулуктун эң эле катаал түрү – бир нече үй-бүлө мүчөсүнүн бири-биринин таасир этүүсүнөн улам бир инсанга каршы туруусу, аны укуктук-психикалык жактан басынтуусу.

Үй-бүлөлүк зомбулук аракеттер акырындап жүрүп отуруп келечектеги жашоо-турмуштун социалдык негативдик активдүүлүктүн катализаторуна айланат. Тилекке каршы, ата-энелердин өз балдарын, балдардын ата-энелерин өлтүрүп коюу фактылары да кездеше калып жүрөт. Буга кээде үй-бүлөлүк карама-каршылыктар, пикир келишпестиктер гана эмес жекче амбициялар (кызыкчылыктар менен керектөөлөрдүн дал келбестиги гана эмес статустук, мен билем, мен чечемдик мамилелер) жана ошондой эле диний фанатизм да себеп болуп калууда. Кыргызстандын өзүндө уулу апасын балта менен башка

чаап өлтүрүп, короого көмүп койгон укмуш жырткычтай мамиле да тарап кеткен. Атасы жок үй-бүлөнүн уулу тиричиликке кызыкпастан даават деп улам дейдип кете берчү. Апасы, албетте, иште, уулум, мен картайдым деп дембе-дем айтат да. Апасы намаз окуп жатканда ага жин кирип кетиптир деп балта менен башка чаап өлтүрүп салган.

Динге сокур ишенүүдө анын канондору жана идеологиялык догмалары адамдын аң-сезимин деформациялап салат, анын көзүн туман басат, мындай диний фанаттардын аракеттери көп учурларда укуктук, медико-биологиялык жана психологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрдүн чегинен чыгып кетет.

Сырткы терс факторлордун натыйжасында индивидуумда жалпы коомчулукка карата жек көрүү сезимдери пайда болуу менен натыйжада, эч күнөөсүз эле жарандар жабыркоого дуушар болушат. Мындай учурларда үй-бүлөлүк зомбулук анын чектеринен чыгып, үй-бүлөгө, андагы жагымсыз жагдайларга кымындай да тиешеси жок тараптарга таркалат.

Үй-бүлөлүк зомбулук таасирлер чоң болгон чөйрөдө чоңойгон балдарда кылмыштуулуктун башатапкы этаптары жарала баштайт, алар улам мезги өткөн сайын өөрчүйт-өнүгөт, калыптанат жана сыртка атырылып чыгат жана бул этапта аны ооздуктап калуу абдан татаал. Ушул себептүү да чыр-чатактуу же аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө мамлекеттик деңгээлде такай көзөмөл жүргүзүп туруу зарыл, аш-тамактан жетишпеген, дайыма ур-токмоктон арылбаган балдарда жашоо менен коомго болгон терс көз караштар калыптанат. Мындай үй-бүлөлөрдүн балдарын келечектеги кылмыштуулуктан сактап калуу үчүн ата-энелерин бул укуктан ажыратуу менен аларды мамлекет өз карамагына алып, интернаттарга, кичинекейлерин балдар үйлөрүнө алуу зарыл.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун таасирлери ар кандайча болот:

- кээ бирлери андай катаал мамилелерге баш көтөрбөй чыдап жүрө берүү менен анда өздүк “менин” жоготуу сезимдери биротоло калыптанып калат. Нервдик-психикалык жактан жабыркоо аяккы стадияларына жетип бүтөт.

- дагы башкалары ажырашып кетүү менен бул зомбулуктан биротоло кутулат бирок кийинки жашоо дайыма эле өзү каалагандай боло бербейт. Айрыкча, аялдар ажырашуудан кийин балдарын канаттарына калкалап өмүр бою бой өтүп кетет.

- үчүнчүлөрү башка аргасы калбагандан улам өз жандарын өлүмгө кыюу менен бул зомбулуктан кутулат жана бул андан кутулуунун эң эле аянычтуу жолу.

- төртүнчүлөрү жашоонун ырахаттуу жолун кылмышка баруудан, андан жеңилдик алуудан, кылмыш жолу менен оңой оокат табуудан көрөт. Мында болсо, жогоруда айтылгандай, басымдуу көпчүлүк учурларда эч күнөөсү жок эле жарандар жабыркап калышат. Демек, кылмыштуулукка каршы күрөш жүргүзүүгө салыштырмалуу анын алдын алуу мамлекет үчүн да, жалпы коомчулук үчүн да бир топ жеңил жана натыйжалуу.

Үй-бүлөлүк зомбулук проблемасы Кыргызстан Республикасында гана эмес Батыштын өнүккөн өлкөлөрүндө да олуттуу көйгөйгө айланууда. Бирок да өнүккөн өлкөлөрдө бул проблема мыйзамдык нормалардын жана жарандык коомдун менталитеттик өзгөчөлүктөрүнүн катуу көзөмөлүндө турууда. Балдар - ата-энелер же жубайлык мамлелердеги зомбулуктар ар кандай мамлекеттерде ар түрдүүчө өкүм сүрүүдө жана мында көбүнчө аялдар менен балдар жабыркоо тартышат. Мисалга алсак, 1993-жылы Вена шаарында өткөрүлгөн Адам укугу боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун бүткүл дүйнөлүк конференциясында берилген маалыматтар боюнча бардык адам өлтүрүүлөрдүн 54% үй-бүлө ичинде болуп, алардын 90% аялдар жана балдар [112].

Жалпыланган жыйынтыктарды республиканын түштүк аймагы боюнча ОшМУнун Гендердик, укуктук жактан колдоо көрсөтүү жана психологиялык жардам борборунан (2017-2022-жж.) алган маалыматтарыбыз да тастыктайт. Алар да зомбулуктун эң кеңири тараган түрү психологиялык – 52%, андан кийин күч колдонгон зомбулук – 39% экенин көрсөттү. Бул жерде күч колдонгон зомбулуктун көрсөткүчтөрү башка аймактарга караганда бир аз жогору. Ошол эле учурда сурамжылоого катышкан аялдар өздөрүнө карата

зомбулуктун күч колдонгон жана психикалык түрлөрүнүн айкалышын белгилешет (респонденттердин 50%). Респонденттердин 20% сексуалдык жана психикалык зомбулуктун түрлөрүн, 39% өздөрүнө карата зомбулуктун бардык түрлөрү колдонулганын белгилешет. Албетте, күч колдонулган зомбулукта жабыркоочу денесинин ооруусунан жана жаракат алуусунан гана эмес психикалык жактан басынтылуусунан да жабыркайт. Үй-бүлө мүчөсүнөн (күйөөсүнөн) токмок жеген аял менен кокустуктан жыгылып же үстүнө бир нерсе түшүп кетип жаракат алган аялдардын абалын салыштырып көрөлү. Турмуш-тиричиликтик же өндүрүштүк жаракат алуу менен жакын адамынын токмогунан жаракат алуунун айырмасы абдан чоң.

Иштин кийинки этабы зомбулукка кабылган аялдардын, укуктук жактан жабыркоосун, психозэмоционалдык абалын жана жүрүм-турумун изилдөө болду. Изилдөөбүздүн илимий-методологиялык багытына таянып, талдообуздун негизине инсандын үч компоненттүү түзүлүшүн коюп, социалдык мамиленин ар бир компоненти боюнча өзүнчө талдоо жүргүздүк. Бул зомбулукка кабылган аялдардын психикасынын түпкү тамырын, укуктук жактан сабаттуулугун, фундаменталдык компоненттерин так аныктоого мүмкүндүк берди, атап айтканда:

1. анын таанып билүүсү, өзүнүн мыйзамдуу укугу үчүн күрөшө билүүсү, ички билими –таанып билүүчүлүк компоненттери;

2. анын эмоционалдык чөйрөсүндөгү эң “талуу жери” – эмоционалдык компонент, өзүнүн жекече “менин” таанып-билүүсү, үй-бүлөдөгү кадыр-баркын сактоого болгон аракеттер;

3. татаал, конфликттик кырдаалдардагы анын жүрүм-турумунун үстөмдүк кылуучу стратегиялары – жүрүм-турум компоненти, өзүнө карай ар кандай катаал мамилелерге жол бербөө, үй-бүлө мүчөлөрү үчүн симпатияга ээ болуу.

Ар кандай зомбулук аракеттердин түпкү маани-маңызы – зомбулуктун курмандыгын максималдуу түрдө кемсинтүү жана басынтуу, себеби тиран мунусу менен өзүн жабырлануучулардан жогору сезет, ал эми кээ бир залымдер болсо башка бирөөнү кыйноого алуу, ага кордук көрсөтүү менен рахат алат

жана андан жаманы алардын айрымдары бара-бара акырындап кадимки маньякка айланат. Анткен менен, үлгүлүү үй бүлө башчысындай эле сезилген жарандардан да сериялык маньяктар чыга калып жатат.

Үй-бүлөлүк зомбулук проблемасына толук талдоо жүргүзүүнүн, анын себептерин, зомбулукка күнөөлүү менен анын курмандыгынын кимисинде күнөөнүн көбүрөөк экендигин тагыраак аныктоонун татаалдыгы – бул көйгөйдө объективдүү жана субъективдүү шарттар менен факторлордун өз ара айкалышып кеткендигинде. Урук коргоо органдары абдан оор эле кылмыш болбосо үй-бүлөлүк чыр-чатактарга көп аралаша бергиси келбейт, себеби оперативдик кызматкерлердин, тергөөчүлөрдүн көптөгөн убарагерчиликтеринен кийин бири-бирине жакын тууган катары эсептелинген тараптардын элдешип алуусу көп учурайт.

Үй-бүлөлүк кордук көрсөтүү проблемасы бир топ эле глобалдуу маселелерден. Жат адамдар олуттуу эле себеп болбосо бири-бирине катуу тийбейт, ал эми айрым үй-бүлөлөрдө чырлашуулардын системалык түргө айланып кеткен учурлары да жок эмес. Бири-бири менен мамилеси туура келбеген адамдар өз ара мамилелешүүдөн качып турушат, ар кандай адам жактырбаган адамынан алысыраак болууга аракет жасайт. Ал эми үй-бүлө мүчөлөрү тууралуу муну такыр айта албайбыз. Үй-бүлөлүк зомбулукта жабырлануучунун ден соолугуна ар түрдүү деңгээлде зыян келтирилүүчү эксцесстер, ал тургай курмандыктардын болуусу да мүмкүн. Сырттан толук байкалбаганы менен психологиялык запкы көрсөтүүнүн залакаларынын өчүүсү узакка созулат. Мындай зомбулукту сырттагылар байкабоосу да мүмкүн, себеби айрымдар башкалардын көзүнчө аялына абдан жылуу мамиле жасаганы менен үйдө эң эле катаал залымге айланат.

Жашоо-турмуштагы кыжалатчылык, руханий жактан артта калгандык, стресс, социалдык жактан жетишпегендик, алга карай умтулуунун жоктугу, жашоодон көңүл калгандык, алкоголь ичимдиктерин көп ичүү, баңгичилик сыяктуу факторлор үй-бүлөлүк зомбулуктун тигил же бул формасынын пайда болуусуна шарт түзөт.

Үй-бүлөлүк зомбулук проблемасы калктын бүткүл социалдык катмарларына тиешелүү, бирок да ал аз камсыз болгон, үй ээси араккечтикке берилген үй-бүлөлөрдө басымдуулук кылат.

Үй-бүлөлүк зомбулук бир канча түргө бөлүнөт:

1) физикалык зомбулук - жабырлануучунун денесине ар кандай деңгээлде жабыр келтирүү, тамак-аштан кысуу, уйку берөө, араккечтикке же баңгиликке берилүү менен үй-бүлөгө тынчтык бербөө ж.б.у.с.;

2) сексуалдык зомбулук – аялдарды өз эркине каршы зордуктоо, порнобизнеске, проституцига тартуу ж.б.;

3) психологиялык (жүрүм-турумдук, интеллектуалдык, эмоционалдык ж.б.) зомбулук - атайлап объект адамдын нервине тийүү, басынтуу, өзүнө көз каранды кылып алууга аракеттенүү. Кайсыл бир үй-бүлө мүчөсүнүн укуктук эркиндигин, кадыр-баркын четке кагуу, психологиялык басым көрсөтүү. Дал ушул психологиялык зомбулук башка зомбулуктун түрлөрүнүн өзөгү катары кызмат кылат. Коркутуу, кемсинтүү, артыкча талап кылуу, жалганчылык, чагымчылык, жөнсүз сын айтуу да экономикалык зомбулуктун түрлөрүнө кирет. Кандай гана жеме, сын айтуу болбосун анын далилдүү болгону максатка ылайыктуу, балага болобу, жубайына болобу сын пикирдин анын жеке намысына тийбегендей деңгээлде айтылганы дурус. Айрыкча, көпчүлүктүн көзүнчө жемелөө же жүйөөсүз сын айтуу инсандын намысына катуу тиет.

4) экономикалык зомбулук – үй-бүлө мүчөлөрүн экономикалык жактан кысымга алуу, билим, кесип алуусуна артыкча киришүү, иштегендердин айлык акысын эсептеп өзүнө алып алуу.

Үй-бүлөлүк зомбулукка таасир этүүчү жогоруда айтылган бардык жагдайлар жана анын түрлөрү деструктивдик мүнөзгө ээ жана алардын бардыгы үй-бүлөдөгү чыр-чатакка, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы суз мамилеге, бири-биринен этият болуп жашоого, кооптуу жашоого, нервдик-психикалык жабыркоого, уйкунун бузулуусуна, ар кимисинин өзүнө жеткиликтүү баа бере билбөөсүнө депрессия менен агрессивдүүлүккө алып келет. Натыйжада, үй-бүлө мүчөлөрүнөн, ата менен энеден жылуу мамиле

күтпөгөн инсан жалпы коомчулуктан да андай мамилени күтпөй калат, ошону менен бирге ал башкаларга да жакшы мамиле жасоого умтулбайт. Ашыкча нервдик чыңалуу менен жашаган индивидуумда булимия (тамак сиңирүүнүн бузулуусу менен коштолгон нервдик жабыркоолор), анорексия (артыкча арыктап кетүү), соматикалык (нерв, заара чыгаруу, тамак сиңирүү ооруларынын жыйындысы) жана психосоматикалык оорулар пайда болот.

Туугандык-үй-бүлөлүк басым көрсөтүү кайсыл бир мезгилдерде актоого алынып келген жана коомдун өнүгүүсү менен бул негативдик таасирлерди жокко чыгаруу заман талаптарынын бир болуп калууда [38].

Патриархалдык мезгилдин артта калуусу менен эркектер менен аялдардын тең укуктуулугу республикада биротоло калыптанып калды деп айтууга батына албай турабыз. Түрдүү деңгээлдердеги кеңештерге, жогорку кызматтарга аялдардын аз шайлануусу буга эң сонун далил боло алат. Эгер эле депутаттардын Жогорку Кеңешке шайлануусунда аялдарга квота берилбесе алардын канчалык санда шайлануусун айтуу абдан кыйын боло эле. Жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын башчысы же президенттин расмий укуктуу облусттук өкүлдөрү болгон аялдар дээрлик жокко эсе. Муну менен биз аялдардын үй-бүлө ичиндеги гана эмес жалпы саясаттагы, коомдук-мамлекеттик кызматка алынуусундагы укуктарынын кескин чектелүүсүн баса белгилегибиз келет.

Үй-бүлөлүк зомбулукка күбө болгон же ага кабылган балдар бул гендердик моделди өзүнө кабыл алуу менен алар да өз үй-бүлө мүчөлөрүнө гана эмес башкаларга ошондой эле мамиле жасашат жана криминалдык укук тартибин бузуу (80% кылмыштуулук, 40% оор кылмыш) тобокелчиликтери пайда болот.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун таасирлери абдан олуттуу, чыр-чатак токтогон менен катаал аракеттерге барган жаранда да, жабыркоого тушуккан жаранда да узак мезгилдерге созулган кыжалатчылык сакталып турат. Жат адамдар болсо ага каршы аракеттен кийин кандайдыр деңгээлде өзүнө жараша жооп бердим деген жеңилдөө болгону менен мындай маанай жакын туугандар ортосунда

муну күтүү боло бербейт. Айрыкча, жүйөөлүү себептерсиз өзүнүн жакын адамын капа кылган, ага физикалык жана психикалык жабыркоо келтирүү менен адам жабыркочудан кем эмес жапа тартат.

Кыргыз Республикасында кийинки мезгилдердеги демократия принциптеринин кеңири жайылтылуусу жана калктын аң-сезиминин жогору көтөрүлүүсү, радикалдык социалдык-саясий жана экономикалык кайра түзүүлөрдүн жаралуусу менен үй-бүлөлүк зомбулук маселелери коомчулук алдында курч коюла баштады. Мурунку мезгилдерде үй-бүлөлүк зомбулук түрдүү деңгээлде жаап-жашырылып келсе азыр аялдар аны мурдагы убактарга салыштырмалуу ачык жарыялай баштады, жана аларда өздөрүнүн мыйзамдуу укуктары үчүн күрөшүү аракеттери активдешти. Тынымсыз сенсация издеген эркин журналисттер менен блогерлер да мында негативдик окуяларды кошул-ташыл кылуу менен жалпы коомчулукка жар салып жибериپ жатышат. Жалган жана көбүртүп-жабыртып жиберме маалыматтар болбосо эле мындай ачыкка чыгаруунун оң гана жактары бар.

Республикада рынок экономикасынын калыптануусу менен калктын жашоо-турмуш мүнөзү да өзгөрүүгө учурай баштады. Мурдагы 2-3 смена менен күрүлдөп иштеп турган завод-фабрикалар жана комбинаттардын басымдуу көпчүлүгү талкаланып жок болду, мамлекет мурдагыдай өз кызматкерлерине турак жай куруп бербейт, жумушсуздук кеңири жайылтылган. Мамлекет багат деген ишенимдин жоголуусу менен калк негизинен өзү үчүн өзү кам көрө баштады (муну мамлекетке кызмат кылсаң ал да сага кам көрөт деп түшүнүүгө тийишпиз) жана булардын бардыгы үй-бүлөлүк бюджетке, демек, үй-бүлө мүчөлөрүнүн маанайына өз таасирин тийгизери бышык. Рынок экономикасынын шарттарына ыңгайлаша албаган үй-бүлөлөрдө жашоонун деңгээли начарлабаса дагы жакшырып кеткен жок жана бул үй-бүлөдөгү ынтымактуу жашоого таасирин этет. Тилекке каршы, турмушта ийгиликке жетише албагандыгы үчүн күйөөсү аялын же аялы күйөөсүн күнөөлөгөн учурлар да жок эмес жана натыйжада үй-бүлөдөгү ынтымакчылык бузула баштайт. Айрым учурларда жеке шалаакылыгын,

турмуштан артта калгандагы ачуусун аялынан чыгарган эркектер да жок эмес болуп, андай акылсыздарда “ким күчтүү болсо, ошол ийгиликке жетишет” деген маңкурттук сезим да калыптанып калууда. Жогоркудай татаалдашкан шарт-жагдайларда жашаган ата-энелер жакшы жашоо үчүн күрөш жүргүзүү менен балдардын тарбиясына жеткиликтүү деңгээлде көңүл бөлбөй да калышат. Натыйжада, үйдө стресстик кырдаал жаралуу менен ал бардык үй-бүлө мүчөлөрүн өз карамагына тартып алат, аларда бири-бирин урматтап-сыйлоо кескин кыскаруу менен көпчүлүгүндө психикалык жабыркоо күчөйт. Мындай депрессияга туш болгон жаранга айтылган ар кандай сын, кеп-кеңеш ага карата басым көрсөткөндөй туюлат.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун факторлору төмөнкүлөр:

- социалдык факторлорго жакырчылык, жумушсуздук, социалдык обочолонуу, төмөнкү билим жана маданий деңгээл ж.б. сыяктуу тышкы (социалдык) шарт-жагдайлар кирет;
- психосоциалдык факторлор социалдык факторлордун таасиринен улам келип чыгат да жабырлануучуда нервдик-психикалык басынуу пайда болот;
- кырдаалык факторлор - үй-бүлөлүк зомбулукка алып келүүчү жагымсыз жагдайлар, мында зомбулукка кабылган жарандын түз да, кыйыр түрдө да күнөөсү болуусу, а балким таптакыр эле күнөөлүү эмес болуусу да мүмкүн;
- коммуникатив факторлор - үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири-бири менен чын көңүлдөн баарлашуусунун аздыгынан алардын бири-бирин түшүнбөй калуусу жаралат [98].

Жогорудагы факторлордун таасирин биротоло жок кылуу же кескин кыскартуу максатында көпчүлүк учурларда профессионал психологдор менен психотерапевттердин жардамы да зарыл болот.

Адам баласы өзүнө, өзүнүн аракеттерине жана басым жасоого тийиш болгон тарапка баа бере билүүгө тийиш. Тиран өзүнүн жакын адамдарына катаал мамиле жасоо менен алардын жат адамына айланат. Туугандык жакындык (биз күйөөсү менен аялынын ортосундагы мамилени да туугандык

байланыш катары карап жатабыз) жокко чыгып, жакын адамдардын ортосунда вакуум түзүлөт. Ошондой болсо да басымдуу көпчүлүк учурларда формалдуу түрдө бир үй-бүлө мүчөлөрү катары эсептелген жарандар бири-бирине каршы доо арызын жазууга көп батына беришпейт. Ушул себептүү да, эреже катары, аялдарга карата болгон зомбулук аракеттер каттого алынбайт жана алардын ачыкка чыккандары жана жазага тартылгандары айсбергдин үстүнкү бөлүгүндөй эле таасир калтырат. Албетте, үй-бүлөлүк чырдын системалуу түрдө чыгып тургандыгын жакын коңушулар байкашат жана алар да бирөөнүн үй-бүлөсүнө киришпейли дегендей ойдо аларга көп аралаша беришпейт. Аял келечек жашоосунан, көпчүлүк учурларда сот органдарына кайрылуу менен күйөөсүнүн каарына калуудан чочулайт, а бирок коңушулар өз аттарын ачык айтпоо менен мындай чырлар тууралуу укук коргоо органдарына өз убагында кайрылууга милдеттүү да. Улам кайталана берүүчү үй-бүлөлүк чыр-чатактар оңойлук менен токтоп калбайт жана мага эч кандай жаза колдонулбайт, боло берет деген ишенимге кирип алган залым кылмыштуу аракеттерин күчөтө берүү менен тирандык аракеттердин цикли башталып кетет, андай кылмыштардын өлүм менен аяктоосу да толук мүмкүн. Ушул себептүү да келиндердин ата-энелери шек жарата баштаган күйөө баладан кызын бардык чараларды колдонуу менен өз убагында сактап калууга калууга тийиш. Айрыкча, кыргыз эли өзүнүн улуттук менталитетине байланыштуу келинге жумшак мамиле жасаган сыяктуу эле күйөө балага да урмат-сый менен мамиле жасайт. Ажырашкан аялдардын эле жашоосу токтоп калгандай кыздарын ажырашуудан мүмкүн болушунча сактап калууга аракет жасайт, ал эми залым эркек менен өмүр бою чогуу жашоонун азабы эмне деген гана азап менен тозок.

Биз буга чейин ажырашуу жана анын себептери, аялдардын өзүн өзү баалай билүүсү, ал боюнча фактылык материалдар тууралуу токтолдук. Биздин диссертациялык изилдөөбүздө жыйналган материалдар жана аларга анализ жүргүзүү боюнча келечектеги кооптоону менен коркунучтардан тышкары аялдарды ажырашуудан баш тартууга мажбур кылуучу факторлор төмөнкүлөр:

- айрыкча, балдары менен ажырашкан аялдардын кийинки жакшы жашап кетүүгө болгон үмүтүнүн өчө баштоосу, туруктуу жумуш ордунун жоктугу (көпчүлүк учурларда мындай залым аялдар өздөрүнүн финансылык жогорку абалын доминант катары баалашат);
- баш калкалоо үчүн турак-жайдын жоктугу жана балдары менен ата-энесине барып жашоону намыс көрүү;
- такай басынтууда жашаган аялдын турмуштук активдүүлүгү мокойт жана алар, негизинен, жашоосун кайра курууга даяр эмес;
- ажырашып кетүүнү намыс көрүү, үй-бүлөнү кандай кыйынчылыктар болбосун сактап калууга болгон аракеттер;
- жакын санаалаштардын, тууган-уруктардын ажырашууга кескин түрдө каршы туруусу;
- ажырашуудан сактап калуунун эң эле мыкты жагдайы – залым деп эсептелинген күйөөнүн кечирим суроосу, анын өз күнөөсүн толугу менен сезүүсү жана кабыл алуусу, оңолуу жолуна түшүүсү. Мында эле мурунку таарынычтар убакыттын өтүүсү менен унутулуп, үй-бүлөнүн ынтымакчылыкта жашап кетүүсүнө жакшы шарттар жаралат.

Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктун латенттик деңгээли жогору. Бул бир жагынан каалабагандык менен түшүндүрүлсө, экинчи жагынан багуусунда турган үй-бүлө мүчөлөрүнүн айрымдарынын укук коргоо органдарына кайрыла албай жаткандыгы менен түшүндүрүлөт.

Зордук-зомбулуктун латенттүүлүгү укук коргоо органдарынын жабырлануучуларды реалдуу коргоону каалабагандыгы жана жарым-жартылай жөндөмсүздүгү менен да түшүндүрүлөт. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук тууралуу маалыматты укук коргоо органдарынын өздөрү жашырган учурлар көп кездешет.

Зордук-зомбулуктан кийин пайда болгон бузулуулар иш-аракеттин бардык деңгээлдерине таасирин тийгизет, бул туруктуу жеке өзгөрүүлөргө, конкреттүү үй-бүлөлүк мамилелердин калыптанышына жана өзгөчө жашоо сценарийлерине алып келет. Зордук-зомбулуктун тажрыйбасы жабырлануучу

же кылмышкер катары “зордук-зомбулуктун айлампасы” деп аталган процеске андан ары катышууга алып келет. Убагында тыйылбаган үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун натыйжасында бүтүндөй коомго каршы келген материалдар топтолуп жатат. Баштан өткөн ооруга жооп берүү зарылдыгы коомдо зомбулуктун жайылышынын негизги себептеринин бири. Көптөгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, оор кылмыш жасаган кылмышкерлердин көбү бала кезинде физикалык же сексуалдык зомбулукка кабылышкан. Ошентип, өз убагында кийлигишүү жана жардам тобокелдик факторлорунун таасирин азайтат. Бул процесстин маанилүү бөлүгү үй-бүлөлүк зомбулуктун оор кесепеттери жөнүндө коомчулуктун маалымдуулугун жогорулатуу болуп саналат. Үй-бүлөдөгү зордук-зомбулуктун алдын алуу боюнча мамлекеттик стратегия керек экени анык.

Жыйынтыктап айтканда, үй-бүлөлүк зомбулук бир адамдын жакын мамиледе болгон экинчи адамга анормалдуу, ырайымсыз мамилесин түшүндүрөрүн белгилей кетүү керек. Зордук-зомбулуктун курмандыгы ар дайым зордук-зомбулук аракеттеринин кесепеттерин сезет, ал узак убакытка чейин сакталып, үй-бүлөдө гана эмес, бүтүндөй коомдо да гармонияны бузушу мүмкүн.

Биринчи бап боюнча тыянактар.

Көчмөн элдеринин тарыхын изилдөөсү көрсөткөндөй, көптөгөн салттар жана үрп-адаттар, патриархалдык коомдо жашоо туруму кочмондор арасында, анын ичинде кыргыздарда да аялдарга карата дискриминациялык практика сакталган жана аны жандандырып турган. Советтик мезгилде, коомду түшүндүрүү жана билим берүү кыймылдарынын таасири астында аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан бошотуу болду.

Үй-бүлөлүк зомбулук деп - бир же бир нече адамдын жакын адамына, болгондо да, жакын тууганына (биз жубайларды да шарттуу түрдө жакын туугандар деп кабыл алдык) карата катаал мамилесин түшүнөбүз. Ал үй-бүлө ичиндеги гана эмес жалпы коомдогу гармония менен ынтымакчылыкты бузат. Үй-бүлөдөгү кылмыштуулук менен зомбулук аракеттерге карата тероиялык-

укуктук мамиле жасоого талдоо жүргүзүү менен аны биз төмөнкүдөй типтерге бөлүштүрүп карадык:

- ата-энелер (бала багуучулар, опекундар, попечителдер, өгөй аталар, өгөй энелер) тарабынан болгон зомбулуктар;

- расмий никеде турган же жарандык никеде турган жубайлардын бири-бирине болгон катаал мамилелери;

- балдардын өз ата-энелерине, чоң ата, таята, чоң энелерине, таэнелерине көргөзгөн зомбулуктары;

- бир туугандардын бири-бирине көргөзгөн катаал мамилелери.

БАП II. АЯЛДАРГА КАРАТА ЗОМБУЛУКТУН АЛДЫН АЛУУНУН ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА УЛУТТУК МЕХАНИЗМДЕРИ: ИШКЕ АШЫРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

2.1 Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдар

Дүйнөлүк коомчулук жыйырма кылымдан баштап эле үй-бүлөлүк зомбулукка каршы туруунун натыйжалуу жолдору тууралуу ойлонуштура баштаган. Натыйжада үй-бүлө мүчөлөрүнүн, айрыкча, аялдардын жана жаш балдардын зомбулукка кабылуусунун алдын алуу, ага каршы күрөшүү боюнча конкреттүү сунуштар, мыйзамдар жана эл аралык талаптар иштелип чыга баштаган. Тактап айтсак, алар төмөнкүлөр: “Адам укуктарын бүткүл дүйнөлүк декларациясы”; “Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт” (1966-жыл, 23-берене) [23]; “Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча эл аралык пакт” (1966-жыл) [24]; “Аялдарга карата дискриминацияны жоюу боюнча декларация” (1967-жыл.) [25]; “Бириккен Улуттар Уюмунун Жашы жете электерге карата сот адилеттигин жүргүзүү боюнча минималдуу стандарттык эрежелери” (1985-жыл) [26]; “Улуттук жана эл аралык деңгээлде балдарды тарбияланууга жана багып алууга берүү менен алардын укуктарын жана жыргалчылыгын коргоонун социалдык жана укуктук принциптери тууралуу декларация” (1986-жыл) [27]; “Баланын укуктары жөнүндөгү конвенция” (1989-жыл); “Балдардын жакшы жашоосун, укуктук коргоого алынуусун жана өнүгүүсүн камсыз кылуу жөнүндөгү бүткүл дүйнөлүк декларация” (1990-жыл); “Аялдардын үй-бүлөдө жана жалпы эле коомдо зомбулукка кабылуусунун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы” (2011-жыл).

Жогоруда аталган документтердин ратификациялануусуна жана ишке ашырылуусуна мамлекет өз жарандарынын гана эмес эл аралык коомчулуктун алдында жооптуу. Ал документтерге жана декларацияларга ылайык мамлекет зомбулукка күмөндүү үй-бүлөлөрдүн ички иштерине аралаша алат [29].

Адам укугун коргоо боюнча эл аралык уйумдар үй-бүлөлүк зомбулук проблемасына салыштырмалуу түрдө кечирээк көңүл бурду. “Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу тууралуу конвенцияда” (18.12.1979-жылы түзүлгөн) аялдардын укуктарынын дискриминацияга алынуусу адамдын кадыр-баркын урматтоо, тең укуктуулукту сактоо принциптерине доо келтирет, аялдардын эркектер менен бир катарда өлкөнүн саясий, социалдык, экономикалык жана маданий жашоосуна катышуусуна, жалпы коомчулук менен ар бир үй-бүлөнүн жакшы жашоосуна, аялдардын өз мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруусуна тоскоолдук жаратат.

Бириккен Улуттар Уюмунун эл аралык органдарынын келишимдеринде, алардын ичинде, аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу боюнча комитетинде аялдардын укуктарын чектөө да аларга карата зомбулук аракеттердин бир түрү болуп эсептелет деп жазылган.

Коомдогу жана үй-бүлөдөгү эркектер менен аялдардын орду жана милдеттери тууралуу мурунтандан калыптанып келе жаткан патриархалдык көз караштар жана стереотиптер басымдуу көпчүлүк учурларда аялдарга карата зомбулук аракеттерге себепчи болууда. Дүйнөдөгү дээрлик бардык мамлекеттер сыяктуу эле Кыргыз Республикасында да зомбулуктун алдын алуу, ага каршы иш алып баруудагы аракеттер жүргүзүлүп жаткандай болгону менен анын себептери жана залакалары, жаш курактар, улуттар жана жашаган аймактары боюнча өзгөчөлүктөрү тууралуу реалдуу так статистикалык маалыматтар жыйналбайт.

Аялдар жана балдардын укуктары тууралуу эл аралык-укуктук актылар тууралуу кеп кылуу менен 2007-жылы кабыл алынган жана 2010-жылы толук күчүнө кирген жаш балдарды сексуалдык эксплуатация кылуудан коргоого алуу жөнүндөгү Европа Кеңешинин Конвенциясын өзгөчө белгилеп кеткибиз келет. Бул конвенцияга 47 өлкө кол койгону менен аны 34 өлкө гана толугу менен өздөрүндө ишке ашырган, анткени ага олуттуу себептер бар. Кээ бир өлкөлөр конвенцияда камтылган айрым үй-бүлөлүк талаптар менен жоопкерчиликтерге, укуктар менен эркиндиктерге макул эмес. Бул

конвенцияны изилдөөдө андагы “сексуалдуулук”, “сексуалдык зомбулук”, “сексуалдык ден соолук” “сексуалдук укук”, “сексуалдык билим” түшүнүктөрүн көнүл буруу зарыл. Терең изилдөөсүз деле сексуалдуулук менен сексуалдык зомбулук түшүнүктөрүнүн ортосунда чоң айырмачылы бар. Европалыктардын менталитети менен КМШ республикаларынын, алардын ичинде Кыргыз республикасынын жарандарынын көз караштары кескин айырмаланып турат. Батыш менен Европанын үй-бүлөгө карата айрым пикирлери, ал тургай, бизди чочутуп да жиберет. Мисалы, бир жыныстуулардын баш кошуусунун ачыктыгы, алардын бала багып алууга болгон аракеттери жана буларды адам укугу жана эркиндиги деп кабыл алышкандыгы. Демейки үй-бүлөлөрдө кээде чырлашуу, пикир келишпестиктер чыгып турганда мындай үй-бүлөлөрдө жаңжал чыкпай коймок беле, анын үстүнө андай жарандар биздин көз карашыбыз боюнча улуттун абдан эле уят көрүнүшү. Ушул сыяктуу эле ойлорду А.П.Дьяченко, Е.И.Цымбал [62], Л.А.Букалерева [42] жана башка окумуштуулар да карманышат.

Е.В. Красненкова эгер айрым мамлекеттер тийиштүү деңгээлде (due diligence принциби) аялдарга карата зомбулук менен күрөш жүргүзбөсө, анын алдын алуу боюнча аракеттер көрүлбөсө, анда мындай мамлекеттердеги аялдардын укуктарын коргоого алууга дүйнөлүк коомчулук чакырылат деп жазат жана ага биз да толугу менен макулбуз.

Аялдардын мыйзамдык негизги укуктарын жана аларды үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоого алууга багытталган жогоруда аталган Европа Кеңешинин Конвенциясы жалпы аялдардын тең укуктуулугун камсыз кылуудагы эл аралык манидеги абдан баалуу документ болуп эсептелет. “Конвенция боюнча алар тек гана эркек жана аял жынысындагы инсандар эле эмес, алардын ар биринин үй-бүлөдөгү, коомдогу өз орду жана кызматы бар. Муну эркек жана аялга салыштырмалуу жашоо тепкичинде жогору турат деп түшүнбөөгө тийиш” [85, 335-бет]. Уул болобу, кыз болобу алар эне мээримине муктаж жана алар ошондуктан да атага караганда энеге көбүрөөк жакын, ушул себептүү да кыргыз элинде “эркек сырткы тон” деп айтылат. Демек, үй-бүлөдө атага

караганда эненин орду бир топ чоң жана муну ар бир эркекмин деген жаран көңүл борборунда кармоого милдеттүү. [85, с.335].

Үй-бүлөдөгү зомбулукка каршы күрөшүү боюнча америкалык тажырыйбаларга таянуу менен бул өлкөдө ага мамлекеттик приоритеттүү багыт катары маани берилерин жана аталган проблеманын алдын алууга, ага каршы күрөш алып барууга ири өлчөмдөгү акча каражаттарынын бөлүнөрүн белгилеп кеткибиз келет. Бул асоциалдык маселени изилдөө иштери АКШда өткөн кылымдын 20-жылдарында эле башталган жана натыйжада токмок жеген баланын синдрому теориясы пайда болуп, бул проблема улуттук масштабдагы рангга чейин көтөрүлгөн [154]. Азыркы учурда үй-бүлөлүк зомбулук маселеси басымдуу көпчүлүк өлкөлөрдө мамлекеттик жана коомдук уюмдар тарабынан ар тараптуу изилдөөгө алынууда. Америка Кошмо Штаттарындагы жарым кылымдан ашык мезгил ичиндеги үй-бүлөлүк зомбулук, анын пайда болуу себептерин жана залакаларын изилдөөгө алуу өз натыйжаларын берди. Мисалы, АКШ юстициясынын статистика бюросунун жарыяланган маалыматы боюнча 1976-жылы 1600 аял жана 1375 эркек жубайлары тарабынан өлтүрүлсө, 1999-жылы мындай курмандыктар аялдар арасында 1248 болсо, эркектер арасында 424кө чейин кыскарган [161].

Үй-бүлөлүк зомбулуктун, алардын ичинде, эң эле оор кылмыштардын бири катары эсептелген адам өлтүрүүлөрдүн саны кантип кыскарып калды? Ага түрдүү багыттардагы иш-аракеттер себепчи болду. Биринчиден, үй-бүлөдөгү оор кылмыштарга алып келүүчү себептер аныкталды жана алардын алуу иш-чаралары өткөрүлдү. Экинчиден, аялдардын өз укуктарын таануусу жана ал үчүн активдүү түрдө күрөшө билүүсү боюнча семинар, конференциялар жана жыйындар өткөрүлүп турду [158]. Үй-бүлөлүк зомбулукту жана кылмыштуулукту кыскартуу боюнча биз атап өткөн америкалыктардын алгылыктуу практикалары жана тажырыйбалары ар бир өлкө, алардын ичинде, Кыргыз Республикасы үчүн да мыкты үлгү боло алар эле.

Үй-бүлөлүк зомбулук маселесин кыскартуу, анын алдын алуу аялдарды гана эмес жаш балдарды жана улгайган үй-бүлө мүчөлөрүн да коргоону өз ичине камтыйт. Карытайган ата-энелерин камкордукка албоону, наристелердин гана эмес жалпы балдарын тамак-ашына, кийим-кечесине жана билим алуусу менен тажырыйбасына кам көрбөөнү да биз кандайдыр деңгээлде үй-бүлөлүк зомбулук аракеттер деп кабыл алууга тийишпиз [56, 23-бет].

Экономикалык жактан өнүккөн алдынкы өлкөлөрдө үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган аялдарга төмөнкүдөй кызматтар көрсөтүлөт:

1) чырлуу абал, анын себептери жана залакалары аныкталгандан кийин жабыркоочу инсанга биринчи кезекте эмне жардам көрсөтүү керектиги такталат;

2) жабырлануучуга түрдүү багыттардагы (медициналык, укуктук, психологиялык жана башка конкреттүү жардамдар көрсөтүлөт;

3) ишке ашырылган үй-бүлөлүк зомбулуктун кайра кайталоосу боюнча иш-чаралар жүргүзүлөт, зарылчылыка жараша тергөө иштери, сот өндүрүштөрү ишке ашырылат.

Жабырлануучуга көрсөтүлүүчү зарыл жардамдардын түрлөрүн так аныктоо абдан зарыл. Алар дары-дармектер, азык-оокаттар, акча каражаттары же моралдык колдоо көрсөтүү, психологиялык кеп-кеңеш түрүндө болуусу да мүмкүн. Зомбулуктан катуу жабырлангандардын медициналык, психологиялык жактан толук өзүнө келүүсү үчүн бир топ убакыттар талап кылынат. Жабыркаган аял бир жерде туруктуу иштеген болсо ал мекеменин кесиптик кошууну (профсоюз) тарабынан, эч жерде иштебеген болсо жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органы, кварталдык комитеттер, мэрия тарабынан курорт, дарылоо-профилактикалык санаторияларына жиберилгени максатка ылайыктуу. Мындай жабырлануучу жак үйдө болбогон учурда анын чарбасына, балдарына камкордук көрсөтүлүү уюштурулуусу зарыл жана ал ар кандай жолдор менен ишке ашырылат, мисалы, жаш балдар болсо аларды багып туруу үчүн жабырлануучулардын туугандарын, коңшуларын уюштуруу, балдарды убактылуу интернаттарга жайгаштыруу ж.б.

Көпчүлүк учурларда документтерде көрсөтүлгөн жоболор иш жүзүндө аткарылуучу талаптарга жооп бербей калып, камкордукка муктаж болгон балдардын укуктары коргоого алынбай да калат. Чындыгын алганда, балдарды зомбулуктан куткарып калууга багытталган мыйзамдык базалар декларативдик мүнөзгө ээ болуп, алардын айрым пункттары эл аралык укуктук актыларга дал келбей калат. Бардык эле өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык жактан өсүү деңгээлинин, алардын улуттук менталитеттерин, каада-салттарынын, үй-бүлөлүк мамилелердеги калыптанган адаттарынын бирдей эместиги өзүнөн-өзү түшүнүктүү. Кайсыл бир мамлекеттер үчүн үй-бүлөдөгү тарбия, бири-бирине болгон мамиле демейдеги эле адат катары эсептелингени менен башка өлкөлөр үчүн ал көрүнүштөр абдан эле жат нерседей кабыл алынат [78, 123-бет]. Кыргыз элинде “баланы жашынан, келинди башынан” деп айтылып, баланы жаш кезинен эмгекке, кесипке, улууларга жана ата-энеге урмат менен мамиле жасоого тарбиялоо башкы орунда турат. Улгайган ата-энени жалгыз таштап балдардын баарынын бөлүнүп кетип өз алдынча жашоосу такыр эле акылга сыйбаган көрүнүш.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү боюнча Казакстан Республикасынын тажырыйбаларынын да үлгү аларлык жактары арбын жана аларда “2030-жылга чейинки үй-бүлөлүк жана гендердик сасаттын концепциясы” иштелип чыккан [17]. Республикадагы гендердик изилдөөлөрдүн негизинде беш бөлүм менен үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуунун жана ага каршы аесуз түрдө күрөш алып баруунун максаттары жана стратегиялык милдеттери болжолдуу түрдөгү күтүлүүчү натыйжалардын тизмеси иштелип чыккан. Аталган стратегиялык концепциянын биринчи бөлүмүндө үй-бүлөдөгү гендердик тең салмактуулукка жетишүү, балдарды тарбиялоодогу ата-энелердин жоопкерчиликтерин күчөтүү маселелери каралган.

Үй-бүлөлүк зомбулукту жоюунун, жок эле дегенде, кескин кыскартуунун маанилүү моменти болуп Казакстанда 2009-жылдын 4-декабрында кабыл алынган “Турмуш-тиричиликтик зомбулукту алдын алуу” мыйзамы

эсептелинет. Анда үй-бүлө мүчөсү катары эсептелинген айрым бир субъектилердин өзүн алып жүрүүсү, алардын бири-бири менен болгон мамилесинин эрежелери, катаал мамилеге кабылган үй-бүлө мүчөсүнө колдоо көрсөтүү жактары каралган. Зомбулукка кабылган аялдарды жана балдарды коргоого алуудагы ички иштер органдарынын атайын бөлүмдөрүнүн милдеттери баса белгиленген. Республикада зомбулукка кабылгандар үчүн атайын кризистик реабилитациялык борборлор түзүлгөн. Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү багытындагы мыйзамдарда анын курмандыктарын коргоого алуу гана эмес кылмышка шектүүлөрдү же күнөөлүү деп эсептелгендерди жоопко тартуу боюнча атайын кызматтардын милдеттери жана жоопкерчиликтери каралган.

Казак Республикасынын үй-бүлөлүк зомбулукту жоюу, ага каршы жалпы күрөшүү багытында мыйзамдарда байыртадан калыптанып келе жаткан үй-бүлөгө жана анын мүчөлөрүнө патриархалдык мамиле жасоодон биротоло арылуу маселелери биринчи орунга коюлган. Аялдарга жана балдарга заман талаптарына ылайык мамиле жасоого, бул багыттагы дүйнөлүк прогрессивдүү алдынкы тажырыйбаларды өздөштүрүүгө жана сиңирүүгө өзгөчө көңүл бурулган. Бирок да Казакстан Республикасынын биз изилдөө жүргүзүп жаткан багыттагы мыйзамдарда жана жалпы эле калктын өзүнүн аң-сезиминде айрым кемчиликтер бар, жана алар төмөнкүлөр:

- зомбулуктун курмандыгы болгон аялдар жана балдар үчүн кризистик борборлордун жетишерлик деңгээлде каржыланышы жана алардын негизинен эл аралык уюмдар тарабынан каржыланып турушу (дүйнөлүк кризис жана башка себептерге байланыштуу бул кирешелердин статьясы да кыскарууда);

- үй-бүлөлүк ички мамилелерге эч бир тараптын аралашууга укугу жок деген зомбулукка кабылгандардын өздөрүнүн консерватисттик аң-сезими жана ички проблемаларды сыртка чыгарууну намыс көрүшкөндүгү;

- үй-бүлөлүк зомбулукка кабылгандардын басымдуу көпчүлүгү укук коргоо органдарына өз убагында кайрылбайт жана бул да ага каршы күрөш жүргүзүүдө тоскоолдуктарды жаратат;
- үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөш жүргүзүүчү ички иштер органдарынын техникалык жактан жетишсиз жабдылуусу;
- ички иштер органдарынын жана ошондой башка субъектилердин үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш алып баруудагы даярдыктарынын жетишсиздиги ж.б.

Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча Тажик Республикасынын тажырыйбасын изилдөө менен өлкөнүн кылмыш-жаза мыйзамдарынын үй-бүлөлүк негативдик көрүнүштөрдү токтотуудагы таасири жетишсиз экенин байкадык. Мыйзамдык актыларда “үй-бүлөлүк зомбулук” түшүнүгү тууралуу конкреттүү ченемдер каралган эмес. Республикада иштеп жаткан кылмыш-жаза, кылмыш-жаза – процессуалдык жана административдик кодекстарда үй-бүлөлүк зомбулукка жоопкерчилик, ага күнөөлүү тараптын жазага тартылуусу жөнүндө айтылбайт. Демек, өлкөдө изилденип жаткан көйгөй боюнча атайын мыйзамдардын кабыл алынуусу зарыл [105, 192-бет]. Андай мыйзамдардын долбоорунун талкуусу төрт-беш жылдан бери улантылып келет (токтоп турат десек туура болгудай) демек, мындан биз Тажикстанда үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш алып баруу приоритетке ээ эмес деп жыйынтык чыгарсак болот. Ушул себептүү да Кыргыз Республикасына салыштырмалуу Тажикстанда аялдарга карата катаал мамиле ушул күндөргө чейин улантылып келет.

Тажикстандын кылмыш-жаза кодекси зомбулук кылмыштардын тизмесин түзөт, бирок туугандык субъект болгон кылмыштуулукка квалификация берилбеген. Ошо менен бирге, кылмыш-жаза мыйзамдарында психологиялык басым жасоо тууралуу эч кандай кеп болбойт. Минималдык нике курагына жете элек кыздарды гана алардын эркине карабастан турмушка берүүгө карата жоопкерчилик белгиленген 168-берене гана жакын туугандардын бири-бирине жасаган кылмыштуу аракеттерин өз ичине камтыйт.

Жогоруда айтылгандардан улам Тажик Республикасында үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу маселе көтөрүлбөй калган жана бул көйгөй менен дээрлик түрдө алектенишпейт деп жалпы жыйынтык чыгарууга болот. Укук коргоо органдарын тизиминде үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү менен иштеген бөлүмдөр жок эсе жана мындай маселе башка күч структуралардын кызматкерлерин деерлик кызыктырбайт. Үй-бүлөлүк зомбулук аракеттерин курмандыгына айлангандарга квалификациялык колдоо көрсөткөн атайын социалдык кызматтар дээрлик жокко эсе.

Тажик Республикасында үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу маселени изилдоо, жалпысынан алганда, AmnestyInternational укук коргоо уюму тарабынан түзүлгөн статистикалык маалымат менен гана чектелип калган десек да жаңылышпаган болор элек. Республикада жалпы аялдардын үчтөн биринен жарымына чейини системалык түрдө күйөөсү же анын жакын туугандары тарабынан физикалык, психологиялык, жана сексуалдык зомбулукка кабыл болушат жана алардын жарымына жакыны башка арга жоктугунан өз өмүрлөрүн кыюуга аргасыз болушат (экономикалык жетишпестиктен улам андай келиндердин ата-энелери аларды кайра кабыл алууну көп каалай беришпейт [134].

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүүдө мамлекеттик-укуктук иш-чаралардын эл аралык жана чет өлкөлүк потенциалдарын изилдөө менен төмөнкү жагдайларды белгилейбиз:

1. Алдынкы өнүккөн мамлекеттерде үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү илимий-изилдөө багытында да, укуктук багытында да ишке ашырылууда. Аларда үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү социалдык жана криминологиялык долбоорлор менен биргеликте атайын стратегиялык максаттар негизинде изилдөөгө алынып келет. Ошол эле учурда, айрым мамлекеттер бул мамлекеттик жана эл аралык маанидеги маселеге жетишерлик деңгээлде көңүл бурбай жатышкандыгы да нагыз чындык.

2. Жогоруда белгиленгендей, цивилизацияга жетишип, өнүккөн алдынкы өлкөлөр жалаң үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү

багытында атайын ченемдик-укуктук акттарды кабыл алышкан жана бул көйгөйгө мамлекеттик деңгээлде көңүл бурулат.

3. Башка өлкөлөр ар кандай деңгээлде өнүгүп жатышкандыгы белгилүү жана алардагы диний көз караштар да ар түрдүүчө. Демек, аларда үй-бүлөлүк зомбулукка да алардын диндик эрежелерине жана өнүгүү деңгээлдерине жараша мамиле жасалат.

4. Кыргыз Республикасында “Аялдарга карата зомбулук көрсөтүүнү токтотуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясын” аутентификациялоого жана ратификациядан өткөрүүгө тийиш, себеби бул аракеттер аялдарга үй-бүлөгө кыянат кылууну кескин кыскартууда маанилүү механизм болуп эсептелет.

Үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгүнүн маани-маңызына жана анын кесепеттерине эл аралык деңгээлде баа берүүлөрдү изилдөөгө алуу менен ага азыркы мезгилде ар кандай мамлекетте ар кандайча баа берилерин белгилеп кеткибиз келет. Ислам динин тутунган айрым цивилизациялык өсүп-өнүгүү деңгээлине жете элек мамлекеттерде же болбосо коомдук өнүгүүдөн артта калган өлкөлөрдө да эле болсо аялдардын укугу коргоого алынбай келет. Аларда балакатка жете эле жаш кыздарды турмушка берүү, болгондо да сатуу демейки эле көрүнүш сыяктуу. Кандай болгондо да, басымдуу көпчүлүктү түзгөн дүйнөлүк коомчулукта үй-бүлөлүк зомбулук, анын ичинде, жаш кыздарды эрте турмушка берүү негативдик социалдык көрүнүш катары эсептелет. Кыргыз элинде мурдагы “тебетей менен бир урса жыгылбаган кызды турмушка берсе болот” деген түшүнүк биротоло жокко чыкты. Кыздарды өз эркине каршы алып качуу да кескин кыскарды, ал тургай, жок болуп бара жатат деп да айта алабыз. Ала качылган кыздар да азыр негизинен мурдагыдай “таш түшкөн жеринде оор” деп отуруп калышпайт.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун түшүнүгүнүн жана маңызынын теориялык жана эл аралык келип чыгышын изилдөөнү жыйынтыктап, биз азыркы мезгилде зордук-зомбулукту жана ага карата мамилени социалдык көрүнүш катары бир тараптуу түшүнүү жок экендигин белгилейбиз, бирок, үй-бүлөлүк зомбулук

сөзсүз түрдө үй-бүлөлүк мамилелерге деструктивдүү таасирин тийгизген терс процесс катары каралат.

Ошол эле учурда үй-бүлөдөгү зордук-зомбулук кылмыштуулукка карата заманбап позициянын категориялык мүнөзү биздин өлкөнүн өнүгүүсүнүн ар кандай мезгилдеринде дайыма эле жактырылган эмес. Көбүнчө бул уруунун жашап кетиши үчүн зарыл болгон эң катуу тартип, негизинен, зордук-зомбулук ыкмалары менен орнотулган шартта, элибиздин өнүгүүсүнүн мурунку доорлорунан бизге келген үрп-адаттарга жана салттарга байланыштуу болгон.

2.2 Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоонун укуктук механизмдери

Кийинки жылдарда Кыргыз Республикасында аялдар менен жаш балдарды, айрыкча, кыздарды зомбулуктан, анын ичинде, үй-бүлөлүк катаал мамиледен коргоого алууга өзгөчө көңүл бурула баштады. Кыргызстан КМШ мамлекеттеринин ичинен алгачкылардан болуп үй-бүлөлүк зомбулукка каршы келүүчү атайын мыйзамдарды кабыл алган. Бүгүнкү күндө мамлекетибизде бул багыттагы негизги мыйзам болуп Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзам эсептелет.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү бир же бир нече ирет аткарылуучу жумуш эмес, ал туруктуу иш-аракеттерди талап кылуучу актуалдуу иш-чаралардын жыйындысы болуп эсептелет. Үй-бүлөлүк зомбулуктун тамырын биротоло кыркып салуу мамлекеттик мыйзамдарга жана башка бул багыттагы документтерге гана көз каранды эмес. Мында жогорку аң-сезим, ар бир аялга өз энесиндей, эже-карындашындай же өз кызындай мамиле жасай билүүгө калыптануу абдан маанилүү. Бул коомдук-социалдык жана укуктук терс көрүнүштөрдү кескин кыскартууда, келечегинде биротоло токтотууда жергиликтүү коомчулуктун кызматы абдан чоң. Жакын туугандар жана коңушулар кимдин кантип жашап жаткандыгын сырттан болсо да жакшы билишет жана жаңыдан башталып жана өөрчүп келе жаткан үй-

бүлөлүк ыйкы-тыйкыларды токтотуп калууда алар четтен байкоочу кызматты аткарбоого милдеттүү.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандар же алардын жакындары көпчүлүк учурларда ага толук маани беришпейт. Чыр-чатактуу үй-бүлөдө чоңойгон балдар келечегинде да уруш-жаңжалга жакын болушат, алардын жаштайынан психологиясы бузулуп, таш боорлук моделди өздөрүнө сиңирип алуу менен алар айлана-чөйрөсүнө, келечекте балдарына катаал мамиле жасашат. Бул туюк чынжырды бузуп чыгып кетүүдө зомбулуктан жабыркагандарга өз убагында социалдык-психологиялык жана укуктук көмөк көрсөтүү зарыл.

Кыргыз Республикасы Адам укугунун жалпы декларациясына кошулуу менен адам укугу боюнча бир топ эл аралык документтерди ратификациядан өткөрдү жана адам укугун, анын ичинде үй-бүлө ичинде жабыркоого тушуккандардын укуктарын жана эркиндигин коргоого алууга милдеттенди. Натыйжада адам укугу жана эркиндиги боюнча жоболор, аларды турмушка ашыруунун механизмдери улуттук мыйзамдарда өз ордун тапты. Бирок да, тилекке каршы, айрым учурларда өзүн гана эмес үй-бүлө мүчөлөрүн да сыйлабагандардын айынан республикада биз изилдөөгө алып жаткан проблема орчундуулугун жоготпой келет. Эл аралык укук коргоо уюмдарынын маалыматтары боюнча Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулук жана анын эпизоддору тыйылбай келет [50], анын түрлөрү жана залакалары тууралуу массалык маалым каражаттарында, социалдык түйүндөрдө байма-бай жарыяланууда.

Т.Сидоренкова белгилегендей, [123, 333-бет] үй-бүлөлүк зомбулук анын кайсы бир мүчөсүнүн мыйзамдуу укуктарынын бузулуусу менен чектелбейт, ага психологиялык басым көрсөтүлөт, каржылык жактан чектөөгө алынат, инсандын өзүнө баа берүүсү төмөндөйт, келечекке болгон үмүтү үзүлөт. 2017-жылдын март айында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамы кабыл алынып, Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан бекитилген [11]. Бул

мыйзамдын күчүнө кириши мурда иштеп келген Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан социалдык-укуктук жактан коргоо жөнүндөгү” мыйзамы [12] өз күчүн жоготкон жана аталган багыттагы бир топ ченемдик-укуктук актыларга өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген. Жаңы кабыл алынган мыйзам боюнча үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандардын укуктарын коргоо субъектилердин чөйрөсү жана алардын иш жүргүзүү ыйгарым укуктары кеңейди.

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамында [11] “үй-бүлөлүк зомбулук”, “физикалык зомбулук”, “психологиялык зомбулук”, “экономикалык зомбулук” түшүнүктөрүнө өзүнчө аныктама берилип, ошо менен бирге “сексуалдык зомбулук” түшүнүгүнө тууралуу аныктама берилген эмес. Зомбулуктун бул түрү тууралуу биринчи беренедеги “психологиялык зомбулук” аныкталып, “сексуалдык зомбулук” тууралуу үстүртөдөн айтылып кетет.

“Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” Кыргыз Республикасынын мыйзамында [11] бул багытта жумуш алып баруучу органдардын кеңири чөйрөсү берилген жана алар төмөнкүлөр: Кыргыз Республикасынын Министрлер кабинети, соттор, укук коргоо органдары, мамлекеттик социалдык тармагы, билим берүү жана илим, саламаттыкты сактоо министрликтери, омбудсмен, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары, массалык маалымат каражаттары, балдарды коргоого алуу боюнча мекемелер жана ошондой эле коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдар. Демек, жогоруда айтылгандардан улам үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга социалдык, юридикалык, медициналык жана башка жардамдар көрсөтүлүп турат деп жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыз Республикасынын аракеттеги кылмыш-жаза мыйзамдары боюнча адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна зыян келтирген тараптар кылмыш-жаза жообуна тартылууга тийиш жана көпчүлүк учурларда үй-бүлө мүчөлөрү мындай кылмыштардын курмандыктарына айланып калууда. Мисалы, төмөндө биз жарандын өмүрүнө же ден соолугуна зыян келтирүүнүн түрлөрүн санактан

өткөрүп көрөлү: ден соолукка атайылап бир топ жеңил деңгээлде зыян келтирүү (КРнын Кылмыш-Жаза кодексинин 105-беренеси) [2], кыйноого алуу (КРнын К-ЖКнин 111-беренеси), ден соолукка атайылап жеңил деңгээлде зыян келтирүү (КРнын К-ЖКнин 112-беренеси), зордуктоо (КРнын К-ЖКнин 129-беренеси) ж.б. Кыргыз Республикасынын “Укук бузуулар жөнүндө” кодексинде [3] үй-бүлөлүк зомбулукка кадимки эле кылмыштардын бири катары баа берилип, ал физикалык, психологиялык, экономикалык, сексуалдык мүнөздө болуп, үй-бүлөнү бир мүчөсү (негизинен, үй-бүлө башчысы) бир же бир нече үй-бүлө мүчөсүнө карата же тескерисинче, бир нече үй-бүлө мүчөсү биригип анын бир мүчөсүнө карата катаал мамилелерди, зомбулук аракеттерди жасоосу мүмкүн деп көрсөтүлөт. Демек, үй-бүлөлүк зомбулук, эреже катары, жогоруда айтылгандай, физикалык, психологиялык, экономикалык сексуалдык кылмыштуулук менен коштолсо да басымдуу көпчүлүк учурларда ага административдик жоопкерчилик катары гана баа берилип калат. Эгер эле үй-бүлөлүк зомбулукка барган тиран ага чейин соттолгон болсо ага берилүүчү жаза да катаалыраак болот.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан жеңил кутулуп кетүүгө боло тургандай сезилгени менен ага кабылган жарандарды коргоого алуучу укуктук механизмдер да бар. Мисалы үчүн, Кыргыз Республикасынын Үй-бүлөлүк кодексинде “ата-энелер балдарына физикалык жана психикалык зыян келтирүүгө укуктуу эмес” деп жазылган жана андай учурлар катталса алар ата-энелик укуктан ажыратылат [5].

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамдын талаптарын ишке ашыруу максатында “Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндөгү” конституциялык мыйзамынын 10-чу жана 17-чи беренелерине ылайык Кыргыз Республикасынын Өкмөтү “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоону ишке ашыруунун тартиптери жөнүндөгү” № 390 Токтомун 2019-жылдын 1-августунда кабыл алган [18]. Бул токтомдо үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо, бул терс көүнүштөрдөн жабыркагандарга укуктук, моралдык-материалдык,

психологиялык жана медициналык жардамдарды токтоосуз көрсөтүү жана ага каршы күрөштү активдештирүү жактары баса белгиленген. Мындай жардамдар өзүн өзү башкаруу органдарынын, аймактык комитеттердин, ички иштер органдарынын жергиликтүү бөлүмдөрүнүн, укуктук-социалдык колдоо көрсөтүү уюмдарынын, медициналык мекемелердин кызматкерлери тарабынан көрсөтүлөт. Биз үй-бүлөлүк катаал мамиледен жана зомбулук аракеттерден жабыркагандарга көрсөтүлүүчү жардамдардын, аларды ишке ашыруучу кызматтардын жалпысын тизмелеп көрсөттүк. Бирок да, кимге кандай колдоо керектиги жабырлануучунун каалоосуна, анын ден соолугунун жалпы медициналык-психологиялык абалына жараша аныкталат.

Жогоруда аталган токтомго ылайык үй-бүлөлүк зомбулук фактылары аныкталганда мэрия, кварталдык комитеттер, айыл өкмөттөрү төмөнкүдөй иш-чараларды аткарышат:

1. үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга алгачкы жардамдарды көрсөтүшөт, зарылчылыгына жараша тиешелүү кызматтарды чаырышат;
2. Зомбулук аракеттердин себептерин аныкташат, анын андан ары уланып же күчөп кетпөөсүнө кам көрүшөт;
3. Ички иштер органдарына ишке ашырылган инцидент тууралуу токтоосуз маалымат беришет жана алар менен биргеликте зомбулуктун кесепеттерине баа беришет.

Кыргыз Республикасынын 2017-жылдын 27-апрелиндеги № 63 “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоого жөнүндөгү” мыйзамдын талаптарын ишке ашыруу үчүн 2020-жылдын 15-январында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы Аялдар жана гендердик өнүктүрүүнүн улуттук кеңешинин “Үй бүлөлүк зомбулукту токтотуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү маселелери боюнча мамлекеттик органдардын иш-аракеттери жөнүндөгү” чечими кабыл алынган жана ал республиканын вице-премьер-министри тарабынан бекитилген. Бул чечимдин негизинде үй-бүлөлүк зомбулуктун себептерин аныктоо, ага шарт түзүүчү себептерди жокко чыгаруу, мындай укуктук-социалдык терс көрүнүштөрдү кескин кыскартуу боюнча

комитет түзүлгөн. Жыйынтыгында Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамдарында үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйүн чечүүнүн комплекстүү программаларын жана механизмдерин камсыз кылуучу ченемдер кабыл алынган. Илимий изилдөө жүргүзүлүп жаткан бул багытта укуктук ченемдер мамлекеттик органдардын, коомдук уюмдардын, жалпы коомчулуктун иш-аракеттерин жалпы мамлекеттик деңгээлде да, жергиликтүү деңгээлде да координациялоого натыйжалуу шарттарды түзөт.

Үй бүлөдө зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо жана ага каршы күрөшүү боюнча жергиликтүү комитеттер - бул мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдарынын өкүлдөрүнөн, жергиликтүү коомчулуктун, жарандык коомдордун мүчөлөрүнөн коомдук башталыш принцибинде түзүлгөн жана туруктуу иштеген коллегиалдык орган болуп эсептелет. Бул органдар үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган аялдарды, жаш балдарды, улгайган адамдарды, майып-мунжуларды, эс-акылынан ажырагандарды, жалпы эле калктын, анын ичинде, үй-бүлө ичиндеги аялуу катмарга кирген инсандарды укуктук-социалдык жактан колдоого алуу үчүн кызмат кылат.

Жергиликтүү комитеттер жериндеги өзүн өзү башкаруу органдары тарабынан түзүлөт. Ар бир айыл аймагында/шаарларда өздөрүнүн чакан комитеттери уюштурулат. Шаарларда административдик бөлүмдөрдүн базаларында (муниципалдык аймактык башкармалыктар, аймактык кеңештер, аймактык башкармалыктар ж.б.) өз алдынча жергиликтүү комитеттерди түзүү сунушталат.

Кыргыз Республикасынын “Жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары жөнүндөгү” [14] 2021-жылдын 20-октябрында кабыл алынган № 123 мыйзамынын 27-беренеси боюнча үй-бүлөлүк зомбулук жергиликтүү маанидеги орчундуу проблемалардын бири болуп эсептелет. Ар кандай айыл аймагынын чарба жүргүзүүсү, климаттык шарттары, шаарлардын, шаардык типтеги поселоктордун өндүрүшү ар түрдүүчө экендиги жана ушга байланыштуу алардын жашоо деңгээли да ар кандай экендиги жалпыга белгилү. Демек,

жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдар үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүнү боюнча жогортодон көрсөтмөлөрдү күтпөстөн эле өз демилгелери менен иш алып бара берүүсү зарыл. Албетте, айыл ичиндеги же шаар көчөсүндөгү, көп кабаттуу үйлөрдөгү жаралып жаткан проблемаларды жогорку бийлик органдары биле бербейт жана андай көйгөйлөрдү жеринде чечүү максатка ылайыктуу.

Азыркы учурда жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары менен үй-бүлөлүк зомбулукка каршы иш алып баруучу комитеттердин иш-аракеттери алар боюнча түзүлгөн Типтүү Жобонун негизинде аныкталат. Бул Жобо Кыргыз Республикасынын Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлигинин 2020-жылдын 13-мартында кабыл алынган № 40 Буйругу жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органы жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттигинин 2020-жылдын 13-мартындагы 01- 18/35 Буйругу менен бекитилген.

Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы иш алып баруучу комитеттердин курамына бул багытта иш алып баруучу жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын, аймактык комитеттердин жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын өкүлдөрү (билим берүү, саламаттыкты сактоо системасы, ички иштер, социалдык өнүктүрүү, юстиция органдары), жергиликтүү коомчулуктун жана жарандык коомдордун өкүлдөрү (аксакалдар соттору, аялдар, жаштар кеңештери, бейөкмөт уюмдардын, кризистик борборлордун мүчөлөрү) жана башкалар кирет. Жогоруда аталган комитеттердин курамын жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын башчылары бекитет. Мындай комитеттер өздөрүнүн жумуштарын коомдук башталыштык негизде өз ыктыярлары менен алып барышат жана үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандар тууралуу маалыматтар жашыруун сакталат. Оор кылмыштар же жаш балдарга, акыл-эси тайкыларга карата зомбулук көрсөтүлгөндө гана бул маалыматтар ачыкка чыгышы мүмкүн. Жаш балдардаан, кем акылдарды колдоо алган жакын адамдары, туугандары, атасы

же энеси аларга карата ишке ашырылган үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу маалыматтардын сыртка чыгарылуусунда алардын да макулдугун алуу зарыл.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо жана ага каршы иш алып баруучу комитеттердин алдына төмөнкүдөй милдеттер жүктөлөт:

- үй-бүлөлүк зомбулукка каршы туруу боюнча мамлекеттик администрациялардын, аймактык комитеттердин жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын биргеликте иш алып баруусу

- үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага каршы күрөшүү, адам укуктары боюнча маалыматтарды жергиликтүү калктын өз убагында алып туруусу;

- адам укуктары жана анын коргоо боюнча жергиликтүү калк менен түшүндүрүү иштерин, консультативдик жолугушууларды системалык түрдө өткөрүлүп туруусу;

- үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо жана ага каршы иш алып баруу боюнча жергиликтүүлөрдүн сунуштарынын кабыл алынуусу, талкууга түшүүсү жана алардын алгылыктууларынын тиешелүү кызматтар тарабынан кабыл алынуусу;

- үй-бүлөлүк зомбулукка каршы иш жүргүзүүдө мамлекеттик структуралардын жана бейөкмөт уюмдардын кызматтарынан натыйжалуу пайдалануу;

- үй-бүлөлүк зомбулук боюнча маалыматтардын жыйноо, талдоо, бул боюнча тийиштүү жыйынтыктардын чыгаруу;

- үй-бүлөлүк зомбулук көрүнүштөрүн алдын алуу, анын себептерин аныктоо жана аларды талдоо, коомдо бул укуктук-социалдык негативдик көрүнүшкө каршы иш-чараларды жүзөгө ашыруу, калкка, анын ичинде айрыкча аялдар жана жаш өспүрүмдөргө укуктук тарбия берүү боюнча сунуш-рекомендациялардын иштелип чыгуусу, алардын жалпы массалык маалымат берүү каражаттарынын жардамы менен коомчулукка таркатылуусу;

- аталган рекомендациялардын практикалык жактан маанилүүлөрүнүн үй-бүлөлүк зомбулукка каршы иш жүргүзүүчү тиешелүү кызматтарга берилүүсү [19].

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда, анын себептерин аныктоо, ага каршы иш-чараларды колдоо боюнча жергиликтүү комитеттердин милдеттери төмөнкүлөр:

- жергиликтүү тургундар менен адам укуктарын бузулушуна жана үй-бүлөлүк зомбулукту кескин кыскартуу, ага каршы иш жүргүзүүдө профилактикалык иш-чараларды өткөрүп туруу;

- үй-бүлөлүк зомбулуктан курмандыгы болгон жарандарды аныктоо, аларга укуктук-консультативдик, медициналык жана башка зарыл болгон жардамдарды толугу менен көрсөтүү;

- үй-бүлөлүк зомбулукка каршы иш жүргүзүүчү комитеттердин мүчөлөрүнө кварталына бир жолудан кем эмес семинарларды өткөрүп туруу;

- үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугуна олуттуу зыян келтирилген учурларда бул тууралуу ички иштер органдарына, прокуратурага тездик менен маалымат берүү, тергөө иштеринин жүргүзүлүүсүнө көмөк көрсөтүү;

- аялдардын, балдардын жана улгайган адамдардын коопсуз өмүр сүрүүсү боюнча такай мониторингдердин жүргүзүлүп туруусу;

- үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча мамлекеттик жана коомдук уюмдар менен болгон байланыштарды күчөтүү;

- үй-бүлөлүк зомбулукка каршы иш жүргүзүүчү комитеттердин өз ара байланыштары жана алардын тажырыйба, маалымат алмашып туруусу;

- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан аялдарга моралдык, материалдык жана укуктук-психологиялык жардамдарын көрсөтүлүүсү, алардын өз билимине жана жөндөмдөрүнө болгон ишенимди калыптандыруу жана өркүндөтүү;

- үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйлөрү боюнча мамлекеттик мекемелер менен болгон байланыштарды бекемдөө жана алар менен биргеликте бул

социалдык-укуктук терс көрүнүштөргө каршы күрөш жүргүзүүнүн механизмдерин иштеп чыгуу;

Алдыга коюлган максаттарга жана милдеттерге ылайык үй-бүлөлүк зомбулукка каршы иш жүргүзүүчү комитеттер төмөндөгүдөй иш-аракеттерди жүргүзүүгө укуктуу:

- үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүү боюнча коомдук демилгелерди карап чыгууга жана алардан натыйжалуу жыйынтык чыгарууга;

- үй-бүлөлүк зомбулуктун себептерин аныктоо, анын алдын алуу жана ага каршы күрөш алып баруу боюнча нормативдик укуктук актылардын, түрдүү чечимдердин долбоорлорунун иштелип чыгуусуна катышуу;

- кеп болуп жаткан багытта мамлекеттик администрациялардын, аймактык комитеттердин жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын пландаштырылып жаткан иш-чараларына, кабыл алынган чечимдерине сунуш, пикирлерди жана толуктоолорду киргизүүгө;

- комитеттердин ишине улуттук, эл аралык эксперттерди, илимий-практикалык мекемелерди, бейөкмөт уюмдарды жана ошондой эле бул тармакка тийштүү адистерди тартуу;

- үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү маселелери боюнча семинарларды, конференцияларды, тегерек столдорду, коомдук угууларды жана башка иш-чараларды уюштуруу;

- комитеттердин компетенциясына тиешелүү маселелер боюнча жыйындарга бул багытка тиешелүү мамлекеттик жана аткаруу бийликтеринин администрацияларынын, аймактык комитеттердин жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарынын жекекчилерин жана жооптуу кызматкерлерин, жарандык активисттерди чакыруу, алар менен биргеликте үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу болгон көйгөйлөрдү талкууга алуу;

- укуктук-административдик тартиптерге өз эрки менен баш ийбеген жарандар боюнча маалыматты жалпы коомчулукка жарыялоо, бул боюнча

фактыларды мамлекеттик, сот, прокуратура, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарына берүү;

- коомчулук менен тыгыз байланышта болуу максатында мамлекеттик, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары менен биргеликте иш алып баруу;

- комитеттин алгылыктуу иш алып баруусу үчүн Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына каршы келбеген каржылык булактарды пайдалануу.

Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөш алып баруучу жергиликтүү комитеттердин отуруму айына кеминде бир жолудан уюштурулуп, анын мүчөлөрү бул отурумдарда бири-бири менен аталган маселелер боюнча маалымат алмаштыруу жумуштарын жүргүзүшөт, келечек иш пландарды талкууга алышат. Бул отурумдарда талкууга алынуучу маселелердин жана кабыл алынуучу чечимдердин болжолдуу тизмеси, биздин оюбузча, төмөнкүлөр:

- жергиликтүүлөр менен тыгыз байланышта болуунун натыйжасында аныкталган үй-бүлөлүк зомбулукка күмөндүү үй-бүлөлөр;

- үй-бүлөлүк зомбулукка себеп болуучу шарт-жагдайлардын аныкталуусу жана аларды чечүүнүн жолдору;

- калкка укуктук билим берүү боюнча маалыматтарды угуу;

- мамлекеттик бийлик жана сот органдарынын кийлигишүүсү зарыл болгон үй-бүлөлөр тууралуу маалыматтар жана алардын талкууга алынуусу;

- коңушулаш комитеттер менен болгон байланыштарды күчөтүү, алар менен тажырыйба алмашуу иштерин жүргүзүү маселелери ж.б.у.с.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун себептерин аныктоо, анын алдын алуу жана ага каршы күрөш алып баруу боюнча комитеттердин мүчөлөрү күтүүсүздөн пайда болгон кырдаалдарды чечүү максатында белгиленген мөөнөттү күтпөй экстрендик режимде да чогула алышат.

Үй бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккендерди аныктоонун төмөнкүдөй ыкмалары бар [20]:

1) айыл жана көчөнүн, көп кабаттуу үйлөрдүн зомбулукка шектүү үй-бүлөлөрүнө көзөмөлдүк жүргүзүү;

2) үй-бүлөлүк зомбулук аныкталган үй-бүлөлөргө баруу жана ага күнөөлүүлөр боюнча маалымат алуу үчүн атайын топ (социалдык кызматкерлер, ички иштер органдарынын кызматкерлери, комитет мүчөлөрү ж.б.) түзүлөт;

3) катаал аракеттердин андан ары күчөп кетүүсүнүн алдын алуу максатында үй-бүлөлүк зомбулукка шектелген жарандар менен профилактикалык жумуштар жүргүзүлөт;

4) үй-бүлөлүк зомбулукка кабылууга шектелген же буга чейин кабылган жарандар менен жекече сүйлөшүүлөр жүргүзүлөт. Эгер зомбулук аракеттерге кабылгандар жаш балдар, акыл-эси тайкылар болсо сүйлөшүүгө алардын жакын адамдары катышат.

Үй бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккендерге социалдык-укуктук колдоо көрсөтүүдө комитет мүчөлөрүнүн пикирлери бир жерден чыгууга тийиш, мында карама-каршы көз караштар, бири-бирине дал келбеген сунуштардын болбоосу зарыл. Ансыз да үй бүлө мүчөлөрү чырлашып турганда комитет мүчөлөрүнүн талашып-тартышып тургандары эч орунсуз жана алардын жабырлануучуларга көрсөтүүчү жардамдары:

а) Психологдордун/социалдык кызматкерлердин, айыл өкмөттөрүнүн/мэриялардын кызматтары:

- учурдагы абалга кенен жана ар таратуу баа беришет, алгачкы медициналык жана психологиялык жардамдарды уюштурушат;
- үй бүлөлүк зомбулуктун себептерин жана анын кесепеттерин аныкташат;
- зомбулуктун крмандыгы болгондордун келечектеги жашоосу тууралуу маселелерди чечишет;
- үй-бүлөлүк зомбулуктун кайталанбоосу үчүн бардык убактылуу (коркунучка кептелген жаранды коопсуз жерге жайгаштырып туруу) жана

түбөлүктүү (бул маселеге чекит коюу боюнча чараларды көрүү) шарттар түзүлөт;

- түзүлгөн татаал жагдайлардын жеңил чыгып кетүүнүн жолдорун табуу ж.б.

б) айыл өкмөттөрүнүн, бейөкмөт уюмдардын/кризистик борборлордун адвокаттарынын, юридикалык жардам көрсөтүү борборлорунун кызматкерлеринин кызматтары:

- жабырлануучуларга юридикалык консультация берүү;
- юридикалык документтерди (түшүнүк кат, билдирүү, даттануу арызы, ж.б.) даярдоого көмөк көрсөтүү;
- жабырлануучунун атынан тергөө иштерине, сот өндүрүшүнө катышуу, зарыл болсо, көрсөтмөлөрдү берүү;

в) Саламаттыкты сактоо уюмдарынан комитетке мүчө болгон адистер жана медицина кызматкерлери жабырлануучунун ден соолугун, алган жарааттарын дыкат менен карап чыгып, ага баа (жеңил, орто, оор деңгээлдеги жаракаттар) беришет. Аларга амбулатордук же болбосо стационардык жардам көрсөтүүсүн түрлөрүн аныкташат.

г) Социалдык өнүктүрүү органдарынын кызматкерлеринин, айыл өкмөттөрүнүн/мэриянын, бейөкмөт уюмдардын/кризистик борборлордун өкүлдөрүнүн аткаруучу жумуштары:

- жабырлануучуларды социалдык коргоого алуу боюнча иш-чараларды уюштурушат [22];
- мамлекеттик жөлөк пулдар (пособиялар) мыйзамынын негизинде жабырлануучулардын тиешелүү жөлөк пулдарды алуусуна көмөк көрсөтүшөт;
- үй-бүлөлүк зомбулук болгон үйлөргө социалдык жардам көрсөтүүнү уюштурушат;
- жабырлануучуларга зарылчылык болсо алардын конкреттүү кесипке ээ болуусун, кесиби боюнча жумушка орношуусун камсыз кылышат ж.б.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун себептерин аныктоо, анын алдын алуу жана ага каршы күрөш алып баруу боюнча комитеттер аткаруу органдары (мэрия, айыл

өкмөтү) тарабынан түзүлгөндүктөн алар жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарына баш ийишет.

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” № 63 мыйзамынын талаптарына жергиликтүү аткаруу органдары өздөрүнүн аймактарында үй-бүлөлүк зомбулук фактыларына каттоо жүргүзүүгө тийиш [19-берененин 2-бөлүмүнүн 5-пункту]. Жергиликтүү комитеттер мындай фактыларды, зомбулукка тиешелүү бардык материалдарды жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарына өз убагында берип турушат.

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамын негизинде жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары, үй-бүлөлүк зомбулук боюнча материалдарды тиешелүү бийлик мекемелерине өткөрүп берет [мыйзамдын 18-беренесинин 3, 8-пункттары]. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандар Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине, Жогорку Кеңешке, сотторго, прокуратурага, ички иштерге, юстиция органдарына, социалдык өнүктүрүү, саламаттыкты сактоо органдарына, балдардын укуктарын коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдарга, Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысына (Омбудсмен), адвокатурага, жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарына, аксакалдар сотуна, укук коргоо органдарына, жана ошондой эле, бейөкмөт уюмдарына кайрыла алышат.

Эгер эле жаш өспүрүмдөр өз ата-энелеринен кордук көргөн болсо жана денесине, ички органдарына зыян келтилсе алардын макулдугу жок эле медициналык күбөлөндүрүү алуу үчүн соттук-медициналык экспертизадан өтүүгө укуктуу. Үй-бүлөлүк зомбулук аракеттерине барган жарандын иш ордуна бул инцидент тууралуу өз убагында билдирилет жана анын жумуш ордунда өзүн алып жүрүүсү; кесиптештери жана жетекчилик менен болгон мамилелери тууралуу мүнөздөмө алынат.

Мындан тышкары, үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгы болгон жаран социалдык өнүктүрүү органдарына да кайрыла алат. Мындай учурда социалдык өнүктүрүү мекеменин кызматкерлери жабырлануучунун макулдугу менен үй-

бүлөлүк зомбулуктун аныкталган фактылары жөнүндө жыйырма төрт сааттын ичинде ички иштер органдарына билдирүү жиберишет. Үй-бүлөлүк зомбулук аракеттерди жасагандар менен иштөө боюнча түзөтүү программаларын ишке ашырышат. Бүгүнкү күндө, түзөтүү программасы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августунда чыгарылган «Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдардын зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча ТИПТУУ КОРРЕКЦИЯЛЫК ПРОГРАММАСЫ [21]» №390 токтому менен бекитилген. Бул программа боюнча, эркектер жана аялдар түзөтүү программасын милдеттүү түрдө же ыктыярдуу түрдө өтө алышат. Программанын максаттуу топторуна үй-бүлөлүк зомбулук жасаган, коргоо ордерин алган жана ички иштер органдары тарабынан жолдомо алган адамдар, ошондой эле түзөтүү программасынан өтүү үчүн өз ыктыяры менен кайрылгандар кирет.

Бирок ошол эле учурда үй-бүлөлүк зомбулук улана бериши мүмкүн, мындай учурда маселени сот аркылуу чечүү механизми каралган. Бул мүмкүнчүлүктү өз алдынча ишке ашыра албаган адамдарга Акыйкатчынын (Омбудсмендин) жергиликтүү өкүлү тарабынан жардам көрсөтүлөт.

Акыйкатчы (Омбудсмен) жарандардын арыздарын жана даттанууларын карап, изилдеп чыгып, үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо мамлекеттик органдын, же алардын кызматкерлерин, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын чечимдери же аракеттери (аракетсиздиги) менен, укуктары жана эркиндиктери бузулган адамдарды же башка жүйөлүү себептерге байланыштуу өз укуктарын ишке ашыра албаган адамдарды коргоо үчүн сотко кайрылат.

Үй-бүлөлүк зомбулук проблемасы абдан талаштуу маселелерден деп жатабыз. Андан жабыркаган үй-бүлө мүчөсү ачуу үстүндө күч органдарына кайрылганы менен эртеси эле өз арызын кайтарып алуусу, зомбулук көрсөтүүчүгө кечирим бердим деши мүмкүн. Бирок мындай зомбулук системалуу түрдө улам кайталана бере турган болсо анын соттук териштирүүгө алынуусу зарыл. Эгер жабырлануучу өз демилгеси же мүмкүнчүлүктөрү менен ага жетише албаса бул демилгени жергиликтүү Акыйкатчынын өкүлдөрү өз колуна алат.

Ички иштер органдары ден соолугунун жабыркоосунун деңгээлине, келтирилген материалдык чыгымдын көлөмүнө жана башка жагдайларга жараша жабырлануучунун даттануусуна ар кандай деңгээлде чара көрөт:

1. убактылуу коргоо ордерин берет жана анын аткарылуусун көзөмөлгө алат;

2. зомбулук аракеттери оор деңгээ менен мүнөздөлсө, ага күнөөлүү тараптын кылмыш-жаза жоопкерчилигине (кылмышка барган үй-бүлө мүчөсүн кармоо, анын кандай абалда жана кылмышка барган себебин аныктоо, жабыркаган тараптан же ага күбө болгондордон түшүнүк кат алуу ж.б.) тартылуусу үчүн зарыл болгон аракеттерди көрөт.

Кылмышка шектүү менен сүйлөшүү иштерин жүргүзүүгө да, кылмыштын себептерин жана залакаларын аныктоого да, зарылчылыкка жараша кылмышкерди кармоого да комплекстүү мамиле жасоо зарыл. Кылмышты өз убагында токтотуп калуу жана анын андан ары улантылып кетпөөсү үчүн ички иштер органдары убактылуу коргоого алуу ордерин берүүгө укуктуу жана бул боюнча зомбулукка барган адам менен жабырлануучуну убактылуу болсо да бири-биринен алыс кармоо жумуштары ишке ашырылат. Бир ордердин мөөнөтү Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоого алуу жөнүндөгү” мыйзамы боюнча үч күн, бирок жабырлануучунун арызы боюнча ал 30 күнгө чейин да созулуусу мүмкүн [11]. Убактылуу коргоо ордерин берүү менен ички иштер органынын кызматкери, зомбулук аракеттерин жасаган жаранды ордердин шарттары жана ал шарттарды аткарбаган учурлардагы жоопкерчилик менен тааныштырат жана бул документке кол койдуруп алат.

Убактылуу коргоо ордерин берүү же аны узартуу боюнча маалымат жабырлануучунуну макулдугу менен жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарына, зомбулукка барган жарандын жумуш ордуна билдирилет.

Кыргыз Республикасынын Ички Иштер Министрлигинин маалыматы боюнча – “2019-жылы убактылуу коргоо ордери 6145 үй-бүлөгө берилип, жалпысынан 8159 үй-бүлөлүк зомбулук фактысы катталган жана алардын ичинен 554 гана иш сот өндүрүшүнө чейин жеткен. Ал эми 7045 катталган

учурда жабырлануучу тараптан тосмо арыз жазылуу менен зомбулукка барган тарапка коюлган доо арызы кайтарылып алынган”. [92] Ушул себептүү да үй-бүлөлүк зомбулук проблемалары абдан көйгөйлүү маселе деп улам айтып жатабыз, жабырлануучу тарап ачуу үстүндө же зээни кейигендиктен укук коргоо органдарына кайрылышат да, көп убакыт өтпөй кайра доо арызын кайтарып алуу боюнча кайрылышат. Буга чейин ички иштер органдарынын кызматкерлери, тергөөчүлөр, соттор жана башка тараптар канчалык убаракерчилик тартышкандыктарын айтуунун да зарылчылыгы жок [92].

Мыйзамга ылайык ордердин шарттарын бузуу административдик жазага гана тартылат. Бирок да ага карабастан жабырлануучуну коргоого алууда убактылуу коргоого алуу ордери анын коопсуздугун камсыз кылууда негизги механизмдердин бири болуп эсептелет. Ошол эле учурда жабырлануучунун коопсуздугун сактоо үчүн ички иштер органдарынын кызматкерлери ар кандай инсандан арыз алууга жана аны каттого милдеттүү [11]. Бул норма абдан маанилүү, себеби жабырлануучу ар кандай себептерден улам өз убагында укук коргоо органдарына кайрыла албастыгы да толук мүмкүн.

Көпчүлүк учурларда жабырлануучунун убактылуу бара турган жери жок болуп калышы да мүмкүн, мындай учурларда тиешелүү кызматтар Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамынын 32-беренесине ылайык аны коопсуз жайларга жайгаштырууга же болбосо зомбулукка барган үй-бүлө мүчөсүн убактылуу кармап турууга милдеттүү [11]. Анын үстүнө, КРнын Турак-Жай кодекси боюнча үйдүн кожоюну менен бирге жашагандар жана ал үйгө катталгандар аны менен бирдей деңгээлде ал үйдө жашап турууга толук укуктуу (КРнын Турак-Жай кодексинин 19-беренеси) [6].

Эгер эле ата-энелер тарабынан балдарга карата кооптуулук жаралса, анда, буга чейин айтылып кеткендей, алар ата-энелик укуктан ажыратылат. Балдар ата-энелердин камкордугуна муктаж, ата-энелер болсо балдарына катаал мамиле жасашарын сыртка айтып чыгышпайт. Демек, мындай учурларда коңушулар же балдардын жакын туугандары жергиликтүү өзүн өзү башкаруу

органдарына, аксакалдар сотторуна маалымат берүүгө, алар болсо өз кезегинде үй-бүлөдө түзүлгөн кырдаал боюнча укук коргоо органдарына, прокуратурага, балдар иштери боюнча комиссияга, бейөкмөт уюмдарга кабар берүүгө тийиш. (КРнын СК мыйзамынын 82-беренеси) [5].

Жогоруда айтылгандарга кошумча, Кыргыз Республикасынын Жарандык Кодексинде моралдык зыян келтирүүнүн ордун толтуруу маселелери да каралган жана ал да катаал мүнөз үй-бүлө мүчөлөрүнө кошумча таасирин тийгизет (КРнын Жарандык Кодексинин 16-беренеси [7]). Мында зыяндын ордун толтуруу үй-бүлөлүк бюджеттин эсебинен кетип жатпайбы деген да суроо туулат. Катаал мүнөз эркектер, демейде, аялынын, балдарынын кийим-кечесине, оокат-ашына көп көңүл бура беришпейт, демек, эненин же балдардын кем-карчтарын аныктоо менен атаны алар менен камсыз кылууга милдеттендирүү механизмдерин иштеп чыгуу зарыл. Бул талаптардын Жарандык Кодекске атайын беренелер менен киргизилүүсү да ашыкчалык кылбайт.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага себеп болуучу шарт-жагдайларга жол бербөө, бул укуктук-социалдык кесепетке каршы күрөш жүргүзүү жана андан жабыркагандарды ар тараптуу коргоо боюнча мыйзамдар заман талаптарына ылайыктуу деңгээлде улам өнүктүрүлүүдө, кээ бир беренелери кайра каралып чыгууда, толукталууда, такталууда. Мисалы, алсак, 2017-жылдын 27-апрелинде Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамынын жаңы редакциясы кабыл алынган. Анда бул мыйзамдын талаптарын турмушка ашыруучу органдардын тизмеси жана алардын компетенциялары такталып берилген.

Үй-бүлөлүк зомбулук проблемасы тууралуу жогорку деңгээлде сөз болуп келгени менен чындыгында бул көйгөй токтолбой улантылып келүүдө. Бул проблемага жеткиликтүү баа бербөө гендердик маселелерге гана терс таасирин тийгизбестен жаш курак, балалык доор, этникалык айырмачылыктар, жарандардын өз мүмкүнчүлүктөрүн толугу менен пайдалануусу сыяктуу маселелердин дискриминациялануусуна да алып келет. Үй-бүлөдө чүнчүп

жашаган аял эч качан өлкөнүн саясий турмушуна аралаша албайт, билимин, өз жөндөмүн, кесиптик чеберчилигин өркүндөтүүгө, өзүнүн мыйзамдуу укуктарын толугу менен пайдалана билүүгө умтулбайт. Үй-бүлөлүк зомбулук дегенде, биринчи кезекте, андагы эркектер жөнүндө эмес аялдар жана жаш балдар тууралуу сөз кылууга туура келет. Өлкөбүздө жашаган башка улуттун өкүлдөрүнүн ар-намысына шек келтиргибиз келбейт, бирок кыргызстандык аялдар дегенде алардын жалпысы тууралуу айтылат.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун эң эле жаман көрүнүштөрүнүн бири - андай терс таасирлерге кабылган айрым аялдарда “көнүп калуу синдромунун” калыптанып калуусунда. Мындай аялдар башына түшкөн залимдик мамилелерге биротоло көнүп бүтүшөт да, эркек дегендин ушундай болуусу керек, аял эркекке түбөлүктүү баш ийүүгө милдеттүү деген “күндүк психологияны” өздөрүндө калыптандырып алышат жана бул мүнөз акырындап жүрүп отуруп бул үй-бүлөнүн уулдары менен кыздарына өтүп кетүү коркунучу жаралат. Натыйжада, аял зомбулук мамилелерди гана эмес, аял киши үй-бүлөдө маанилүү эч кандай маселени чечпейт деген ойду өздөрүнө сиңирип алышат. Учурдагы ушундай мамиле жана “тагдырына биротоло баш ийүү” келечекте гендердик дискриминацияга алып келет.

Үй-бүлөлүк зомбулукка барган эркектерди да кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартууга мезгил келип жетти деген ойдобуз. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында мындай кылмыштар да укук тартиптеринин бузулуусу катары каралат. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандар физикалык да, психологиялык да жабыркоо алгандыгына, ал тургай, айрым учурларда сексуалдык зордуктоо каттала калып жүргөндүгүнө карабастан аларга кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартууга салыштырмалуу жеңил жаза белгиленет, көпчүлүк учурларда мындай кылмыштар администрациялык жаза колдонуу менен гана чектелип калат. Жөнөкөй тил менен айтканда, жат, бейтааныш адамдан катаал мамиле учураганга, андан токмок жегенге, орой сөздөрдү укканга салыштырмалуу жакын адамынан кордук көрүү инсанга катуурак таасир калтырат, жабыркаган адамдын жакын тууганынан (аялдын күйөөсүнөн,

балдардын ата-энесинен) көңүлү калат, аларга болгон жылуу сезимдери муздайт. Катаал мамиледе жетилген балдар келечегинде таш боор, кайрымсыз болуп чыгышат. Маньяк, рецивисттердин басымдуу көпчүлүнүн үй-бүлөдө катаал мамиледе чоңойгондугу да жогорку себептерге байланыштуу.

Үй-бүлөлүк зомбулук бир эле учурда физикалык жана психологиялык, ал эми кээ бир учурларда сексуалдык зомбулук менен көрсөтүлүшү мүмкүн экендигине карабастан, кылмыш жоопкерчилигине салыштырмалуу жоопкерчилик чарасы салыштырмалуу женил. Кылмыш-жаза мыйзамдарына ылайык, үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адам физикалык жана/же сексуалдык зомбулук үчүн гана жооп берет. Мындан тышкары, коргоо ордеринин жарактуулук мөөнөтүн узартуу, мурдагыдай эле административдик жана кылмыш жоопкерчилигинен сырткары документтин коргоо функциясын күчөтүү зарыл.

Экинчи бап боюнча тыянактар.

Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы чара көрүү боюнча чет өлкөлүк жана эл аралык потенциалдарды изилдөөгө алуу менен төмөнкүдөй өзгөчө учурларды белгилөөгө болот:

- Бир катар өлкөлөрдө үй-бүлөлүк зомбулук проблемасы илимий изилдөөчүлүк жана укук таануучулук багыттарда изилдөөгө алынууда жана алар түрдүү социалдык жана криминологиялык программаларды өз ичине камтыйт.
- Азыр көпчүлүк өлкөлөрдө үй-бүлөлүк зомбулукка кадимки эле кылмыш катары катаалдатылган чараларды көрүү тенденциялары күч алууда.
- Ар түрдүү мамлекеттердеги үй-бүлөлүк зомбулукка багышталган атайын нормативдик укуктук актыларды изилдөөгө алуу менен изилдөөбүздүн объекти болгон ушул социалдык терс көрүнүшкө карата түрдүү мамиле кылынаарына дагы бир жолу ынандык. Аялдарга карата болгон мамилелердин деңгээли өлкөнүн экономикалык, саясий, дин тутуужана каада-салттык өзгөчөлүктөрүнө жараша болот.

- Кыргыз Республикасы “Аялдарга жана үй-бүлө мүчөлөрүнө карата болгон зомбулукка каршы күрөшүү жана аны токтотуу боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясын” ратификациядан өткөрүүгө тийиш, себеби ал үй-бүлөлүк зомбулукту кескин кыскартууда жана ага каршы күрөшүүдө абдан натыйжалуу механизм болуп эсептелет.

Үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгүнүн жана маңызынын теориялык жана эл аралык келип чыгышын изилдөөнү жыйынтыктап, биз азыркы мезгилде социалдык көрүнүш катары болгон зордук-зомбулукту жана ага болгон мамилени бир жактуу түшүнүү жок экендигин баса белгилейбиз, бирок, ошол эле учурда үй-бүлөлүк зомбулук сөзсүз түрдө үй-бүлөөдөгү мамилелерге деструктивдүү түрдө таасир тийгизген терс жараян катары каралаарына ынандык.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо багытында комплекстүү ыкмаларды камсыздоого арналган ченемдер кабыл алынган. Бул мыйзамдарда үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага шарт түзгөн себептерди аныктоо жана бул шарттарды жокко чыгарууда мамлекеттик органдардын, коомдук жана жарандык уюмдардын, ички иштер органдарынын, жергиликтүү бийлик бутактарынын баардык деңгээлде биргелешип иштөөсүнүн модели берилген.

Кыргыз Республикасынын бардык жарандарын үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо боюнча, укуктук кепилдиктер мыйзам негизинде каралган. Бул кепилдиктер түрдүү нормативдик-укуктук актыларды, каражаттар менен механизмдерди өз ичине камтыйт. Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоого багытталган мыйзамдар учур талаптарына ылайык улам өзгөртүлүп жана толукталып келүүдө.

Үй-бүлөлүк зомбулук жасагандарга кылмыш жоопкерчилигине тартуу маселесин мыйзамдарда кайра карап чыгуу зарыл. Кыргыз Республикасынын азыркы мыйзамдарында үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгү “Укук бузуулар жөнүндө” Кыргыз Республикасынын кодексинде жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде аныкталган. Үй-бүлөлүк

зомбулук бир эле учурда физикалык жана психологиялык көрүнүшкө ээ, ал эми кээ бир учурларда болсо сексуалдык зомбулук менен мүнөздөлүшү мүмкүн экендигине карабастан, кылмыш жоопкерчилигине салыштырмалуу, жаза чарасы салыштырмалуу аз. Кылмыш-жаза кодексине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адам физикалык жана/же сексуалдык зомбулук үчүн гана жооп берет. Мындай кылмыштарга көрүлүүчү чаралар менен кошо коргоо орденин жарактуулук мөөнөтүн көбөйтүү жана административдик жана кылмыш жоопкерчилигинен тышкары болгон документтердин коргоо функциясын күчөтүү зарыл.

БАП III. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЯЛДАРДЫ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ЗОМБУЛУКТАН САКТОО ЖАНА КОРГОО БОЮНЧА ПРОФИЛАКТИКАЛЫК ИШ-ЧАРАЛАРДЫН РОЛУ

3.1 Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча профилактикалык иш-чаралардын жалпы социалдык аспектилери

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо жана ага себеп болуучу шарт-жагдайларды кескин кыскартуу бул укуктук-социалдык терс көрүнүшкө каршы күрөш жүргүзүүнүн эң эле натыйжалуу жолу. Үй-бүлөлөрдөгү чырдын чыгуу себептерин аныктоо менен жергиликтүү деңгээлдеги социалдык проблемалар аныкталат жана алар тууралуу жогорку бийлик өкүлдөрүнө билдирилет. Бардар жашаган үй-бүлөлөрдө аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө салыштырмалуу чыр-чатактар аз болот. Үй-бүлөлүк чыр-чатактардын келип чыгуу себептерин аныктоо, бул проблемалардын олуттууларынын мамлекеттик деңгээлге чейин көтөрүлүүсү менен жергиликтүү социалдык-экономикалык проблемаларды чечүүгө болот. Жергиликтүү проблемалардын оң тарапка чечилүүсү менен жалпы мамлекеттик социалдык маселелер чечиле баштайт, жалпы калкта көйгөйлөр кыскарат. Демек, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо жана ага себеп болуучу негативдик көрүнүштөрүн жокко чыгаруу иш-чаралары өз масштабы, формалары, методдору, маани-маңызы, максат-милдеттери боюнча абдан кеңири жана ошол эле учурда абдан терең.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага каршы күрөш жүргүзүү көп максаттуу, ар тараптуу функционалдуу, көп субъектилүү мүнөзгө ээ болуу менен мыйзамдуулуктун, демократиялуулуктун, гумандуулуктун жана адилеттүүлүктүн принциптерине жооп берүүгө тийиш. Үй-бүлөлүк зомбулуктун кескин кыскаруусу, гендердик тең салмактуулуктун орнотулуусу – өлкөнүн калкынын жогорку аң-сезимдүүлүккө, элдин мыкты жашоого жетишүүсүнүн башкы белгилеринин бири.

Окумуштуулар арасында үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу теориясын иштеп чыгуу боюнча түрдүү көз караштар бар. Адатта, алардын эки деңгээлдүү иш-чараларын көп белгилешет, тактап айтканда, калктын жашоо-турмушунун социалдык абалын көтөрүүгө багытталган иш-аракеттердин жалпы социалдык деңгээли жана үй бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, келип чыгуу себептерин, кийинки залакаларын аныктоого багытталган укуктук-криминологиялык деңгээл [130].

Профессор О.В.Старков көпчүлүк окумуштуулардан айырмаланып үй бүлөлүк зомбулукка каршы күрөш алып баруунун төмөнкүдөй үч деңгээлин бөлүп көрсөтөт:

1. жалпы социалдык деңгээл жана ага коомчулуктун дээрлик бардык катмарлары катышат, ага чарба-жүргүзүү, калктын текши жумуш орундары, турак-жайлар менен камсыз болуусу сыяктуу маселелер кирет;

2. жамааттык деңгээл, мамлекет ичиндеги жалпы калктын саясий көз караштарынын бир болуусунун максатка ылайыктуулугу сыяктуу эле үй-бүлө ичиндеги анын мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарынын, түпкү максаттарынын бири-бирине карама-каршы келбөөсү;

3. жекече деңгээл - кайсыл бир үй-бүлө мүчөсүнүн өзүн башкалардан артыкча көрбөөсү жана бул деңгээл өз алдынча да топторго бөлүнүп кетет:

а) баштапкы профилактика – эркек балдарды жаштайынан энени, эже-карындаштарын, жалпы эле кыздарды сыйлоого, аларга дайыма жардам көрсөтүүгө тарбиялоо;

б) үлгү көрсөтүү менен тарбиялоо, атасы апасына кандай мамиле жасаса бала келечегинде ал да өз аялына ошондой мамиле жасайт;

в) кылмыштуулуктун алдын алуу – баланы жаш кезинен боорукердикке, ак көңүлдүүлүккө, чынчылдыкка тарбиялоо;

г) рецивдин алдын алуу – баланы өз күнөөсүн аң-сезимдүүлүк менен сезе билүүгө, өз кемчиликтерин оңдоого тарбиялоо [126, 12-бет].

Окумуштуулар үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууну, ага каршы күрөшүүнү түрдүү деңгээлдерге жана мезгилерге бөлүп карап жатышат жана

алар менен биз толук макулбуз. Биздин оюбүзчө, алар белгилеген ар бир деңгээл, шарт-жагдайлар менен иш-аракеттер биргелешип аракетке келүү менен биз изилдөөгө алып жаткан социалдык терс көрүнүшкө каршы күрөш жүргүзүүнүн жалпы стратегиясынын иштелип чыгуусу зарыл. Айрым кылмыштуулуктун түрлөрүнөн айырмаланып үй-бүлөлүк зомбулуктагы ар бир майда сезилген себептер, кырдаалдар менен шарт-жагдайлар бири-бири менен байланышып кетет, бири экинчисинин зомбулукка себеп болуусун күчөтүп жиберет, демек кылмыштын бул түрүндө майда нерсенин болуусу мүмкүн эмес. Бейтааныштар ортосунда түрдүү деңгээлде чыр чыгып кетүүсүнүн мүмкүн болгону менен алар көпчүлүк учурларда андан ары уланбайт жана чырлашкандар көп өтпөй эки башка жолго түшүшөт, ал эми үй-бүлө ичинде мындай мүмкүнчүлүктөр жок.

Зомбулукка кабылгандан кийин чөйрөгө ийгиликтүү кайра ыңгайлашууга таасир этүүчү негизги фактор болуп инсандын өзү тарабынан жүрүм-турумдун абдан адекваттуу күрөшүү стратегияларын иштеп чыгуусу саналат. Кийинчерээк кайра ыңгайлашууга таасир этүүчү негизги психикалык параметрлерди аныктоо зомбулукка кабылган аялдарды реабилитациялоо жана алдын алуу программасын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Математикалык-статистикалык маалыматтырды иштеп чыгуунун натыйжалары боюнча олуттуу салыштырууларды талдообуз ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүнүн деңгээли менен инсандын күрөшүү стратегияларынын ортосундагы тыгыз байланышты көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк түздү. Социалдык ыңгайлашуунун жогорку деңгээли бар адамдарда жүрүм-турум стилдери жана стратегиялары боюнча так айырмачылыктар аныкталды. Бул көйгөйдү чечүүгө конструктивдүү мамилени билдирет, мында адам түзүлгөн абалдан чыгуу үчүн реалдуу аракеттерди жасайт. Ыңгайлашуунун жогорку деңгээли бар аялдар көйгөйгө багытталган стилдин кыйла жогорку деңгээлине ээ, алар “социалдык колдоо издөө”, “жоопкерчиликти алуу”, “көйгөйдүн чечилишин пландаштыруу”, “оң кайра баалоо” сыяктуу күрөшүү стратегияларын, милдеттерди чечүүгө багытталган күрөшүүнү колдонушат. Тескерисинче,

эмоцияга багытталган күрөш стилинин деңгээли бир кыйла төмөн адамдар «тирешүү», «обочолонуу», «өзүн көзөмөлдөө» жана «качуу-селейип калуу» сыяктуу күрөшүүнүн терс стратегияларын пайдаланышат.

Жаңы посттравматикалык кырдаалдарда ыңгайлашуу кризисин жеңүү процессинде зомбулукка кабылган аялдар жүрүм-турумдун ар кандай стилдерин айкалыштырып колдонушат, алардын көйгөйгө багытталган аракеттери социалдык колдоо алуу менен айкалышып, ыңгайлашуу кризисин жеңүүнүн натыйжалуулугун жогорулатат, ал эми күчтүү эмоционалдык тажрыйба жана жаралган көйгөйлөрдү чечүүдөн качкан стратегиялар анын натыйжалуулугун төмөндөтөт.

Бул мыйзам ченемдүүлүк ыңгайлашуунун деңгээли менен жүрүм-турумдун стилдеринин жана стратегияларынын ортосунда түзүлгөн статистикалык анык байланыштар менен тастыкталат. Стресс менен күрөшүүнүн конструктивдүү жолдорун колдонуу аркылуу инсандын ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүнүн ортосунда түздөн-түз байланыш бар деген пикирди сунуш кылар элек.

Баштан кечирген зомбулуктан жана терең стресстен кийин жаңыча жашоого ыңгайлашуунун ийгилиги көбүнчө инсандын жеке ыңгайлашуу потенциалынан жана социалдык чөйрөдөн көз каранды. Үй-бүлөлүк зомбулукка жол бербөө үчүн аялдар жекече мамилеге, өз жашоосуна жана үй-бүлөлүк мамилелерге туруктуу байкоо жүргүзө билүүгө, өзүндөгү жана жубайындагы терс сапаттарды акырындап оңдой барууга көнүгүүгө тийиш, ал эми кескин жана жүйөөсүз сынга алуулар эч качан оң натыйжа бербейт.

Укуктук-психокоррекциянын натыйжалуулугунун төмөндүгүнүн себептеринин бири үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган аялдардын пассивдүүлүгү жана реабилитациялык процесстеги пассивдүүлүгү болуп саналат. Илимий изилдөөбүздүн жүрүшүндө, тилекке каршы, кээ бир аялдардын өзүн-өзү калыбына келтирүү ишинде кызматташууну таптакыр каалашпагандыгын байкадык. Бул жагдайды алар, эреже катары, узак (кээде көп жылдар) мөөнөттүү жана тынымсыз психологиялык жана физикалык зомбулуктук

шарттарында жашагандан улам травматикалык симптомдор алардын жашоо образына биротоло сиңип, алардын өздөрүнүн укуктук-социалдык эркиндиктери үчүн күрөшүүнү токтоткондугу деп кабыл алдык. Бул жабырлануучу тарабынан “зомбулукка көнүү”, аны маданий нормага айлантуу, ага каршы турбоо жана өз турумшуна биротоло көнүп бүтүү болуп саналат. Ал эми мурунку травмалык тажырыйба кайра иштелмейинче, өз жашоосу үчүн күрөштү күчөтмөйүнчө аялдын жашоосунда эч нерсе өзгөрбөйт. Ошондуктан жабырлануучу аял менен иштөө үчүн түзүлгөн программа боюнча жумуштар так жана узак мөөнөттүү жүргүзүлүшү керек жана андагы бардык максаттар мене милдеттер аны менен талкууланышы зарыл. Бул механизмдер аялга жеңилдик жана анын көптөн бери кыйраган дүйнөсүнө кандайдыр бир алга умтулуу сезимин алып келет. Демек, зомбулукка кабылган аялдарды укуктук-социалдаык жактан коргоого алуу үчүн атайын түзүлгөн программалык иш-чаралар зарыл.

Диссертациялык изилдөөбүздүн жүрүшүндө биз үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуунун жана ага кабылган аялдарго укуктук-социалдык колдоо көрсөтүүнүн төмөнкүдөй пландарын иштеп чыктык:

- жабырлануучулардын (реципиенттер) психоэмоционалдык жана инсандык ресурстарын изилдөө;
- алардын укуктук жактан билим деңгээлине изилдөө жүргүзүү жана аларга укуктук билим-тарбия берүү;
- турмуштук-социалдык оор кырдаалдар шартында баарлашуу, өзүн өзү баалай билүү көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- ар кандай татаалдашкан үй-бүлөлүк кырдаалдарда өзүн-өзү жөнгө салуу, ачууга алдырбоо көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- аялдар үчүн оң жана натыйжалуу күрөшүү стратегияларын иштеп чыгуу;
- аң-сезимдин өзгөчө абалын талдоо (рефлексиялоо);
- аялдарды майда чыр-чатакты күчөтүп жибербөөгө, мүмкүн болушунча ар кандай жагымсыз окуяларды жеңил жайгарууга үйрөтүү ж.б.

Үй-бүлөлүк – турмуш-тиричиликтик мамилелердеги кылмыштуулуктун масштабдуу иш-чаралардын биримдиги аркылуу алдын алууга, аны кыскартууга болот жана алар экономикалык, саясий-социалдык, руханий чөйрөлөрдө ишке ашырылат. Тилекке каршы, айыл жерлериндеги жумушту биргелешип ашар жолу менен бүтүрүү ыкмасы жок болуп бара жатат. Чогуу жумуш аткаруу менен элдин ынтымагы бекемделет, үй-бүлөлөр бири-биринен үлгү алат, айрым үй бүлөлөрдүн жаман жактары таасир этип, андай мамилелерден качууга аракеттенишет. Жалпы социалдык иш-чараларды жана жумуштарды маани-чаңызына жараша социалдык, укук таануучулук, экономикалык, уюштуруучулук-башкаруучулук, тарбия-билим берүүчүлүк, ынтымакты бекемдөөчүлүк деген сыяктуу мазмундарда бөлүштүрүүгө болот. Ар кандай иш-чараларды өткөрүү, алардын ичинде, биргелешип жумуш аткаруу менен жамааташ жашаган үй-бүлөлөр бири-бири менен жакындашат, көтөрүнкү маанай менен жумуш аткарылат, жумуштун бүтүшү же башкаларга көтөрүнкү ыргакта жардам көрсөтүү менен үй-бүлө ичинде да жакшы маанай жаралат, айрым үйдөн чыкпай отурган аялдардын көңүлү ачылат.

Кыргызстандын 2012-жылдагы медико-демографиялык изилдөөлөрү боюнча 15-49 жаштагы аялдар жана кыздардын 28% үй-бүлөлүк зомбулукка, алардын ичинде, физикалык, психологиялык, экономикалык, эмоционалдык, сексуалдык кысым көрсөтүүлөрдүн бирине же алардын бир нечесинин коштолуп келүүсүнө туш болгондугун билдиришкен. Физикалык же сексуалдык зомбулукка дуушар болгон аялдардын жана кыздардын 41% бул тууралуу эч кимге, эч бир жакка кайрылышкан эмес, эч кимден жардам сурашпаган. Улуттук госпиталдын нейротравматология бөлүмүнө же башка бир ооруканалардын жана стационарлардын мындай бөлүмдөрүнө жалпы үй-бүлөлүк зомбулукка дуушар болгон аялдардын 35-40% келип түшөт. Аялдарга карата козголгон кылмыш иштеринин талдоого алынуусу өтө кейиштүү, мисалы, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза Кодесинин “Адам өлтүрүү”, “Адам өлтүрүүгө болгон аракет” беренелери менен соттолгон жалпы аялдардын

87% көп жылдар аралыкта кордукка алып келген күйөөсүнө каршы кылмыш иштерине аргысыз болгон [116, 112-бет].

Үй-бүлөлүк чыр-чатактарга көпчүлүк учурларда социалдык-экономикалык татаалдашкан абалдар себеп болот деп жатабыз. СССР мезгилинде шаарларда кызматкерлерге жана жумушчуларга бекер үй берилчү жана ал заман далай артта калды. Азыркы мезгилде жаш үй бүлөлөрдүн басымдуу көпчүлүгү турак-жай маселесинен кыйналып жатышат. Шаар четинен үй куруу үчүн жер тилкесин алуу дээрлик мүмкүн болбой калды. Ал эми көп кабаттуу үйлөрдөгү батирлер абдан кымбат, үй куруучу компаниялар болсо үйдүн батирлеринин коробкасын тургузуп коюп чыгып кетишет, ал анын андан кийинки ички иштеричи? Азыр ири шаарлардын, айрыкча, Бишкек жана Ош шаарларынын кайсыл райондоруна барбаңыз көп кабаттуу турак үйлөрү түшүп жаткан болот, бирок алар да карапайым калк, жаш үй бүлөлөр үчүн кол жеткис бийиктикте. Мамлекет акырындап үй куруу жумуштарын өз колуна алуу менен батирлерди өз баасында сатуу иштерин жүргүзсө жакшы болмок жана бул иш акырындап колго алына да баштады. Элестетип көрүңүз, сиздин полунуз астынкы кабаттын шыбы, сиздин шыбыңыз болсо үстүнкү кабаттын полу, капталдагы дубалдар да эки үй-бүлөгө тең таандык жана мындай көп кабаттуу үйлөрдү курууга өтө эле көп акча каражаттарынын кетпестиги да жалпыга маалым. Жеке үй куруучу компаниялардын бир үйдү бүтүрбөй жатып эле башкасын куруп баштоого жулунгандары да ушул себептүү. Заман оңоло баштады деген ишеним пайда болгондон бери андай компаниялардын да сурак-жообу күчөй баштады.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, Кыргызстандагы ар бир төртүнчү аял турмуш куруп жатып ар кандай деңгээлде, учурда физикалык зомбулукка дуушар болушкан. Алардын он сегиз пайызы сексуалдык жана эмоционалдык зордук курмандыгына чалынган. Аялдарга болгон үй-бүлөлүк зомбулуктун 98% учурдагы же мурдагы күйөөсү тарабынан болгон. ЮНИСЕФтин жана Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим берүү министрлигинин адистери тарабынан 2000 балага жүргүзүлгөн сурамжылоодо алардын 70% үй-бүлөдө

аларга катаал мамиле жасалгандыгын жана алардын муктаждыктарына жетишерлик деңгээлде көңүл бурулбагандыгын билдиришкен. Алардын жарымынан көбү өздөрүнүн дарегина карата кемсинтүүчү сөздөрдү угушкан, 38% психологиялык жана физикалык кысымга дуушар болушкан. Бүткүл дүйнөлүк балдар күнүнө арналган 2017-жылдын 22-ноябрындагы видеокөпүрөдө Кыргызстандагы БУУнун (ЮНИСЕФ) өкүлү Мунир Мамедзаде республикада үй-бүлөлүк зомбулуктан 57% бала жабыркайт деп билдирген. Анын маалыматы боюнча өлкөдө 11 000 жашы жете элек бала интернаттарда же өз ата-энесинин камкордугусуз туугандары менен чогуу жашайт жана алар үй-бүлөлүк зомбулукка дуушар болгон эң эле аялуу катмардагы балдар. ЮНИСЕФ балдардын сексуалдык мүнөздөгү зомбулукка капталган 100 кылмыш-жаза ишин изилдөөгө алган жана көпчүлүк учурларда кылмышкерлер жабыркагандардын өз тууганы, коңушулары же жакын тааныштары болгон. Тилекке каршы, андай кылмыштарга карата канчалык катуу чаралар колдонулса да, андай факттарды массалык маалымат каражаттарында канчалык көп чагылдырып жатканына карабастан жаш өспүрүмдөргө карата кылмыш иштеринин саны 43%га көбөйүп кеткен [127, 161-бет].

Жаш балдардын эмгегин колдонбоо маселеси улам көбүрөөк айтылып да, жазылып да жатканына карабастан бул пролема чечилбей келе жатат. Албетте, жаш бала оор жумуш аткарганга караганда сабак окуганга, теңтуштары менен ойногонго, ар кандай жүрүштөргө чыкканга кызыгдар, бирок да мындай балдарды үй-бүлөдөгү оор социалдык абал аргасыз кылып жаткандыгын эстен чыгарбообуз зарыл. Балдарды кандай жолдор менен зыяндуу жана кылмыштуу адаттардан оолак кармай алабыз деген маселе күн тартибинен түшпөй келет. Союз мезгилиндегидей ар түрдүү ийримдердин мектептерде жакшы иштебей же айрымдарында такыр эле иштебей калгандыгы ачуу чындык. Балдар китеп окуганга караганда телефонго көбүрөөк кызыгып, андан ажырабай калды жана анын зыяны канчалык деген суроо көпчүлүгүбүздүн көңүл борборубузда турууда.

Биздин оюбузча, жаш өспүрүмдөрдүн келечекте мыкты адис болуп жетилүүсү, үй-бүлөлүк зомбулуктан алыс болуусу үчүн мамлекеттик деңгээлдеги төмөнкүдөй иш-чараларды турмушка ашыруу зарыл: жаш муундарга тарбия берүүнүн социалдык ориентациясын заман талаптарына жараша өзгөртүү; бай, колунда жок деген социалдык жиктелүүнү жокко чыгаруу; аз камсыз болгон үй-бүлөлөргө мамлекеттик колдоо көрсөтүү; үй-бүлөлүк мамилелерди чындоо боюнча бардык деңгээлдеги иш-чаралар; инсандын толук деңгээлдеги социалдашуусуна жетишүү; ар бир жарандын коомдон четтөөсүнө каршы аракеттер; республикада жумуш орундарын көбөйтүү жана бул багытта базар, соода-сатык эмес, биринчи кезекте, өндүрүшкө көңүл буру. Үй-бүлө мамлекеттин социалдык саясатынын приоритети болууга тийиш деген чакырык таштагыбыз келет жана жалпы калктын ага үн кошуусу зарыл.

Үй-бүлө жана нике институнун кадырынын жана баалуулугунун бекемделишина багытталган иш-чаралар коомдун баштапкы уюмунун өнүгүүсүндөгү зарыл демилгелер жана ориентирлер. Аялуу катмардагы үй-бүлөлөр гана эмес психологиялык жана экономикалык жактан жогорку деңгээлге жетишкен үй-бүлөлөр да мамлекеттин көзөмөлүндө болот. Ушул себептүү жер-жерлерде “Үлгүлүү үй-бүлө” конкурстары уюштурулуп турат жана алардын жашоосу чырлуу үй-бүлөлөргө үлгү. Ошол эле учурда чакан коом болуп эсептелген көчөдөгү, айылдагы социалдык жиктелүү дагы да күчөйт. Үй-бүлөлөрдү чогултуу менен жалпы укуктук билим, маалымат берүүчү программаларды, конфликтология боюнча курстарды жайылтуу, калкка психологиялык, консультативдик жана экономикалык колдоо көрсөтүү үй-бүлөлүк ынтымакчылыктын чындалуусуна мыкты көмөк көсөтөт. Мындай жардамдар жана консультативдик кеңештер аз камсыз болгон же чырлуу үй-бүлөлөрдүн кадыр-баркына, намысына шек келтирилбегендей берилүүсү керек. Массалык маалымат каражаттары аркылуу чагылдырылбаса деле жогоруда аталгандай иш-чаралардын жардамы менен үй бүлөлөр бири-биринен үлгү

алууга көнүгүшөт, кимге кандай жардам керек экендиги аныкталат [142, 132-бет].

Жаштарды үй-бүлө курууга, ар кандай татаалдашкан кырдаалдардан жеңил чыгууга, чыр-чатактан алыс болууга мектептин жогорку класстарынан баштап эле тарбиялай баруу мыкты натыйжа берет. Адам баласындагы эң эле жаман сапаттардын бири – бири-бирине өчөгүшүү, биринин ачуусу келгенде ага теңелбей калуу. Жубайлардын бири кандайдыр себептер менен ачуулана баштаганда андан кем калбай үндү көтөрбөстөн, жылмая кароо менен татаалдаша баштаган кырдаалдан жеңил чыгып кетүүгө качан үйрөнөр экенбиз. Көп балалуу үй-бүлөлөргө мамлекеттик жардам көрсөтүү (энелик капитал), үй-бүлөлүк мамилелердин эзелтеден келе жаткан руханий-моралдык салттуулуктарын сактап гана калбастан аны андан ары байытуу -учур талабы болууда.

Жогоруда белгиленген максаттарга жана милдеттерден улам, “Үй-бүлөгө мамлекеттик колдоо көрсөтүү” мыйзамынын кабыл алынуусуна мезгил жетти деген ойдобуз жана анын максаттары төмөнкүчө болууга тийиш:

1) ар бир үй-бүлөгө берилүүчү минималдык социалдык кызмат көрсөтүүлөрдү ичине камтыган мамлекеттик социалдык стандарттардын коюлуусу;

2) каржылык-материалдык жактан кыйналган үй-бүлөлөрдүн бул айлампадан чыгып кетүүсүнө зарыл болгон шарттарды түзүп берүү, алардын экономикалык жактан өз алдынчалуулугуна жетишүү;

3) аялдардын кызматтык милдеттеринин үй-бүлөлүк кызматтарына жана милдеттерине жолтоолук болтурбоо;

4) үйдө жумуш аткаруучу аялдарга жумуш берүүчүлөр тарабынан бардык шарттарды түзүп берүүсү, аларды жөнсүз текшерүүгө ала берүүнү токтотуу;

5) аялдардын жана жаш наристелердин ден соолугунун бекемдигине мамлекеттик деңгээлде кам көрүү (союз мезгилинде наристелер үчүн шаарлардын поликлиникаларында “сүт ашканасы” уюштурулуп турчу);

6) аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдүн балдарынын кийим-кечесине, билим алуусуна көрсөтүлүүчү жардамдар (ошол эле союз мезгилинде аялуу катмардагы үй-бүлөлөрдүн балдарына сезондук кийимдер таркатылчу);

7) үй-бүлөлөр үчүн социалдык инфраструктураны калыптандыруу, калктын жашоо деңгээлин көтөрүү ж.б.у.с.

Азыркы учурда аз камсыз болгон аялуу катмардагы үй бүлөлөргө социалдык колдоо көрсөтүү жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары, аймактык комитеттер аркылуу жүргүзүлөт, алардын каржылык мүмкүнчүлүктөрү жетпей жатса жогорку бийлик өкүлдөрүнө кайрылышат. Кийинки мезгилдерде үй жайсыз үй-бүлөлөргө, жалгыз бой аялдарга он жылдык, жыйырма жылдык мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн же кайрымдуу ишкерлердин үй куруп берип жаткан фактылары көбөйө баштады. Бул абдан туура, бүтүрүүчүлөрдүн кафе, ресторандарда төгүп-чачып бейсарамжал кылгандарына караганда мындай кайрымдуулуктары колдоого гана татырлык. Мурда жакын конушуларың жетишпей жашап жатса ажыга барганың кабыл болбойт деп айтылчу, акыркы учурларда бул түшүнүк да жоголуп бара жатат. Социалдык кызмат көрсөтүү мекемелеринин аткарган жумуштарынын комплекстүүлүгү аялуу катмардагы кайсыл үй-бүлөгө кандай жардамдын зарылдыгын аныктоого мүмкүнчүлүк түзөт.

Алкогол ичимдиктерин ченемден сыркары ичүүгө, баңги заттарын пайдаланууга каршы катуу көзөмөл жүргүзүү да үй-бүлөлүк зомбулукту кескин кыскартууга шарт түзөт. Башка кылмыштын түрлөрүндөй эле үй бүлөлүк кылмыштын да башкы себептеринин бири аракеттик, эң эле жаманы, күйөөсү менен аялынын бири-бирине өчөшүп иче берүүсү, натыйжада, балдар багуусуз, өздөрү жумушсуз калат. Антиалкоголдук пропаганда ичкич адамдарга гана эмес, жалпы калкка, айрыкча, өсүп келе жаткан жаштардын жалпысына багытталууга тийиш. Ичкиликке, тамекиге көнө элек жаштардын көпчүлүгү кызыгып анан көнүп кетип жатышат жана кийин биротоло көнгөн адатты таштоо абдан кыйын болуп калат. Мас адамдын же баңги заттарын

колдонгондун агрессивдүү абалга келери жана алардын өз кылыктарына жооп бере албастыгы эбак эле далилденип бүткөн.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш алып баруу төмөнкүдөй социалдык иш-чараларды ишке ашыруу менен мүнөздөлөт:

1. Балдарга жөлөк пул төлөө үй бүлөнүн материалдык абалына байланыштуу болбоого тийиш.

2. Төрөлүүнүн санын өстүрүү максатында көп балалуу үй бүлөлөрдүн турак-жай маселесин ата-энелердин жаш курагына карабастан чечип берүү;

3. Көп балалуу үй-бүлөлөрдүн энелерин аларга ыңгайлуу шартта жумушка орноштуруу. Аялдар көп иштеген ишканаларда балдар бакчаларын ачуу;

4. Жарандарды алкоголизмден дарылоо максатындан жер-жерлерде детоксикация борборун жана бөлүмдөрүн ачуу. Бир гана айыл жерлеринде эмес шаарларда да алкоголь ичимдиктерин сатууга чектөө киргизүү, бул демилге колго алынып, азыр мурдагыдай ар бир бурчта арак сатмай токтотула баштады;

5. Алкоголизмден мажбурлап дарылоону кайра колго алуу. Ылайыгына жараша, алкоголь ичимдиктери көп ичилген жерлерде мурдагыдай соолуктуруучу жайларды ачуу;

6. Калк бош убактыларын көңүлдүү өткөрүүчү жайларды көбөйтүү жана бул эки тараптуу пайда алып келмек. Биринчиден, үй бүлөлөр бала-чакалары, дос-туугандары менен боор батырышып көңүлдүү отурмак, экинчиден, бул эс алуу жайларынын ээлерине каржылык пайда алып келет. Ошондой эле, жамааттын бош убактысына карап ар кандай конкурстарды, оюн-зоокторду, улуттук жана балдар оюндарын уюштуруу;

7. Союз мезгилинде иштеп келген коомдук институттардын–көчө комитеттеринин, жолдоштук, аксакалдар сотторунун, алкоголизмге каршы комиссияларын, коомдук кеңештерин иштерин жандандыруу; зыяпат, “кара касса” сыяктуу жолугуштарды кыскартуу.

Рухий-моралдык чөйрөдө үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда, анын себептерине баа берүүдө жана ага каршы күрөшүүдө өткөн кылымдын 90-

жылдарында башталган жана тилекке каршы, саркындылары азыркыга чейин сакталып келе жаткан улуттук баалуулуктардын деформациялануусу да бекем эске алынууга тийиш. Демократиянын улуу принциптерине түшүнүп-түшүнбөй улуттук нарк-насилдерибизди, улуу муундарга, аялга, болгондо да, энеге болгон сый-урматтарыбызды кандайдыр денгээлде жоготуп алдык жана булардын бардыгы түз маанисинде да, кыйыр маанисинде да үй бүлөлүк ынтымакчылыкка өзүнүн терс таасирин тийгизүүдө.

Коомдук аң-сезимдин калыптануусунда, калктын укуктук жактан сабаттуулугунун жогорулоосунда массалык маалымат каражаттарынын мааниси чоң. Азыркы учурда социалдык тармактардын кеңири жайылтылуусу менен “маалымат согуштары” күчөп кетти десек да жаңылышпаган болор элек. Эркин журналисттер болобу, блогерлер болобу сенсация издөө менен көп учурларда жашоо-турмуштун жаман жактарын гана издеп калышты. Үй бүлөлүк ынтымакчылык, жубайлардын узак жылдар бою мамыр-жумур болуп өз ара түшүнүшүү менен жашоо, балдарга болгон камкордук, аларда ата-энеге болгон сый-урмат тууралуу роликтерди жайылтуу жалпы коомчулук, анын ичинде, үй бүлөлүк ынтымакчылык үчүн алгылыктуу таасирлерин тийгизмек. Жакында эле экранга чыккан “Бейиш эненин таманында” аттуу көркөм фильм республикада гана эмес жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдө да көрсөтүлүү менен аларда да жакшы таасир калтырууда. Журналистикада “аналитикалык талдоо жүргүзүү” деген түшүнүк бар, жашоо-турмуштун бардык жагдайларындай эле үй-бүлөлүк мамилелердин да оң-терс жактары бар. Ошол эле мезгилде, ата-эне менен балдардын жана жубайлардын ортосундагы мамилелердин да жакшы-жаман жактар бар. Балдарга тарбия берүү деп жатабыз, алар жакшы кепке көнбөсө анда кантебиз, ата катуу айтса, бир аз жазалап койсо Батыштагыдай аны жазага тартуу керекпи же ата-энелик укуктан ажыратуу зарылбы деген сыяктуу маселелер да азыр өлкөнүн саясий турмушунда күн тартибинде турууда. Аялы жумуштан чарчап келсе же башка иштер менен алек болсо, эркектин полду жууп коюсу, даяр тамакты жылытуусу, кирди машинкага салып коюсу, кийимдерди үтүктөөсү, жаш

балдарды тамактандырууга каралашуусу жана башка үй ичиндеги майда жумуштар ал үчүн эч кандай намыс болбоого тийиш. Жогоруда айтылгандай, мамлекеттик болобу, эркин болобу журналисттер менен блогермин дегендерге да катуу көзөмөлдүк зарыл, ар ким өз сөзүнө жооп берүүгө милдеттүү, ал эми соцтармактардагы маалыматтар жалпы жайылып кетип жатпайбы [150, 22-бет].

Массалык маалымат каражаттары Маалыматты тез кабыл алуучу жана ага тез реакция жасоочу ишенчээк психикалуу жаш өспүрүмдөргө массалык маалымат каражаттарынын тийгизген таасири чоң болот. О.В.Пристанская: “Сөз эркиндигинен уятсыздык жана наадандык менен пайдалануунун алдын алуу жана аны токтотуу үчүн аны мыйзамдуу түрдө тартипке чакырып туруу, ага мамлекеттик жана коомдук катуу көзөмөлдүктү киргизүү зарыл”, -деп жазат. Окумуштуу массалык маалымат каражаттарына, айрыкча, соцтармактар деп аталган булактарга көзөмөлдүк киргизүүнүн төмөнкүдөй түрлөрүн белгилейт:

- балакатка жете элек жаш өспүрүмдөрдүн мыйзамдуу укуктарын коргоого багытталган мыйзамдарды бузгандыгы үчүн юридикалык тарап катары эсептөө менен массалык маалымат каражаттарынын жана алардын кызматкерлеринин (басмаканалар, маалымат таратуучулар, журналисттер, публикациялардын жана материалдардын авторлору ж.б.) укуктук жоопкерчиликти так белгилөө;

- массалык маалымат каражаттарына лицензия берүүгө карата катуу талаптар, лицензияда коюлган талаптардын толук сакталуусуна болгон так көзөмөл, айрыкча, жаш өспүрүмдөрдүн психикасын бузган жана эротикалык мазмундагы маалыматтарга карата жоопкерчиликти күчөтүү;

- массалык маалымат каражаттары, социалдык тармактар (ютуб канал, фейсбук, тик-ток ж.б.) аркылуу порнографияны, зомбулук менен мыкаачылыкты пропагандалаган материалдарга карата ыкчам түрдө жооп кайтаруу, мындай материалдарга карата алардын жоопкерчилигин күчөтүү [117, 55-бет]. Биз О.В.Пристанскаянын көз караштары жана пикирлери менен толук макулбуз. Мындан улам демократия принциптеринин талаптарына кайрадан кайрылууга туура келип жатат. Азыркы учурларда эркин

журналистмин, блогермин дегендер уламдан-улам жоопко тартылуу коркунучу менен кармалып СИЗОлорго отургузулууда, алардын алды үй камагына чыгып, калгандары дале болсо тергөө изоляторлорунда отурушууда. Албетте, аларга карата көз караштар коомчулукта ар кандайча болууда, булар боюнча түрдүүчө пикирлер айтылууда. Бирок да, алардын элди дүргүтүүнү каалагандардын жалданмалары экендиги басымдуу көпчүлүккө маалым болуп калды. Кемпир-Абадды өмүрү көрбөгөндөрдүн, ал тууралуу кылдай маалыматы жоктордун биз кемпир-абадчыларбыз деп кыйкырык салып жатышкандыктарын акыл-эстүү адамдар туура кабыл албайт.

О.Л.Крайнева жана В.С.Четвериков массалык маалымат каражаттарын төмөнкүдөй багыттарга буруу керек экендигин белгилешүүдө:

1) мыйзамды сыйлоону, мыйзам талаптарын так аткарууну пропагандалоо (биз белгилегендей, андан кийин гана мыйзамдуу укуктары үчүн күрөшүү);

2) криминалдык зомбулукка алып баруучу шарт-жагдайларды жана анын себептерин аныктоо, аларга баа берүү, андай себептер менен шарттарды жокко чыгаруунун жолдорун табуу;

3) кылмыштуулуктун кандай болбосун бети ачыларын, кылмышкерлердин эртеби-кечпи сөзсүз түрдө жазаланарын элге далилдер жана мисалдар менен көргөзүү;

4) зомбулуктун, анын ичинде, үй-бүлөлүк зомбулуктун кесепеттери тууралуу калкка ишенимдүү маалымат берүү менен мындай кылмыштуулуктун санын кыскартууга болгон аракеттерди жасоо (зомбулук жана мыкаачылык сценалары көрсөтүлбөйт);

5) мыкаачылык менен кылмыш жасагандар, алардын ичинде, үй бүлөлүк кылмышка баргандар жалпы коомчулуктун жек көрүндүсүнө айланарын пропагандалоо [85,162-бет];

6) укук коргоо органдарына, алардын кызматкерлерине карата коомчулуктун жылуу пикирин калыптандыруу ж.б.у.с. [151, 102-бет]

Мамлекеттик үй-бүлө саясатынын негизги принциптери - үй-бүлөлүк маселелерге тиешелүү чечимди ар бир үй бүлө өз алдынча жана автономиялуу

чечет, мамлекеттик токтомдор менен чечимдер үй бүлөнүн ички маселелерине кирише албайт. Бирок мамлекет ар бир үй бүлөнүн жакшы жашоосу, чоңдордун жумуш менен камсыз болуусу, балдарынын билим алуусу жана жакшы тарбиялануусу, жалпысынын коопсуздугу үчүн кам көрөт. Үй-бүлөлүк саясат балдардын физикалык, психикалык, интеллектуалдык жана социалдык жактан өнүгүүсүн камсыз кылуу болуп саналат.

Ата-эненин, балдар бакчаларынын, мектептин башкы милдети – келечек муундардын мыкты тарбия жана билим алуусу. Мамлекеттин да, ата-энелерди да башкы максаттарынын бири аларга укуктук тарбия берүү, укуктук нигилизди жана инфантилизмди түпкү тамырынан жок кылуу болууга тийиш. “Укуктук нигилизм” дегенди биз бул жерде сокур түшүнүк менен укукка биротоло жабышып алуу менен мамлекет, коом, мыйзамдар алдындагы жоопкерчиликтери менен милдеттерин тааныбоо же тааныгысы келбегендик деп түшүнүүбүз керек. Диссертациялык изилдөөбүздүн башында орус тилиндеги “право” термини юридикалык маселелердин укуктук жана милдеттүүлүк жактарын бүт камтыйт, ал эми кыргыз тилинде “укук” десе эле мен укуктуумун, менин укугум бар, мага сын айтканы сиздин укугуңуз жок деген сыяктуу кабыл алган жарандарыбыз да, тилекке каршы, көп болууда. “Укук таануу” - бул укугунан мурун милдеттерин таануу жана аткаруу дегенди ар бирибиздин аң-сезимдүү түрдө кабыл алуубуз жана түшүнүүбүз зарыл. Ата-эненин балдардын алдындагы милдеттери жана жоопкечиликтери тууралуу көп сөз болот, ал эми ата-энелердин балдарга, алардын билим алуусуна, тарбиялануусуна карата укуктары тууралуу кеңири кеп кылганга батына албай жатабыз.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда, ага каршы күрөшүүдө катаал мамилеге баруучулардын да, жабырлануучулардын да жекече психологиялык-нравалык өзгөчөлүктөрүнүн эске алынуусу зарыл. Айрымдарга жумшак сөз айтуу жетпей, аларга катуу айтуу, талап коюу зарыл болсо, айрымдар мактоону жактырат, мен жакшы адам экенмин деп ошол темпте өзүн кармоого умтулат, башкаларында болсо, тескерисинче, мактоо угуу менен көкөндүк,

керсейүүчүлүк сапат калыптанат. Ушул себептүү да укук коргоо органдарында кызмат кылгандар, тергөөчүлөр, адвокаттар менен прокурорлор психолог болуп калат деген кеп да чындык. Табиятынын кылдат психолог адамдардын үй бүлөлөрүндө чыр чатактардын дээрлик болбой тургандыгын байкап жана угуп эле жүрөбүз. Коомдо мыкты психологдорго “митайым” деген ат да орунсуз жабышып жүрөт (кеп тубаса психолдор тууралуу кетип жатат). Зомбулукка, катаал мамилелерге карата жекече профилактикада, аталышынан белгилүү болуп тургандай, жеке субъект менен иш жүргүзүлөт, тарбия ал инсандагы коомго, укук тартиптерине каршы келген мүнөздөрдү оңдоого багытталат. Коомчулукта адамды кайра тарбиялоо абдан татаал деп айтылып келет, көп жылдардап бирге жашаган жубайлардын да бири-биринин мүнөздүк өзгөчөлүктөрүнө карап мамиле жасай билүү жетишпей жаткан учурлар толуп жатат жана үй бүлөлүк чыр-чатакка бул да себеп болууда. Тубаса залымди оңдоо абдан татаал жана түбөлүк андан кордук көрүп жашап келгенден көрө ажырашып кетүү оң жана муну менен биз ажырашууну бир тараптуу колдоп жаткан жерибиз жок. Үй-бүлөлүк зомбулукка тап койгондор менен иштөөдө абдан кылдаттык зарыл, болбосо алардын ар-намысына шек келтирүү менен жагдайды курчутуп алуубуз да мүмкүн. Негизи эле, үй-бүлөлүк зомбулук көрсөтүүнүн баштапкы этаптарында эле аны түрдүү жолдор менен (элге салуу, тирандын өз туугандарына билдирүү, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин катуу эскертүүсү ж.б.) кан буугандай токтотуп калуу зарыл [84, 197-бет].

Жаш өспүрүмдөргө карата үй бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу боюнча баштапкы иш-чаралар бала бакчалардын тарбиячылары жана алардын башчылары, мектеп педагогдору жана психологдору тарабынан жүргүзүлөт. Чоңдорго караганда жаш балдарды жан дүйнөсү ачык, алар чоң адамдардай жаап-жашырганды көп биле бербейт. Кайсыл балага үй-бүлөдө кандай мамиле жасалары алардын өзүн алып жүрүүсүнөн, көз караштарынан жана маанайынан эле ачык байкалып турат. Мындай учурларда бала бакчалардын тарбиячыларынын, мектептеги класс жекекчилердин өксүк балдардын ата-

энелери менен сүйлөшүү иштерин жүргүзүүсү зарыл. Андан такыр эле натыйжа чыкпаса участкалык милиционерлерге, укук коргоо органдарынын жаш өспүрүмдөр менен иштөө бөлүмдөрүнө, кризистик борборлорго маалымат берүү зарыл.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун, бул жерде, жаш өспүрүмдөргө карата зомбулуктун алдын алуу, ага каршы күрөш алып баруу субъектилеринин координацияланаган аракеттеринин натыйжасында катаал мамилеге кабылган өспүрүм зарылчылыкка жараша ал үчүн кооптуулук жараткан микрочөйрөдөн алыстатылат. Өспүрүм убактылуу жакын туугандардын үйүндө, же үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандар үчүн социалдык жатак жайларга жайгаштырылат. Укук коргоо органдары тарабынан зомбулукка аракеттерин жасаган жарандын күнөөсү канчалык деңгээлде экендиги аныкталгандан кийин өспүрүм өз үй бүлөсүнө кайтарылып берилет же ата-эненин бул укуктан ажыратылуусу менен ал ата-энесиз калган бала сыяктуу тиешелүү мекемелердин бирине өткөрүлүп берилет.

Жаши жетилген (18 жашка толгон жана андан өткөн) үй-бүлөнүн мүчөсү зомбулукка кабылган учурда бардык маселелерди ички иштер, сот органдары чечет, ал өз каалоосу боюнча үй-бүлөнү таштап өзүнчө турмуш куруп кете алат, бирок анын туруктуу түрдө жумушка орношуусуна же билим алуусуна көмөк көрсөтүү зарыл. В.Н.Виневский, ички иштер органдарынын кызматкерлеринин үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуудагы, анын себептерин аныктоодогу жана андай себептер менен шарт-жагдайларды жокко чыгаруудагы, терс жолдорго түшүп бара жаткан инсандар менен профилактикалык жумуштарды жүргүзүүдөгү милдеттерине өзгөчө көңүл бурат. Участкалык милиционерлер дайыма эл арасында болот, кайсыл үй-бүлөнүн кандай жашап жаткандыгын үстүртөдөн болсо да билет [49, 56-бет]. Тилекке каршы, басымдуу көпчүлүк аймактарда жашоочулар менен участкалык милиционерлердин карым-катышы жеткиликтүү деңгээлде эмес жана участкалык милиционерин тааныбагандар да көп.

Оор деңгээлдеги үй-бүлөлүк кылмыш ишке ашырылып калгандан кийин бул жолку болгон кылмыш менен күрөшүү тууралуу кеп кылуунун да зарылчылыгы жок. Кылмыштуулуктун алдын алуу максатында криминалдык өңүткө баш койгон шектүү жарандарды атайын учетко алуу, кылмыштын баштапкы стадиясында эле аны токтотуп калуу, ата-энесин да укпай көчөдө көп жүрүп калган өспүрүмдөр менен жакындан иш алып баруу зарыл. Социалдык-каржылык зарылчылыкка байланыштуу азыр балдарын жакын туугандарына, чоң ата, чоң энелерине, таята, таэнелерине таштап эмгек миграциясына чыгып кеткендер арбын жана анда балдар такай учаскалык милиционерлердин көзөмөлүндө болуусу керек. Көзөмөлгө алуу дегенди биз биротоло үй-бүлөнүн ички маселелерине киришип алуу деген ойдон алысбыз, анткени балдарды багып жаткандардын да, балдардын кадыр-баркына да доо кетет. Убактылуу багууда жашаган балдардын кийим-кечесинен, жүргөн-турганынан эле алардын кандай камкордукта багылып жаткандыгы, кандай тарбияда экендиги даана билинет. Ички иштер органдарынын кызматкерлеринин, алардын ичинде, учаскалык милиционерлердин иш-аракеттеринин алгоритми укук тартиптеринин бузулуусунун алдын алуунун мамлекеттик системасынын чегинде калыптанган тиешелүү ведомстволук нормативдик документтердин негизинде түзүлгөн.

Ар бир жаран ар түрдүү мүнөздүк өзгөчөлүктөргө ээ деп жатабыз, демек, келечегинде үй-бүлөлүк кылмышка барууга шектүү жарандардын психологиясын даана окуп-билүү зарыл жана ага карата төмөнкүдөй профилактикалык иш-чаралар жүргүзүлөт:

1. Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда жана аны кескин кыскартууда ички иштер органдарынын кызматкерлери айылдагы жана көчөдөгү таасирдүү адамдар менен биргеликте иш алып барууга тийиш. Көпчүлүк учурларда укук коргоо органдарынын эскертүүсүнө караганда айыл аксакалдарынын, “аксакалдар сотунун” сөздөрү укук тартиптерин бузуучуларга катуураак таасир этет, ар бир акыл-эстүү жаран элден чыгып калуудан коркот, тескери жолго баруудан колу-коңушуларынан уялат. Коңушулар жана жакын туугандар

кимдин кантип жашап жаткандыгын, кимге кандай жардам керек экендигин жакшы билишет. Аялуу катмардагы же чырлуу үй-бүлөлөрдүн ар-намысына шек келтирбөө үчүн алар менен жакын карым-катышта болгондор менен менен баарлашуу, андай үй-бүлөлөрдөгү учурдагы абал тууралуу маалымат алуу да жакшы натыйжа берерт. Мурда айрым үй-бүлөлөрдүн ажылыкка жыйнаган акчасына муктаж үй-бүлөлөргө ун, мал же алардын зарылчылыктарына керек нерселерди сатып берип ажы катары аталып калары тууралуу уга калып жүрчү элек, азыр, тилекке каршы, андай демилгелерди укпай калдык.

2. Учаскалык милиционерлердин мектептер, алардын тарбия завучтары менен болгон байланышын күчөтүү. Класс жетекчилери тартипсиз, үй-бүлөдө катаал мамилеге туш болгон балдарды жакшы билишет. Ар бир мектеп менен жакындан иш алып барууга өспүрүмдөр менен иштөө бөлүмдөрүнүн кызматкерлеринин чама-чаркы дайыма эле жете бербейт. Мектеп рэкетти дале болсо толугу менен токтотулбай келет жана мындай терс көрүнүштүн келечектеги кылмыштуулукка өбөлгө болуусу да мүмкүн. Азыр мектептин ички тартибин бузган, сабактан качкан же келбеген, начар окуган окуучуларга катуу айтуу да кыйын болуп калдын, ушул себептүү да коомчулукта балдардын жакшы окуусу, мектепте өздөрүн тартиптүү алып жүрүүсү боюнча ата-энелердин жоопкерчилигин күчөтүү маселелери дайыма козголуп келүүдө.

3. Кылмыштуулуктун, анын ичинде, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда укук тартиптерин сактабагандар менен жекече сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнүн мааниси абдан чоң. Ал үчүн укук коргоо кызматкеринин психолого-педагогикалык жана юридикалык жактан билимини жогору болуусу зарыл. Бул сүйлөшүүлөрдүн максат, милдеттери өз алдынча төмөнкүчө бөлүнүп кетет:

- үй-бүлөлүк катаал мамилеге барган жарандын өзүн агрессивдүү алып жүрүүсүнүн себептерин аныктоо;
- үй-бүлөлүк зомбулукка барган адамдын жабыркоого дуушар болгон адамга карата мамилесин жана ошондой эле залым инсандын өзүн өзү оңдоого аракет жасоосуна жетишүү;

- үй-бүлөлүк зомбулукка барган жаран гана эмес ага туш болгон үй-бүлө мүчөсү менен да сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, аны өзүнүн мыйзам чегиндеги укуктары менен жакындан тааныштыруу;

4. Жекече профилактика жана сүйлөшүүлөр регулярдуу жүргүзүлүп турууга тийиш. Анын курамына мектеп мугалимдери, айыл же көчөнүн жашоочуларынын, укук коргоо органдарынын кызматкерлери (участкалык милиционерлер, ички иштер органдардын өспүрүмдөр менен иштөө бөлүмүнүн кызматкерлери), камкорчулук жана көзөмөлчүлүк органдарынын кызматкерлери киргизилет. Мындай рейддер күмөндүү үй-бүлөлөргө гана эмес коомдук жайларга (парктарга, скверлерге, жаштар көңүл ачуучу жерлерге ж.б.) да жүргүзүлөт.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага каршы күрөш алып баруу боюнча алып барылып жаткан иш-чараларга, алардын натыйжалуулугуна мезгил-мезгили менен анализ жүргүзүп туруу зарыл. Муну менен келечегинде өткөрүлүүчү жумуштардын алгылыктуусу тандалып алынат, бул боюнча тиешелүү кызматтарда тажырыйба жыйналат. Негизгиси, бул багыттагы ар кандай иш-чара жасалма, отчет берүү үчүн гана аткарылбоосу керек. Буга байланыштуу айына бир жолудан кем эмес семинарлардын, тегерек столдордун, конференциялардын өткөрүлүп туруусу зарыл жана аларга зомбулуктун алдын алуу боюнча күрөш алып баруучу субъектилер, ал профилактикалык методикаларды иштеп чыгуучу окумуштуулардын катышып туруусу максатка ылайыктуу. Мындай иш-чараларда төмөнкүдөй багыттар аныкталат жана натыйжаларга талдоо жүргүзүлөт:

- үй-бүлөлүк зомбулуктун кескин кыскартуу боюнча методдор иштелип чыгат, ага каршы күрөш жүргүзүүнүн механизмдери, алгылыктуу тажырыйбалар аныкталат жана алардын топтому түзүлөт;

- профилактикалык программалардын мезгил-мезгили менен аткарылуучу жана жыйынтык чыгаруучу көлөмдөрү аныкталат;

- үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууга жана аны кескин кыскартууга тиешелүү мыйзамдарды элге жеткирүүнүн план-программалары иштелип чыгат;

- үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөш алып баруучу кызматкерлер менен алардын өкүлдөрүнүн ар биринин кызматтык милдеттери дагы бир жолу такталып чыгат ж.б.

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун алдын алуу системасын талдоо төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет:

Үй-бүлөдөгү зомбулукту болтурбоо боюнча экономикалык чаралар чөйрөсүндө тигил же бул аймактын, бүтүндөй өлкөнү керектөөлөрүнө ылайык ар кандай заводдорду, фабрикаларды, ишканаларды жана башка уюмдарды калыбына келтирүү жана түзүү аркылуу соода жана керектөө мамилелеринен өндүрүш мамилелерине кайра багыт алуу зарыл. Бул жумушсуздардын санын кыскартуу менен чектелбестен, мыйзамдуу жол менен оокат алуу мүмкүнчүлүгүн да жогорулатат.

Социалдык профилактикалык иш-чаралар биринчи кезекте ар кандай социалдык төлөмдөр аркылуу балдарды тарбиялап жаткан үй-бүлөлөрдү колдоого, ошондой эле бош убакытты өткөрүүнүн жеткиликтүүлүгүн кеңейтүүгө жана алкоголизмден жана баңгиликтен мажбурлоо менен бирге мамлекеттик мекемелердин ишин калыбына келтирүүгө багытталууга тийиш.

Коомдун руханий-адептик өнүгүү чөйрөсүндөгү алдын алуу чаралары, биринчи кезекте, массалык маалымат каражаттарынын жана коммуникациялардын агрессияны, зордук-зомбулукту, адеп-ахлаксыз жашоо образын ж.б, калктын укуктук маданиятынын жана укуктук аң-сезиминин деңгээлин жогорулатуу.

Укуктук чаралар үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөштө оң профилактикалык натыйжаларды алуу үчүн колдонуудагы мыйзамдарды оңдоону жана өзүнүн укуктук жөнгө салынышын таба элек коомдук мамилелердин ошол чөйрөсүн укуктук жөнгө салуу үчүн зарыл ченемдерди түзүүнү камтышы керек.

Ар кандай экономикалык жана социалдык чаралар реалдуу ишке ашыруу үчүн жетиштүү эффективдүү болушу үчүн колдонуудагы мыйзамдарга карама-каршы келбөөгө тийиш. Мыйзам ар бир адамдын, чоңдордун да, балдардын да дене бүтүндүгүн жана кадыр-баркын коргоого тийиш.

Кылмыштуулуктун алдын алууга түздөн-түз багытталган эмес, бирок анын предмети катары башка мүнөздөгү ар кандай коомдук мамилелерди укуктук жөнгө салуучу мыйзамдарды дайыма өркүндөтүү зарыл.

Юридикалык адабиятта «... кылмыштуулукка каршы күрөштө укуктун мүмкүнчүлүктөрү укуктук тыюу салуулар жана алардын алдын алуучу таасирлери менен эле чектелбестен, кылмыш жасоого шарт түзгөн себептерге жана шарттарга белгилүү бир таасир көрсөтүүдөн турат» деп баса белгиленген [128, с.95].

Үй-бүлөдөгү зомбулук кылмыштарынын алдын алуу боюнча укуктук чаралардын негизи болуп үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча жаңы ченемдик укуктук актыларды түзүү менен бирге колдонуудагы мыйзамдарды оңдоо саналат.

3.2 Аялдарды үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча алдын алуу чараларынын укуктук механизмдери

Үй-бүлөлүк зомбулукту токтотууну, ошондой эле аны минималдаштырууну укуктук жактан комплекстүүлүгүн жана натыйжалуулугун камсыздоо, анын профилактикасын мыйзамдык негиздерин оптималдаштыруу, ченемдик талаптарынын ишке ашырылуусун тыкыр көзөмөлгө алуу менен жетишсе болот. Бирок, зомбулуктун социалдык-укуктук жактан алдын алуу, анын башка профилактикалык каражаттарынын айкалышы менен ишке ашырылуусуна байланыштуу. Ошондуктан, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо, ага каршы күрөш жүргүзүү алар менен тыгыз байланышкан атайын криминологиялык-укуктук иш-чараларга, алардын ишке киргизилүүсүнө терең көз каранды.

Социалдык-экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөргө салыштырмалуу түрдө аркараакта турган Кыргыз Республикасы турсун аларда да аялдарга карата зомбулук проблемасы толугу менен токтотулбай келет. Ал сексуалдык зордук-зомбулуктан баштап экономикалык жана психологиялык формаларга ээ болуу менен бүткүл дүйнөнүн географиялык, маданий, социалдык-каржылык жана экономикалык чектерин аралап кирип кетүүдө. Үй-бүлөлүк зомбулук бир үй-бүлө менен гана чектелбей жалпы коомчулукка, жалпы аялдарга терс таасирин тийгизүүдө.

Бириккен Улуттар Уюмунун статистикалык бөлүмүнүн маалыматы боюнча Европадагы Коопсуздук жана Кызматташуу боюнча уюмдун (ОБСЕ) 57 мамлекет-катышуучусунун ичинен 47 өлкө үй-бүлөлүк зомбулук боюнча, 46 өлкө сексуалдык тийиштик боюнча, 22 мамлекет жубайлык зордуктоо боюнча мыйзамдарды кабыл алышса, 28 өлкөдө жубайлык зордуктоо боюнча мыйзам кабыл алынан эмес.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 26-беренесинин 2-пункту боюнча никелик куракка жеткен жигиттер менен кыздар өз эрки менен никеге катталууга укуктуу. Эки тараптын бирөө эле макулдугун билдирбесе нике каттоого алынбайт жана жубайлар жаңыдан түзүшкөн үй-бүлөдө бирдей укуктарга ээ.

Мамлекеттик органдар тарабынан ишке ашырылып жаткан бардык аракеттер болуп жатса да, өлкөбүздө үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйү токтолбой келет. Алардын каттоого алынбай калганы, жана үй-бүлөдөн сыртка чыкпай коомчулукка белгисиз бойдон калганы, каттоого алынгандарынан да бир топ көп десек жаңылышпаган болор элек. Артыкча оор кылмыштар аралашканда, денеге, ички органдарга оор жаракат келтирилгенде, адам өлүмү болгондо гана алар жашыруун калбай сыртка чыгууда. Артыкча намыскөй менталитетибизге байланыштуу жеңил жаракат алган аялдар укук коргоо органдары турсун саламаттык сактоо мекемелерине кайрылышпайт. Үй-бүлөлүк зомбулук проблемасы акырын аракетке келүүчү мина сыяктуу кооптуу көйгөй, үй-бүлөлүк тиранга өз убагында жаза колдонулбаса аялына, балдар-кыздарына

катаал мамиле жасоону адатка да айлантып алат. Кылмыштын башка түрлөрү жана анын себептери бат эле көрүнө түшөт, ал эми үй-бүлө ичиндеги кылмыштуулук өз ичинде кайнап былгып тура берүүсү да мүмкүн. Ушул себептүү да үй-бүлөлүк кылмыш, анын келип чыгуу себептери, ага каршы мамлекеттик деңгээлде активдүү күрөш алып баруу ар тараптуу жана терең изилдөөгө алууга муктаж.

Тарыхый көз караштан алып караганда жакынкы жылдарга чейин эле үй-бүлөлүк зомбулук проблемасына жетиштүү деңгээлде көңүл бурулбай келген. Мамлекет учур талаптарына ылайык коррупциялык кылмыштуулукка, уюшулган кылмыштуу топтордун ири кылмыштарына, наркобизнес, наркотрафик проблемаларына негизги көңүлдү буруу менен олуттуу проблемалардын бири болгон үй-бүлөлүк зомбулук проблемасына тийиштүү деңгээлде баа берилбей да калган. Бул багытта атайын мыйзамдар кабыл алынганы менен алардын иштөө механизмдери менен методдору так такталбаган деп айтсак да болот.

Дүйнө боюнча орто эсеп менен алганда он аялдын ичинен алтоосу физикалык же сексуалдык зомбулуктун курмандыгы болушат. Мындай зомбулук 16-44 жаштардагы аялдардын өлүмүнө да себеп болууда. Үй-бүлөлүк зомбулуктун курмандыгы болгон аялдар күйөөсүнүн коркутуусунан, укук коргоо органдарына ишенбөөчүлүктөн, уялгандыктан жана тартынчаактыктан улам, ошо менен бирге үй-бүлөсүн, күйөөсүн уят кылгысы келбегендиктен, өз укугу үчүн курөшүүгө умтулбагандыктан, эски каада-салттын саркындыларынын сакталып калгандыгына байланыштуу укук коргоо органдарына кайрылышпайт. Мындай аялдар зомбулукка учурагандан кийин өз убагында тиешелүү орган, мекемелерге кайрылганда жана орун алган зомбулук жөнүндө толук маалымат беришкенде, үй-бүлөлүк зомбулуктун келип чыгуу себептери жана анын залакалары да бир топ деңгээлде көбүрөөк ачыкка чыкмак жана бул терс көрүнүшкө каршы мамлекеттин жүргүзүп жаткан иш-чараларында дагы жаңы методдор жана механизмдер пайда болмок.

2014-жылдагы Кыргыз Республикасындагы мыйзамдык актылар тууралуу Европадагы Коопсуздук жана Кызматташуу боюнча уюмдагы докладда [32] айтылгандай, мыйзамдын сапаты жана анын мамлекет ичиндеги зарылдыгы анын колдонулууга ээ болуусунан ачык байкалат. Жогорку Кеңештин айрым депутаттары мыйзам чыгарды, аны өткөрдү жана бекиттирди деген атка ээ болуу үчүн гана абсурд маанидеги жана максаттагы мыйзамдарды сунуш кылып жиберип, башка депутаттардын талкуусуна кабылгандан кийин мыйзамын шашылыш түрдө кайра чакырып алган учурлары да кездеше калып жатат.

Жалпысынан алганда, зомбулукка кабылган кыргыз аялдарынын өзүн-өзү баалоосун талдоонун жыйынтыгы ал өзүн төмөн жана адекваттуу баалоо диапазондорунун ортосунда экенин, бирок баары бир өзүн төмөн баалоо диапозонуна жакындыгын көрсөттү. Бул талдоодон өткөн аялдардын көпчүлүгүндө инсандык бакубаттуулугун калыптандырууда белгилүү бир көйгөйлөр бар экенин көрсөтүп турат. Муну менен катар маалыматтар эки укуктук-психологиялык көйгөйдүн бар экендигин чагылдырат. Биринчиси – тиешелүү бир деңгээлде өз мүмкүнчүлүктөрүнө ишенбөөчүлүк, өзүнүн мыйзам чегиндеги укуктарын коргоо үчүн аракет кылбагандыгы жана «коргоочу» ишенимсиздигинин болушу. Өз сапаттарын, деңгээлин жана жөндөмүн баалай албоо, узакка созулган катаал мамиледен улам биротоло чүнчүп бүтүү. Экинчиси – кырдаалды курчуткусу келбейт, кандай оор болсо да үй-бүлөнү сактап калууга аракет жасайт, эл алдында уят болуп калам деген сезимди өзүндө калыптандырып алган.

Алдыга коюлган максатка ылайык, зомбулукка кабылган аялдардын субъективдүү көзөмөлүнүн деңгээлине диагностика жасалды. Көзөмөл локусун биз туруктуу инсандык мүнөздөмө катары карайбыз, ал адамдын болгон окуялардын себептерин тышкы же ички факторлор менен түшүндүрүүгө жакындыгын чагылдырат. Биринчи тип – сырткы (экстерналдык), ал турмуштук шарт жагдайлары үчүн жашоосундагы ийгиликтери жана кемчиликтериндеги жоопкерчиликти тышкы жагдайларга жүктөйт. Экинчи тип – ички

(интерналдык), тескерисинче, баарын ички факторлор менен түшүндүрүп, жашоодогу окуялар үчүн өз жоопкерчиликтерин аң-сезимдүүлүк менен сезе жана аткара билет.

Зомбулукка кабылган аялдардын субъективдүү көзөмөлүнүн деңгээлин аныктоо үчүн «Субъективдүү көзөмөл деңгээли» методикасын (Е.Ф.Бажин, С.А.Голынкин, А.М.Эткинд боюнча) жана Дж.Роттердин «Субъективдүү көзөмөл локусу» анкетасын колдондук.

Аялдардын тандоосу боюнча маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, алардын көпчүлүгү (62%) жалпы интерналдык типтин орточо деңгээлине ээ, башкача айтканда, жалпысынан алар менен болгон окуялар үчүн жоопкерчиликти моюнга алышат. Сурамжылоого катышкандардын 38% нын көзөмөл чеги төмөнкү деңгээлге туура келет. Изилдөөнүн катышуучуларынын биринде да субъективдүү көзөмөлдүн деңгээли жогору болгон эмес.

Үй-бүлөө мамилелер чөйрөсүндө субъективдүү көзөмөлдүн деңгээлин изилдөөсүн жыйынтыгында төмөнкү көрсөткүчтөр байкалды: сурамжылоого катышкандардын 26% көзөмөлдүн жогорку деңгээлине, ал эми 44% көзөмөлдүн орточо деңгээлге ээ. Бирок, ошол эле учурда сурамжылоого катышкандардын 30% үй-бүлөдө орун алган терс окуяларга өздөрүн жооптуу деп эсептешпейт. Бул адамдарда үй-бүлөлүк мамилелер чөйрөсү боюнча субъективдүү көзөмөл төмөнкү деңгээлде.

Эгер мурда укук коргоо органдары үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарды өздөрүнүн даттануу арызы боюнча гана аларды коргоого алууну башташса, азыр күбөлөрдүн же медицина кызматкерлердин билдирүүсү боюнча да бул үй-бүлөлүк кылмыш боюнча иш козгой алышат. Ага 1996-жылы Бириккен Улуттар Уюму тарабынан кабыл алынган моделдик мыйзам да себеп болду.

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамын жаңы редакциясында гендердик-ажыратылма статистикасын түшүнүгү киргизилген (28-берене) жана анда жубайлардын ортосунда өз ара мамилелер тартибине баа берилген. Үй-бүлөлүк зомбулук

боюнча статистикасын жүргүзүү менен анын кайсы түрлөрүнүн көп кездешип жаткандыгын, алардын келип чыгуусуна кандай шарт-жагдайлар себеп болуп жаткандыгын жана аларды кескин кыскартуунун жолдорун кандайча иштеп чыгууга боло тургандыгы кандайдыр деңгээлде аныгыраак аныкталат. Зомбулук менен катаал мамиленин кайсыл түрү көп кездешип жатса бул тармакты тейлеген аткаруу бийликтери өз жумуштарын активдештирүүгө тийиш болушат.

Эреже катары, үй-бүлөлүк зомбулуктан көбүнчө аялдар жабыр тартышат жана жубайлар канчалык бирге узак мөөнөт чогуу жашаган болсо бул коомдук-социалдык жана укуктук терс көрүнүштүн саны да кыскара баштайт, мисалы, 31–40 жаш (35 %), 21–30 жаш (30 %), 41–50 жаш (20 %). Үй-бүлөлүк зомбулуктун жыштыгына жубайлардын билим деңгээли да өз тааасирин тийгизет, мисалы какатары: жалпы орто билим алгандар 63%, кесиптик орто билим алгандар 18%, жогорку же бүтпөгөн жогорку билим алгандар 8%. Аялы да, күйөөсү да эч жерде иштебегендерде же жеке чарба менен алек болгондордо үй-бүлөлүк зомбулук көп кездешип, ал 70%дын айланасына жеткен. Туруктуу жумуш орду барларда – 24%, пенсионерлерде - 5%, окугандарда – 1%. Эч жерде иштебеген үй-бүлөлөрдө зомбулуктун көп кездешерин белгилеп өттүк, демек, ага социалдык оор турмуш, татаал жашоо, жумушка орношо албаган нервдик-психикалык жабыркоо себеп болот деп айта алабыз. Ошо менен бирге, жеке чарба жүргүзүүдө күйөөсү менен аялынын пикири ар дайым бир жерден чыга бербейт.

Үй-бүлөлүк зомбулукка дуушар болгондор арасында соттук-медициналык экспертиза бөлүмдөрүнө, тез жардам станцияларына, үй-бүлөлүк медицина борборлоруна катышкан аялдардын көпчүлүгү 21–30 жаштагылар. Алардын 90–95% денесине, ички органдарына жаракат келтирилгенден улам бул саламаттыкты сактоо мекемелерине кайрылууга аргасыз болушкан. Эркектер үй-бүлө ичинде физикалык зомбулукка кабылышпайт деп айтууга болбойт, бирок ал аялдарга салыштырмалуу 4,5–5,5 эсе сейрек [109, 80–83-беттер].

Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулукка кабылгандарга жардам берүү аксакалдар сотунун компетенциясына да кирет, жана бул мыйзамдык негизде бекемделген. Кыргыз Республикасынын 2002-жылдын 5-июлунда кабыл алынган “Аксакалдар соту жөнүндөгү” мыйзамынын 15-беренесине ылайык, эгер жосунда кылмыштуулуктун курамы жок болсо, аксакалдар соту үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндөгү материалды карап, тийиштүү чечим чыгарууга укуктуу. Ар кандай көйгөйлөр, алардын ичинде, үй-бүлөлүк зомбулук боюнча аялдар аксакалдар сотторуна салыштырмалуу кризистик борборлорго көбүрөөк кайрылары да чындык. Чындыгында, аксакалдар соттору жер-жерлерде дээрлик түрдө иштебейт, бирок түрдүү маселелер боюнча жергиликтүүлөрдүн “элге салабыз” критерийи менен көпчүлүккө, айрыкча, мечитке чогулган аксакалдарга кайрылган учурлары арбын эле.

Аялдардын аксакалдар сотторуна кайрылган учурлары 8,4%дан ашпайт, бирок кийинки жылдары бул сандык катыш бир аз жогорулап, 1,7 эсеге көбөйдү. Ал эми эркектердин жергиликтүү маанидеги ар кандай проблемалар боюнча аксакалдар сотторуна кайрылуусу көбүрөөк жана ал 6,3%ды түзөт [132, 48-бет]. Бул катыштык айырмачылыкты да туура түшүнүүгө болот, аялдар даттанып аксакалдарга барууну уят көрөт, ал эми эркектер кылмыштуулугу жок маселелерди масилет катары талкууга ала беришет. Демек, ар кандай кордуктарга дуушар болгон аялдар аксакалдар сотуна тартынбай баруусу үчүн андай соттордун курамына таасири күчтүү байбичелерди жана аялдарды да кошуу максатка ылайыктуу деп ойлойбуз.

Биз буга чейин коргоого алуу ордери жана анын кызматы менен маани-маңызы тууралуу кеп кылып кеткенбиз. Бул коргоого алуу ордеринин 2003-жылдын 25-мартында кабыл алынган Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо жөнүндөгү” №62 [12] мыйзамы менен түздөн-түз байланышы бар. Бирок олуттуу түрдөгү үй-бүлөлүк кылмышка барган адамдын убактылуу кармоочу жайга киргизилгенин эске албаганда бул мыйзам дээрлик түрдө иштебей турат жана ага республиканын каржылык мүмкүнчүлүгү да азырка учурда жетишсиз.

Жаңы укуктук-ченемдик актыда кризистик борборлордун, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарды убактылуу кармап туруучу жайларды түзүүнү каржылануу булактары аныкталган эмес, жана буга байланыштуу алар азыркы учурда өз милдеттерин так аткара албай келишүүдө.

Криминологиялык саясаттын концепциясынын алкагында үй-бүлөлүк зомбулукту минималдаштырууда анын алдын алууну, ага каршы күрөш жүргүзүүнүн ар тараптуу чараларын көрүү зарыл. Бул иш-чаралардын ишке ашырылуу этаптарын биз төмөнкүчө бөлүштүрдүк:

- үй-бүлөлүк сексуалдык зордуктоонун алдын алуунун баштапкы этаптары;
- жакыр жашаган үй-бүлөлөргө ар тараптуу жардам көрсөтүү, алардын тез бутуна туруп кетүүсү боюнча шарттарды жаратуу;
- мектептин ата-энелер менен тыгыз карым-катышта болуусу, балдардын муктаждыктарын өз убагында байкай билүү жана аларды канааттандыруу;
- жаш муундардын жаштайынан залымдикти, таш боорлукту өздөрүнө сиңирип алуусунан этият болуу ж.б.у.с.

Ички иштер министрлиги үй-бүлөлүк зомбулуктун натыйжасында курман болуулардын эсебин өзүнчө жүргүзбөйт, бирок “Аялдар демократиялык түйүнү” фондунун маалыматы боюнча 2018-жылы гана 62 аял туугандары же жубайлары, ажырашып кеткен мурдагы күйөөлөрү тарабынан өлүмгө учураган.

Кыргыз Республикасынын Генералдык прокуратурасынын билдирүүсү боюнча 2010-жылдан 2020-жылга чейин аялдардын өлтүрүлүүсү боюнча 762 Кылмыш-Жаза иши козголгон, андан кийинки жылдардан баштап аялдардын өлүмү кыскара баштаган. Бирок да ошол эле маалыматтардын негизинде 2019-2020-жылдарда Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин 135-беренесинин негизинде “Этиятсыздыктан улам болгон өлүм” кылмыш-жаза иштери көбүрөөк болуп, мындай өлүмгө кабылгандардын басымдуу көпчүлүгү аялдар болгон. Жалпысынан 2019-жылы 11 аял өлгөндүгү катталган, кылмыш иши алардын үчөөсүнө козголгон. 2020-жылдын биринчи 10 айында 28 аял

өлүмгө душаар болушуп, кылмыш иши болсо жыйырма үчүнө козголгон. Белгилей кетчү нерсе, аталган берене боюнча 2019-жылга чейин бир да кылмыш иши козголгон эмес [92, 199-бет]. Айтылгандардын негизинде, 2019-2020-жылдар аралыгында аялдардын өлүмү менен байланышкан кылмыш иштери атайылап жумшартылган деген жыйынтыкка келүүгө болот. Балдардын энесинен ажырады, эми атасы да узак жылдарга соттолуп жаза өтүү жайларга кетпесин, деген ойдо сот өндүрүшүндө кылмышкерге карата “мээримдүүлүк” көрсөтүүгө тийиш деген жыйынтыкка келебиз.

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамын натыйжалуу туишке ашыруу максатында 2019-жылдын 1-августунда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоону ишке ашыруунун тартиптери жөнүндөгү” № 390 Токтому кабыл алынып [18], анда төмөнкү жоболор бекитилген:

- үй-бүлөлүк зомбулукту алдын алуу, анын себептерин аныктоо жана ага каршы күрөшүү боюнча иштерди аткаруучу мамлекеттик органдардын биргелешип иштөө тартиптери;
- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткандарга карата жардам көрсөтүүнүн түрлөрү жана көрсөтүнүн тартиптери;
- үй-бүлөлүк зомбулуктун келип чыгуу себептерин аныктоонун тартиптери;
- үй-бүлөлүк зомбулукка барган жарандарды жазага тартуунун тартиптери;

Биз токтомдо көрсөтүлгөн жоболордун тартиптерин пункттары боюнча гана көрсөтүп койдук, ал эми бул токтомдун текстинин ичинде ал тартиптери менен талаптарынын ишке ашырылуу жолдору конкреттештирилип берилген.

Үй-бүлөлүк зомбулук фактыларына каршы чечкиндүү күрөш жүргүзүү, анын конкреттүү механизмдерин иштеп чыгуу максатында Кыргыз Республикасынын Ички Иштер министрлиги тарабынан сунушталган “Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза – процессуалдык кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндөгү” мыйзамы кабыл алынып, анда кылмышка барган жаранды

48 сааттан кем эмес убакыттын ичинде колго түшүрүү талабы бекем белгиленген.

2018-жылы КРнын Улуттук Статистика комитетинин жана “Демократиялык процесстерди изилдөө борборунун” адистери менен биргеликте үй-бүлөлүк жана гендердик зомбулук менен байланыш маалыматтарды чогултууга тийиштүү саламаттыкты сактоо мекемелеринин кызматкерлери арналган практикалык колдонмо иштелип чыккан. Бцл колдонмодо үй-бүлөлүк зомбулукту кыскартуу максатында, анын пайда болуу себептерин жана зомбулуктун залакаларын аныктоо жолдору боюнча практикалык сунуштар берилген.

Республика психикалык саламаттык борборунда үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандар, алардын түрлөрүн жана деңгээлин каттоо жана жыйноо боюнча атайын журнал түзүлүп, ал Саламаттыкты сактоо министрлиги тарабынан бекитилген. Ар бир катталган жабыр таркан аял өз убагында укук коргоо органдар бөлүмдөрүнө дароо билдирүү жиберилет.

Электрондук медицина борборунда зомбулук жана ага болгон аракеттер жөнүндө маалыматтар ар бир айлык, квартал жана жылдык мөөнөттөр негизинде статистикалык отчеттуулукка берилип турат. Жыйналган бул маалыматтар, зомбулукка кабылган аялдардын жаш курагы боюнча ажыратылып бөлүштүрүлөт. Азыркы мезгилде зомбулукка кабылгандарды укук коргоо органдарына кайрылганы боюнча иликтөөлөр жана мониторинг жүргүзүлүүдө.

Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын базасында медицина кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо боюнча боюнча курстар иштеп, медициналык ЖОЖдордун окутуучулары үчүн окуу процессинде колдонуу максатында “Стамбул протоколунун” негизинде “Кыйноого алууну, зомбулукту жана катаал мамилени далилдөө документтерин даярдоонун жана ага кабылгандарды медициналык текшерүүдөн өткөрүнүн принциптери менен эрежелери” колдонмосу иштелип чыккан. Психиатрия жана

соттук-медициналык экспертиза курстарында атайын “Стамбул протоколу” боюнча сабактар өткөрүлөт.

Гендердик зомбулук маселелери үй-бүлөлүк медайымдарды даярдоо программаларына киргизилген жана ошондой эле бул проблема “Стамбул протоколу”, “Паллиативдик жардамдын негиздери” тренингдеринде да каралат. Биз алган маалыматтар боюнча республикада жылына Үй-бүлөлүк дарыгерлер борборлорунун/Үй-бүлөлүк дарыгерлерлер группаларынын, фельдшердик-акушердик пункттардын сегиз жүздөн ашуун медайымдары даярдалат.

Азыркы учурда республикада аялдар үчүн 14 кризистик борбор иштеп жатат жана аларда үй-бүлөлүк зомбулукка туш болгон аялдарга укуктук, психологиялык, маалыматтык, калыбына келтирүүчү жана интеграциялык жардамдар көрсөтүлөт. Республикалык бюджеттен жана башка эл аралык долбоорлордон аларга ири суммада акча каражаттары корорулуп турат.

2019-жылдын 25-октябрында Кыргыз Республикасынын Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги жана республиканын Ички Иштер Министрлиги менен биргеликте № 133 “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоого алуу багытында балдарды коргоого алуу боюнча социалдык өнүктүрүү органдары менен ички иштер органдарынын биргелешип иш алып баруусунун тартиптери боюнча көрсөтмөлөрдүн бекитилиши жөнүндөгү” биргеликте сунуш кылынган жана кабыл алынган буйрук бекитилген [20].

Эл аралык уюмдардын финансылык жана техникалык колдоо көрсөтүүлөрүнүн натыйжасында үй-бүлөлүк зомбулукту токтотуу, жок эле дегенде, аны кыскартуу боюнча бир топ иштер аткарылууда. Азыркы учурда Ысык-Көл жана Ош областтарынын 4 районунда жана Бишкек шаарынын 9 жаңы конуштарында үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөш жүргүзүү боюнча 27 комитет иш алып барууда.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш алып баруу максатында ар бир айыл өкмөтүндө жана шаарларда атайын комитеттер түзүлүүдө. Статистикалык маалыматтарга караганда 3400 жергиликтүү калк үй-

бүлөлүк зомбулукка каршы туруу боюнча мыйзамдык нормалар менен жакындан таанышып чыгышкан.

2020-жылдын 15-январында Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдындагы Аялдар жана Гендердик өнүгүү боюнча улуттук кеңештин отурумунда “180 күн үй-бүлөлүк зомбулукка каршы” маалымат компаниясы башталып, анда үй-бүлөлүк зомбулукка калк тараптан жол бербөөсү боюнча медиа план даярдалган жана аны ишке ашыруу жолдору каралган.

Тактап айтканда, Кыргыз Республикасынын азыркы мыйзамдарында үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, ага себеп болуучу шарт-жагдайларды жокко чыгаруу, эскиден калган патриархалдык салт-санаалардан арылуу, гендердик саясатты эл аралык стандарттарга тууралоо маселелери так коюлуп келүүдө. Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамында мамлекеттик ведомстволор, ички иштер, сот, прокуратура органдарынын, массалык маалымат каражаттарынын, жарандык коомдун, саламаттык сактоо кызматкерлеринин, жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнүн үй-бүлөлүк зомбулукка каршы туруу, анын залакаларынан түзөтүү боюнча милдеттери жана жоопкерчиликтери так белгиленген. Муну айтуу менен биз республиканын мыйзамдарында үй-бүлөлүк зомбулукка каршы туруу маселелери биротоло чечилип бүткөн дегибиз келбейт. Мыйзамда жазып коюу бир башка, ал эми аны аткаруу такыр башка. Үй-бүлөлүк зомбулуктун келип чыгуу себептеринин негизгилеринин бири айрым үй-бүлөлөрдөгү социалдык оор турмуш, материалдык-каржылык жетишпестик деп улам кайталап жатабыз. Демек, оокаттуу үй-бүлөлөрдү аялуу катмардагы үй-бүлөлөрдү шефке алуу жагын мамлекеттик деңгээлде көтөрүү маселесин сунуш кылар элек. Жемкорлукка жана криминалга каршы күрөш күчөгөндөн бери айрымдардын ашыкча байып акча каражаттарын сыртка чыгарып кетишкендиктери тууралуу жакындан кабардар болуудабыз. Анда эмне үчүн айрым ашыкча байып кеткендер жарды жашаган бир-эки үй-бүлөгө мезгил-мезгили менен көмөк көрсөтүп турууга жарабасын, экинчи жагынан алып

караганда, андай аз камсыз болгон үй-бүлөлөр ошол берилген жардамды актоого, жардам келет деп жамбаштап жата бербей алга умутулууга милдеттүү.

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамын тыкыр карап отуруп ага айрым бир кошумчаларды жана өзгөртүүлөрдү киргизүүнү сунуш кылар элек. Мисалы, бул мыйзамдын 1-беренесинин онунчу абзацында зомбулукка тиешелүү “аракет” түшүнүгү гана берилүү менен чектелген, бирок ал физикалык, жыныстык, психологиялык, экономикалык жана башкалар болуусу да мүмкүн, демек, жогоруда аталган мындай аракеттердин түрлөрүн көрсөтүү да зарыл деп ойлойбуз. Андан тышкары, мыйзамдын башка беренелеринде да (24-25-беренелер) адам өмүрүгө же ден соолугуна зыян келтирилүүчү аракеттер деп жалпыланып берилип калган. Негизинде, бир гана физикалык зомбулук эмес, психологиялык зомбулуктун түрү да, адамдын ден соолугуна (нерв системаларына, жүрөгүнө) олуттуу зыян тийгизет.

«Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында, ушул мыйзамга баш ийүүгө тийиш адамдардын кеңири аныктамасын өз ичине камтыйт, анткени анда «үй-бүлө мүчөлөрү» деген кеңири түшүнүк камтылгандыктан, бул тизмеге кандуу туугандар, никеде тургандар, асырап алуучулар кирет, жана асырап алынган балдар, мурдагы жубайлар, асырап алуучулар жана балдар жана башкалар, ошондой эле "үй-бүлө мүчөлөрүнө теңештирилген адамдар", анын ичинде "иш жүзүндө никелик мамилелерде болгон адамдар" жана "башка туугандар" чогуу жашагандар да кирет.

Бул жалпысынан эл аралык стандарттарга шайкеш келгени менен, эң мыкты тажрыйбага ылайык, кылмышкер менен жабырлануучунун чогуу жашоосу айрым жосундарды “үй-бүлөлүк зомбулук” катары квалификациялоо үчүн зарыл критерий болуп санала тургандыгын шарттоо максатка ылайыктуу. Ушул Мыйзамдын 1-статьясы тиешелүү түрдө толукталууга тийиш.

«Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө» Мыйзамында (1-берененин онунчу абзацы) физикалык менен психологиялык зомбулукту, жана

келип чыккан залакаларын так ажыратуу зарыл. Психологиялык зомбулуктун физикалык кесепеттери деп аталып келген жана бул туура эмес (ошол эле берененин 13-абзацы). Үй-бүлөөдө болуучу зомбулуктун эң эле мыкаачылык түрү - бул жаш өспүрүм кыздарга карата сексуалдык зомбулук (зордуктоо). Мындай көрүнүшкөп учурда турмушунан ажырашкан, бойго жеткен кызы бар аялдардын ошол кызы менен кошо башка эркекке турмушка чыгуусунда кездешип жатат. Мындай учурларда энемин деп көктүккө барбастан бойго жеткен кызды ажырашып кеткен күйөөсүнүн камкордугуна берүү ылайыктуу болор эле. Мындай кылмыш Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин “Жыныстык кол тийбестикке жана жыныстык эркиндикке каршы кылмыш” деген аталыштагы 23-главасына дал келип, ал тек гана үй-бүлөлүк зомбулук сыяктуу бааланбайт.

Үй-бүлөдө орун алган зомбулуктан жабыркагандардын катарына түздөн-түз мындай зомбулукка кабылгандар гана эмес, бул окуяга күбө болуп, аны токтотууга алы жетпеген жаш балдарды да кошуу зарыл, мында жабыр тарткандардын чөйрөсү дагы кеңейет.

2013-жылы БУУнун кыйноого каршы комиссиясынын рекомендацияларынын биринде [33] балдарды бардык жагдайларда, ал тургай, үйдө да уруп-согууга каршы чечим чыгарылган. Бул багытта Кыргыз Республикасынын Кылмыш-Жаза кодексинин эл аралык нормаларга толугу менен дал келүүсү үчүн республикада да балдарды денесине жаракат келтирүү менен урууга тыюу салуу мыйзамын киргизүү зарыл деп эсептейбиз.

Жогоруда айтылып өтүлгөндөрдөн тышкары үй-бүлөдөгү зомбулук багытындагы мыйзамдарга төмөнкүдөй мазмундагы өзгөртүүлөрдү киргизүүнү сунуштайбыз:

1) Үй-бүлөлүк зомбулукту кылмыш катары квалификациялоону камсыз кылуу максатында, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренесинин ченемдери үй-бүлөнүн чегинен тышкаркы ушул сыяктуу кылмыштар үчүн каралган жазалардан кыйла катаал жазаларды киргизүү,

ошондой эле бөгөт коюу жана коргоо орделерин мөөнөттөрүн бузууну кылмыш деп эсептеген жоболорду толуктоо;

2) Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин жоболоруна гендердик жана баланын таламдарын коргогон процесстик чараларды, чектөөчү жана коргоочу буйруктарды чыгарууну «Үй-бүлөдөгү зомбулуктан коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын ченемдерине ылайык келтирүү.

Мындан сырткары Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жөнүндөгү” мыйзамына диссертациябызда изилдөөгө алынган көйгөй менен күрөшүүчү ыйгарым укуктуу органдардын (8-берене) укуктарына менен жоопкерчилиликтерине тактоолорду кошуу зарыл, тактап айтканда аталган органдардын курамына жарандык коомдордун өкүлдөрүн кошуу тартиптерин белгилөө керек деген ойдобуз.

“Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” мыйзамдагы 20-беренесинде аксакалдар сотунун үй-бүлөлүк зомбулукка тиешелүү маселелерди кароого укуктуу экендиги тууралуу белгиленген. Бирок кайсыл түрдөгү үй-бүлөлүк зомбулуктардын 9-беренедө көрсөтүлгөн мыйзамдык негиздеги соттордун юрисдикциясына кирери жана кайсыларын 20-беренедө белгиленген аксакалдар соту териштирери так белгиленген эмес. 2014-жылдагы БУУнун атайын комитетинин Кыргыз Республикасы боюнча корутунду белгилөөсүсүндө аксакалдар сотуна үй-бүлөлүк маселерди чечүүнү уруксат берүүдө абдан этияттык керектиги белгиленген. Мында аялдардын ислам дининин талаптарына ылайык аксакалдар сотуна көп ишене бербестиги жана алардын аялзатынын мыйзам чегиндеги укуктарына жетишерлик деңгээлде көңүл бурбай калабы деген сыяктуу кооптуулук жаралган. Ушул себептүү да биз аксакалдар соту тууралуу кеп кылганыбызда алардын курамына жергиликтүүлөрдүн ичинен таасирдүү аялдардан кошуу сунушун киргизгенбиз. 2010-жылы да БУУнун атайын докладчысы Кыргыз Республикасы боюнча отчетунда аялдарга карата орун алган үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйлөрү аксакалдар сотторунда эмес, Кылмыш-Жаза кодексинин талаптарын

эске алуу менен общиналык соттордо каралууга тийиш деп белгиленген болчу (БУУнун атайын докладчысынын доклады, 83-пункт, май 2010). Бирок кыргыз элинде эзелтеден эле гендердик проблема болбогон жана аялдардын укуктары башка улуттарга салыштырмалуу тебеленген эмес деп жатабыз, демек, бул маселелерде аксакалдар сотторуна толугу менен ишеним көргөзүүгө болот.

Ошондуктан, “Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жана сактоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында үй-бүлөлүк зомбулук тийиштүү кайсыл иштер аксакалдар сотунун кароосуна кирээрин, жана кайсынысы мамлекеттик сот тутумунун алкагында каралышын так көрсөтүү зарыл. Аксакалдар сотунда тараптардын жарашуу жол-жобосу, кылмыш-укутук мыйзамынын алкагынан сырткары учурларда гана колдонулушу керек, бул Мыйзамдын 20-бөлүмүндө так көрсөтүлүшү керек.

Мындан сырткары үй-бүлөдөгү зомбулук жана үй-бүлөгө тиешелүү башка иштер боюнча кабыл алынган аксакалдар сотунун чечимдерине натыйжалуу мониторинг жүргүзүүгө көмөктөшүүчү маалымат берүү механизмин түзүү зарыл. Мыйзамдын 20-бөлүмүнө үй-бүлөдө орун алган зомбулук фактылары жөнүндөгү толук маалыматты чогултуу механизмин өркүндөтүү жана чогултулган маалыматтарды маалыматтарды комплекстүү борборлоштурулган маалымат базасын түзүүгө жана чогултууга жооптуу болгон борборлоштурулган органга ыйгарууну караган өзгөртүүлөр киргизүү зарыл. Андан сон, Мыйзамда көрсөтүлгөн үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жаатындагы квалификацияны жогорулатуу программаларын кенейтүү, мисалы, Юстиция министрлиги (15-берене) ишке ашырып, ага аксакалдар сотунун мүчөлөрүн кошуу, жана Мыйзамды ошого жараша толуктоо. Ошондой эле аялдардын аксакалдар сотуна катышуусун жогорулатуу керек.

Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоого жөнүндөгү” мыйзамынын 22-беренесинин 2-пунктунда зомбулукка каршы күрөшүүгө багыт алган мамлекеттик эмес уюмдардын чет өлкөлүк жана эл аралык, жекече уюмдардан каржыланууга болгон укуктарын мыйзамдаштыруу зарыл. Ошондой эле, мыйзамдын 22-беренесинин 2-

пунктунда мамлекеттик эмес уюмдардын өздөрүнүн иш-аракеттери тууралуу маалыматтарды тиешелүү органдарга берүү талаптарын аткаруу же аткарбастыгы тууралуу маселени тактап алуу керек.

“Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндөгү” КРнын мыйзамынын 32-беренесинде берилген жана коргоого алуу ордерин өз ичине камтыган тыюу салынуучу иш-чаралардын мүнөзүн жана кызматтарын кеңейтүү максатка ылайыктуу.

Мамлекеттин үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөш жүргүзүүгө багытталган саясатынын турмушка натыйжалуу ашырылуусу үчүн төмөнкүдөй иш-чараларды аткаруу зарыл:

1) Үй-бүлөлүк зомбулукка тиешелүү мыйзамдардын беренелеринин жана алардын пункттарынын ишке ашырылуу мүмкүнчүлүктөрүн, алардын каржылануу жолдорун заман талаптарына ылайык кайрадан карап чыгуу зарыл. Айрым мыйзамдарды кабыл алынгандан кийин кайра карап чыгуунун, тоуктоонун жана өзгөртүүнүн зарылчылыгы жок да болуусу мүмкүн. Ал эми үй-бүлөгө тиешелүү мыйзамдарды калктын аң-сезиминин өсүп-өнүгүүсүнө, экономикалык өзгөрүүлөргө байланыштуу мезгил-мезгили менен толуктап жана өзгөртүп туруу зарылчылыктары пайда болот.

2) Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу, анын себептерин аныктоо, бул боюнча иш-чараларды жүргүзүүгө жалпы жарандык коомду активдүү катыштыруу зарыл. Бул негативдик укуктук-социалдык көрүнүшкө каршы күрөшүү мамлекеттин, укук коргоо органдарынын гана эмес жалпы коомчулуктун да жоопкерчиликти үй-бүлөлөрүнүн бири. Айылдагы же көчөдөгү үй-бүлөлөрдө чыр-чатак көп чыкса ал үй-бүлөлөр гана эмес жалпы көчө жана айыл жаман аттуу болот.

3) үй-бүлөлүк зомбулук маселеси чечилсе, демек, мамлекеттин жалпы гендердик саясаты чечилген болот жана муну ар бир үй-бүлө аң-сезимдүү түрдө түшүнүүгө жана кабыл алууга тийиш. Зомбулукка барган эркектер мындай аракеттери менен өзүн гана эмес жалпы эркек аттууларды уят кылып жаткандыгын түшүнө билсин.

Үчүнчү бап боюнча тыянактар.

Үй-бүлөлүк зомбулукту болтурбай коюу же кескин кыскартуу төмөнкүдөй социалдык иш-чараларды ишке ашыруунун негизинде жүрөт:

- балдарга бериле турган жөлөк пулдун өлчөмүн чоңойтуу жана аны үй-бүлөнүн социалдык-материалдык деңгээлинен көз карандысыз түрдө төлөп туруу;

- балдардын төрөлүүсүн жогорулатуу максатында көп балалуу үй-бүлөлөрдү алардын жаш курактарына карабастан турак-жай шарттарын жакшыртууга көңүл буруу;

- көп балалуу аялдардын балдарын кароосуна тоскоолдук болбой турган жумуш орундарына жайгаштыруу зарыл, бирок жакынкы мезгилдерде ишке ашпай турган кыял болуп калууда, ошондуктан аялдар көп иштеген ишканаларда ясли жана балдар бакчаларын ачуу максатка ылайыктуу деп эсептейбиз;

- алкоголизмден дарылоо үчүн детоксикация жана атайын борборлорду жана бөлүмдөрдү ачуу, үй-бүлөлүк зомбулуктун башкы себептеринин бири да ушул аракеттик;

- үй-бүлөлүк катаал мамилеге шектүү жана көп ичкен эркектерди мажбурлап алкоголизмден дарылоо чараларын кого алуу;

- үй-бүлөлүк чыр-чатактардан алыстоо максатында жана түрдүү себептер менен пайда болгон стрессти жоюу үчүн жаратылышка, эс алуу зоналарына балдар менен кошо чыгуу. Бош убакыттарды көңүлдүү өткөрүү, айылда, көчөдө, шаарда өткөрүлүп туруучу иш-чараларга катышуу, театр, концерт, киного барууну көбөйтүү;

- нерви бошой баштаган жарандарды алардын кызыгууларына жана акыл-жөндөмдөрүнө карап коомдук институттарга – көчө комитеттерине, жолдоштук сотторго, аракеттик боюнча комиссияларга, жалпылап айтканда, андай жарандарды коомдук турмушка аралаштыруу жана кошуу;

Үй-бүлөлүк зомбулукка каршы турууга чакырылган жекече профилактикалык иш-чаралар канчалык көп болбосун алардын максаттуу

багыты болбосо бул иш-чаралар өздөрүн актабайт жана алар куру көрсөтмөлүүлүккө гана ээ болуп калат. Ошондуктан, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу максатында төмөнкү иш-чараларды сунуш кылабыз:

- Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда жана ага каршы активдүү күрөшүүдө баардык ыйгарым укуктуу органдардын жана ошондой эле укук коргоо органдарынын кызматтарын консолидациялоо зарыл. Жакын коңушулардан артык бири-биринин жашоо-турмушун, кимге кандай жардам керектигин эч ким ачык билбейт жана чыр-чатакка шектүү үй-бүлөлөрдү аныктоодо жергиликтүүлөрдөн тартуу жакшы натыйжа берет. Андай үй-бүлөлөргө зарыл жардамдар көрсөтүлгөндөн жана сүйлөшүүлөр жүргүзүлгөндөн кийин аларда кандай өзгөрүүлөр пайда болгондугун аныктоо максатында атайын комиссиянын аптасына бир жолудан кабар алып турганы жакшы натыйжа берет. Мындай визиттер да олдоксон түрдө болбостон маданияттуу түрдө болуусу зарыл же болбосо үй-бүлөнүн жакын коңушулары, катташкандары менен баарлашуу, аларды сурамжылоо иштерин аткаруу да жетиштүү болот.

- Ички иштердин жергиликтүү органдарынын кызматкерлерин участкалык комиссиянын принцибинин негизинде үй-бүлөлөргө бөлүштүрүү, алардын иш чөйрөсүн анык бир чөлкөм менен белгилөө зарыл, бул зордук-зомбулук орун алышы мүмкүн болгон же иш жүзүндө орун алган үй-бүлөлөрдү жана алардын мүчөлөрүн деталдуу изилдөөгө көмөктөшөт. Ал эми үй-бүлө мүчөлөрүнө жана (же) жакын туугандарына белгилүү бир үй-бүлөнүн абалын кылдат изилдеген укук коргоо органдарынын конкреттүү өкүлү менен байланышууга уруксат берилет.

- Үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алууда укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин ага шек жараткан жарандар менен жекече сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүсү мыкты натыйжа берет. Бул үчүн кызматкердин укуктук билимдерден тышкары психологиялык-педагогикалык жөндөмдөрүнүн болуусу зарыл. Ал сүйлөшүүлөрдүн ар биринин өз максаттары болууга тийиш, мисалы: жарандын агрессивдүү мүнөзүнүн себептери; балким, адегенде зомбулуктан жабыркаган жаранда күнөө кеткендир; үй-бүлөдө каржылык кыйынчылыктар

болуп жатышы мүмкүн; жубайлардын бири алкогольдук ичимдиктерди чектөөсүз ичип жаткандыр ж.б.у.с.

- Жекече профилактика иштери регулярдуу түрдө жүргүзүлүп турууга тийиш жана анын курамына участкалык милиционерлер, өспүрүмдөр иштери боюнча бөлүмдөр, ошол аймактын жарандарынын өкүлдөрү кирет.

Жүргүзүлгөн профилактикалык иш-чаралардын натыйжаларын талдоо чоң мааниге ээ. Мындай талдоо, ай сайын өткөрүлүүчү семинарларда, тегерек столдордо, конференцияларда жүргүзүлүп, ага профилактикага түздөн-түз тиешеси бар тараптар катышат.

КОРУТУНДУ

Кыргыз Республикасында аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо боюнча теориялык-укуктук негиздерди изилдөө төмөнкү жыйынтыктарга алып келди:

1. Көчмөн элдеринин тарыхын изилдөөсү көрсөткөндөй, көптөгөн салттар жана үрп-адаттар, патриархалдык коомдо жашоо турму кочмондор арасында, анын ичинде кыргыздарда да аялдарга карата дискриминациялык практика сакталган жана аны жандандырып турган. Советтик мезгилде, коомду түшүндүрүү жана билим берүү кыймылдарынын таасири астында аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан бошотуу болду.

2. Укуктук көз караштан алганда үй-бүлөлүк зордук-зомбулук аялдарга карата зордук-зомбулуктун үй-бүлөлүк же жакын байланыштар чөйрөсүндө болгон түрү болуп эсептелет. Ал аялдарга зыянын тийгизүүчү же азап чегүүлөрдү алып келүүчү физикалык, эмоционалдык, сексуалдык же экономикалык зордук-зомбулукту камтышы мүмкүн.

3. Диссертацияда аялдарга карата үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун төмөнкү түрлөрү изилденген: физикалык зордук-зомбулук — ургу, сабоо жана башка физикалык таасирлер; эмоционалдык жана психологиялык зордук-зомбулук — коркутуу, коркунуч, манипуляция, кемсинтүү, көзөмөлдөө; сексуалдык зордук-зомбулук — эркиндиксиз сексуалдык аракеттерге

мажбурлоо; экономикалык зордук-зомбулук — каржыны көзөмөлдөө, каражаттарга жана ресурстарга жеткиликтүүлүктөн ажыратуу.

4. Диссертацияда аялдарга карата үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту детерминациялаган ички жана тышкы факторлор бөлүнүп көрсөтүлгөн. Ички факторлорго төмөнкүлөр кирет: төмөн баалоо, алкогольду колдонуу, наркотиктер, коммуникациядагы көйгөйлөр, социалдык изоляция, социалдык, психологиялык жана психиатриялык көйгөйлөр, депрессия, өзүн-өзү көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу, өз жанын кыюуга болгон тенденциялар, ачуулануу, эрте жүктөлүү, баланы жоготуу, физикалык жана психикалык кемчиликтер. Тышкы факторлорго төмөнкүлөр кирет: кедейлик, төмөн кирешелер, жумушсуздук, социалдык изоляция жана үй-бүлөнүн жабык болушу, калк тыгыздыгы, төмөн билим берүү жана маданий деңгээл. Бул факторлорду талдоо үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун деңгээлин төмөндөтүүгө багытталган конкреттүү сунуштарды түзүүгө мүмкүнчүлүк берди.

5. Диссертацияда ченемдик база талданып, үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан аялдарды коргоо жана сактоо боюнча укуктук кепилдиктер Кыргыз Республикасынын ар кандай нормативдик-укуктук актыларында көрсөтүлгөндүгү белгиленген. Бул актыларда зордук-зомбулуктун курмандыктарын коргоо жана аларды коргоо үчүн чаралар, ошондой эле мыйзамсыз аракеттерди токтотуу боюнча механизмдер көрсөтүлгөн. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук маселесин чечүүдө мамлекеттик органдар, уюмдар жана жарандар ортосунда өз ара кызматташуу моделин ишке ашыруу боюнча комплекстүү жакындашуу зарылдыгы көрсөтүлгөн.

6. Юридикалык билим берүү жана укуктук тарбия берүү боюнча аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо себептери, формалары жана түрлөрү боюнча үзгүлтүксүз илимий изилдөөлөр жүргүзүлүшү керектиги белгиленген, ошондой эле анын алдын алуу боюнча конкреттүү сунуштар берилген. Ушул максатта аялдардын укуктук маданиятын калыптандыруу үчүн атайын программа кабыл алуу зарыл деп эсептелет.

7. Аялдарга карата үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктун алдын алуу боюнча программаларды ишке ашыруу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү комитеттерди түзөт. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо боюнча жергиликтүү комитеттер, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, жергиликтүү коомчулуктун жана жарандык коомдун өкүлдөрүнөн түзүлгөн, коомдук негизде иштеп турган туруктуу коллегиялык орган болуп саналат. Бул орган үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу жана аялдардын укуктарын бузуу маселелери боюнча өз ара кызматташтыкты ишке ашырат. Жергиликтүү комитеттердин ишмердигин анализдөө профилактикалык чаралардын натыйжасыздыгын көрсөтөт. Бул объективдүү жана субъективдүү шарттар менен байланыштуу. Мына ошол себептен, үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо боюнча жергиликтүү комитеттердин статусун укуктук деңгээлде карап чыгууну сунуштайбыз.

8. Кыргызстанда аялдарды үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо жана сактоо иштерин жакшыртуу үчүн төмөнкү мыйзам өзгөртүүлөрүн сунуштайбыз:

Зордук-зомбулуктун курмандыктары үчүн убактылуу коргонуу ордерлерин алуу процесси жеңилдетилиши керек, бул аларга агрессордон ыкчам коргоону камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берет.

Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук боюнча коомдук түшүнүктү кеңейтүү үчүн коомчулукту мажбурлоо, анын динамикасын жана курмандыктарга кылдат мамиле жасауу маанилүүлүгүн түшүнүү боюнча окутуу чараларын киргизүү сунушталат.

Аялдардын укуктарын укуктук коргоо жана сактоо социалдык кызматтар менен тыгыз байланышта. Биз үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан жабыркагандар үчүн социалдык жардам программасынын чөйрөсүн кеңейтүүнү, анын ичинде убактылуу баш калкалоочу жайларды, психологиялык жардамды жана реабилитацияны сунуштайбыз.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР:

1. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамы үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан коргоо үчүн чараларды белгилейт. Бирок, анда «үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо» түшүнүгүнүн аныктамасы жок. Илимий жана укук колдонуу практикасында бул термин профилактика (алдын алуу, алдын алуу жана проактивдүү аракеттер) жана үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту, ошондой эле аялдарга болгон зордук-зомбулукту алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча чаралардын комплекси катары түшүндүрүлөт. Жооп укук бузуучуларды жоопкерчиликке тартууга, укуктук коргоого жеткиликтүүлүктү камсыз кылууга, жабырлануучуларга жардам көрсөтүүгө, компенсацияларды төлөө механизмдерин, зомбулуктун кайталануу коркунучун минималдаштырууга багытталган жазык жана административдик чараларды камтыйт. Мунун негизинде мыйзамдын 1-беренесин төмөнкүчө толуктоо сунушталат: «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо – бул үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу жана токтотууга, ошондой эле жабыркагандарга жардам көрсөтүүгө багытталган мамлекеттик органдар жана жеке жана юридикалык жактар тарабынан ишке ашырылуучу чаралардын жыйындысы».

2. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамында, кайсы үй-бүлөлүк зордук-зомбулукка байланышкан иштер аксакалдар сотунун компетенциясына кирерин, кайсыларын расмий соттук системада карашы керек экенин так көрсөтүү керек. Аксакалдар сотунда тынчтыкка келүү процедурасы Кылмыш-жаза кодексине кирбеген учурларда гана колдонулушу керек; бул «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамдын 20-беренесинде так көрсөтүлүшү керек. Ошентип, үй-бүлөлүк зордук-зомбулук аялдарга карата бул мыйзамда биринчи кезекте социалдык-укуктук көрүнүш катары каралышы керек, ал кылмыштуу түшүнүк менен чектелбеши керек.

3. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук тууралуу маалыматтын сырдуулугун камсыз кылуу зарыл, бул соттук иштерде гана эмес, ошондой эле аксакалдар сотунда. Мыйзамдын 20-беренесин «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» маалыматтарды сорттоочу жана аларды борборлоштурулган комплекс базасына өткөрүп берүү боюнча талаптар менен толуктоо сунушталат. Бул жарандардын жеке укуктарын жана эркиндигин максималдуу коргоону камсыз кылууга жана алардын жеке турмушунун сырын сактоого мүмкүндүк берет.

4. Үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу үчүн төмөнкү социалдык чаралар сунушталат: 1) үй-бүлөнүн жана никенин институтунун баалуулугун жана авторитетин бекемдөөгө багытталган чараларды көрүү; 2) нормалдуу үй-бүлөгө жардам көрсөтүү жана колдоо көрсөтүү, аны үлгү жана кызыктыруу үчүн өрнөк катары өстүрүү; 3) үй-бүлөлөр үчүн билим берүү жана маалымат берүү программаларын түзүү, конфликтология боюнча курстарды уюштуруу; 4) убактылуу психологиялык, кеңеш берүүчү, экономикалык жардам көрсөтүү; 5) массалык маалымат каражаттарында үй-бүлө, ата-энелер жана үй-бүлөлүк турмушта иштеп жаткан ар кандай уюмдар жана структуралар тарабынан жасалган позитивдүү тажрыйбаларды жарыялоо; 6) жаштарды никеге туруу, үй-бүлө куруу, зордук-зомбулуксуз конфликттерди чечүү боюнча үйрөтүү, мектептен баштап.

5. Профилактикалык чаралардын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн үй-бүлөлүк зордук-зомбулукту алдын алуу боюнча жеке чаралар сунушталат: 1) ар кандай органдардын жана ички иштер органдарынын кызматкерлеринин күчтөрүн бириктирүү, алдын алуу объектиси боюнча эң максималдуу таасир этүү үчүн, ар бир үй-бүлөгө ар бир жума сайын көзөмөлдөөчү текшерүү жүргүзүү, коңшуларды жана үй-бүлө менен байланышкан башка адамдарды сурамжылоону киргизүү; 2) ички иштер органдарынын кызматкерлерин участкалык милициянын принциптери боюнча үй-бүлө боюнча бөлүштүрүү, бул аларга зордук-зомбулукка дуушар болушу мүмкүн болгон үй-бүлөлөрдү жана алардын мүчөлөрүн тереңирээк изилдөөгө мүмкүндүк берет; 3)

психологиялык-педагогикалык билими бар адамдар менен маектешүүлөрдү өткөрүү; 4) ички иштер органдарынын кызматкерлери, көзөмөл органынын кызматкерлери жана жергиликтүү коомчулук менен биргеликте негизги аймактарда рейддерди өткөрүү; 5) профилактика боюнча түздөн-түз катышкан адамдар жана илимий кызматкерлер тарабынан ай сайын семинарлар, тегерек үстөлдөр, конференциялар жана башка иш-чараларды уюштуруу.

6. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамынын 1-беренесинде «үй-бүлөлүк зордук-зомбулук» деген аныктоо берилет, анда «аракеттер» деген гана сөз бар, бирок бул аракеттер зордук-зомбулуктун түрлөрүн камтуусу керек экендиги жөнүндө сөз жок. Мындан тышкары, ушул мыйзамдын 24 жана 25-беренелеринде жабыркагандардын өмүрүнө жана/же ден соолугуна коркунуч туудурган аракеттер көрсөтүлөт. Психологиялык зордук-зомбулукка терең мамиле жасоо үчүн бул берене-беренелерге «...өмүргө жана/же физикалык жана/же психологиялык ден соолукка коркунуч» деген сөздөрдү киргизүү ылайыктуу болот.

7. Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамында «үй-бүлөдөгү психологиялык зордук-зомбулук» деген аныктама берилет (1-берене, 9-бөлүк), бул «психикалык, физикалык ден соолукка зыян келтирген аракеттер» деп жазылган, бул так эмес, анткени физикалык ден соолук физикалык зордук-зомбулукту камтыйт. Бул маселени карап чыгып, психологиялык зордук-зомбулуктун кесепеттеринен «физикалык» деген сөздү алып салуу сунушталат.

КОЛДОНУЛГАН БУЛАКТАРДЫН ЖАНА АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Конституция КР от 5 мая 2021 г. (принята референдумом (всенародным голосованием) 11 апреля 2021 года) / Эркин-Тоо, от 05.05.2021 г. № 41 (3220).

2. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127 // Эркинтоо, № 122-133 (3301-3312), 16.11.2021.

3. Кодекс Кыргызской Республики о правонарушениях от 28 октября 2021 года № 128 // Эркинтоо, № 122-133 (3301-3312), 16.11.2021.

4. Кодекс КР об административной ответственности [Электронный ресурс]: закон Кырг. Респ. от 4 августа 1998 года № 114 (Утратил силу), – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/6>. – Загл. с экрана.

5. Семейный кодекс [Электронный ресурс]: закон Кырг. Респ. от 30 августа 2003 года № 201 (в ред. Закона Кырг.Респ. от 08 июня 2017 г.), Централизованный банк данных правовой информации Кыргызской Республики. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1327>. – Загл. с экрана.

6. Жилищный кодекс [Электронный ресурс]: закон Кырг. Респ. от 9 июля 2013 года № 117 (в ред. Закона Кырг.Респ. от 08 июня 2017 г.), Централизованный банк данных правовой информации Кыргызской Республики. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203926>. – Загл. с экрана.

7. Гражданский кодекс [Электронный ресурс]: закон Кырг. Респ. от 8 мая 1996 г. № 15 (в ред. Законов Кырг.Респ. от 2 августа 2017 года № 170), Централизованный банк данных КГЮА Вестник № 4 2017 г. 27 правовой информации Кыргызской Республики. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4?cl=ru-ru>. – Загл. с экрана.

8. Трудовой кодекс КР от 4 августа 2004 года № 106 // Эркин-Тоо, от 20 августа 2004 г. № 67.

9. Гражданский кодекс КР от 8 мая 1996 года № 15 (В редакции Закона КР от 6 июня 2022 года № 41) // Эркин-Тоо от 10 июня 2022 года N 51

10. Конституционный закон Кыргызской Республики «О Кабинете министров Кыргызской Республики» от 11 октября 2021 года № 122 // Эркин-Тоо от 11.10.2021, № 104

11. Закон КР «Об охране и защите от семейного насилия» от 27 апреля 2017 года № 63 // Эркин Тоо, от 9 мая 2017 года № 56 (2781).

12. Закон КР «О социально-правовой защите от насилия в семье» от 25 марта 2003 года № 62 / Эркин-Тоо № 24 04.04.2003 (утратил силу Законом КР от 27 апреля 2017 года № 63)

13. Закон КР «О государственном социальном страховании» от 17 июня 1996 года № 20 // Эркин-Тоо, № 93. от 03.07.1996 г.

14. Закона КР «О местной государственной администрации и органах местного самоуправления» от 20 октября 2021 года № 123 Эркин-Тоо, № 109 (3288) от 22.10.2021 г.

15. Закон Кыргызской Республике «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей для мужчин и женщин» от 4 августа 2008 года № 184 // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/properties/ru-ru/202398/20>

16. Закон КР от 5 июля 2002 года № 113 «О судах аксакалов» / Эркин-Тоо, №52, 12.07.2002.

17. Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384 «Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года»// <http://online.zakon.kz/Document/?doc>

18. Постановление Правительства Кыргызской Республики «О порядке осуществления охраны и защиты от семейного насилия» от 1 августа 2019 года, № 390 // Эркин Тоо от 13 августа 2019 года N 67

19. Приказ №40 от 13 марта 2020 года Министерства труда и социального развития Кыргызской Республики и Приказ 01- 18/35 от 13 марта 2020 года Государственного агентства КР по местному самоуправлению и межэтническим отношениям при Правительстве Кыргызской Республики «Об утверждении Типового положения о местных комитетах по охране и защите от семейного насилия» // <https://mlsp.gov.kg/wp-content/uploads/2021/09/prikaz.pdf>

20. Совместный Приказ Министерства труда и социального развития Кыргызской Республики №133 от 25 октября 2019 года и Министерства внутренних дел Кыргызской Республики №917 от 25 октября 2019 года «Об утверждении инструкции о порядке взаимодействия органов социального развития, органов по защите детей с органами внутренних дел в сфере охраны и защиты от семейного насилия»

21. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 1 августа 2019 года за №390 «ТИПОВАЯ КОРРЕКЦИОННАЯ ПРОГРАММА по изменению насильственного поведения для лиц, совершивших семейное насилие».

22. Положение о порядке выявления детей и семей, находящихся в трудной жизненной ситуации, утвержденном постановлением Правительства Кыргызской Республики от 22 июня 2015 года № 391

23. Международный пакт о гражданских и политических правах (Принят 16.12.1966 Резолюцией 2200 (XXI) на 1496-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН) // Бюллетень Верховного Суда РФ, №12, 1994.

24. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (Принят 16.12.1966 Резолюцией 2200 (XXI) на 1496-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН) // Бюллетень Верховного Суда РФ, №12, 1994.

25. Декларация о ликвидации дискриминации в отношении женщин (Принята 07.11.1967 Резолюцией 2263 (XXII) на 1597-ом пленарном заседании 22-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН).

26. «Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила)» (Приняты 29.11.1985 Резолюцией 40/33 на 96-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН) // Консультант плюс от дата обращения 17.07.2017.

27. «Декларация о социальных и правовых принципах, касающихся защиты и благополучия детей, особенно при передаче детей на воспитание и их усыновлении на национальном и международном уровнях» (Принята 03.12.1986 Резолюцией 41/85 Генеральной Ассамблеи ООН) // Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на сорок первой сессии. 16 сентября - 19 декабря 1986 года. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Сорок первая сессия. Дополнение N 53 (A/41/53).- Организация Объединенных Наций. С. 328 - 330.

28. «Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей» (Принята в г. Нью-Йорке 30.09.1990) // Дипломатический вестник. 1992. N 6. С. 10 - 13.

29. Конвенция Совета Европы по предотвращению и борьбе с насилием в отношении женщин и насилием в семье» (11 май 2011 г. Стамбул, Турция).

30. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 года Кыргызская Республика присоединилась постановлениями Законодательного собрания Жогорку Кенеша КР от 25 января 1996 года 3 No 320-1 и Собрания народных представителей Жогорку Кенеша КР от 6 марта 1996 года II No 257-1.

31. Доклад Специального докладчика ООН по вопросу о насилии в отношении женщин, его причинах и последствиях, A/HRC/14/22/Add.2, 28 мая 2010 г./ Электронный ресурс -: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/14session/A.HRC.14.22.Add.2_en.pdf.

32. Предварительный доклад БДИПЧ ОБСЕ об оценке законодательного процесса в Кыргызской Республике, апрель 2014 г. Интернет ресурс- http://www.legislationline.org/download/action/download/id/5391/file/246_Legis_Assessment_April%202014_en.pdf.

33. Заключительные замечания Комитета ООН против пыток по Кыргызской Республике (20 декабря 2013 г.) / Интернет ресурс- http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2fC%2fKGZ%2fCO%2f2&Lang=en.

34. Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года № 214-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1.07.2017 г.)// Казахстанская правда от 12 декабря 2009 г. № 293 (26037)

35. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия. М.: Юнити, 2000. 205 с.

36. Азбука ненасилия: методическое пособие. Талдыкоргон, 2003.

37. Алексеева Л.С. О насилии над детьми в семье. // Социология права. Девинатное поведение -М., 2003. С. 79.
38. Алексеева Л.С. Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие. - М., 2000.
39. Алауханов Е., Каирова Н. Преступное насилие в отношении женщин. Алматы, 2008. Электронный ресурс: http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum6799/#google_vignette
40. Антонян Ю.М. Насилие. Человек. Общество. - М., 2001. С. 17.
41. Анализ позитивных обязательств государства по борьбе с домашним насилием. Анализ позитивных обязательств и обзор судебной практики по делам связанным с семейным насилием в КР. Кыргызстан 2021 г. / Электронный ресурс: https://notorture.kg/wp-content/uploads/2021/06/analiz_pozitivnyh_ob_po_borbe_s_DN_2021.pdf
42. Атабекова А.А., Букалерова Л.А., Симонова М.А. К вопросу об имплементации положений Конвенции Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений в российское законодательство // Международное публичное и частное право. 2015. № 6 (87). - 25-29с.
43. Атаниязова О., Утепбергенова К. Традиции насилия // Мир, свободный от насилия. Бишкек, 1999. - С.91-93.
44. Баталова Т.Л., Витковская С.В., Бегжигитова Г.И., Береснева Н.А., Складорова О.Г. В помощь женщинам, пострадавшим от домашнего насилия. Консультации юристов: вопросы и ответы. Алматы, 2001. 63 с.
45. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. //Серия «Библиотека криминолога». – М.: «Инфра-М», 2016. С. 90.
46. Берк Л. Развитие ребенка. 6-е изд. -СПб.:«Питер», 2006. С. 934-935.
47. Бурлаков В.Н., Касторский Г.Л., Шестакова С.Д. Проблема насилия в семье: попытка эмпирического и теоретического анализа // Известия вузов. Правоведение. СПб, 1995. № 5/6. С.173-176.
48. Владимиров В.Л. Квалификация преступлений против личной собственности М. 1968.С.83
49. Виневский В.Н. Роль органов внутренних дел в системе профилактики правонарушений // Юридический мир. 2006. №11. С.56.
50. Всемирный доклад 2017, Страновой обзор: Кыргызстан [Электронный ресурс] // HumanRightsWatch – Режим доступа: <https://www.hrw.org/ru/world-report/country- chapters/298653>.
51. Гафарова С. Насилие против женщин (взгляд из региона) // Мир, свободный от насилия. Бишкек, 1999. - С.88-90.
52. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В 2-х т. Т.2. – М.:, 1990. С. 243.
53. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Супружеское насилие: актуальность, общественное мнение, рекомендации // Истоки насилия и жестокости в обществе, меры их законодательного предупреждения: Выступления участников. Материалы «круглого стола». Ч. 1.-М., 2006. С. 52.

54. ГондолфЭ. США: Исследования насилия в семье // Правоведение. 1997. № 3. С.111-113.
55. Григорьева Т.Н. К вопросу о социально-психологическом механизме убийств малолетних и несовершеннолетних в семье // Законы России: опыт, анализ, практика. 2014. № 6. С.101.
56. Грифанов Р.М., Калинкина М.Ю. Российский и зарубежный опыт борьбы с насилием в отношении детей // Вопросы ювенальной юстиции. 2008. № 1. С.23.
57. Даллер К.Г. Социальная защита детей // Энциклопедия социальной работы. М.: Центр общечеловеческих ценностей. 1993. Т.3. С. 162
58. Даль В.И. Толковый словарь русского языка/ Иллюстрированное издание. – М.: «Эксмо», 2016. С. 222.
59. Дерягин Г.Б.Педофилия // Некоммерческий сетевой журнал о детях и подростках. Июнь 2007. №5.
60. Дмитриев А.В., Залысин И.Б. Насилие: социально-политический анализ. М., 2000. - 327с.
61. Домашнее насилие: социально-правовой аспект. Учебно-методическое пособие под общей редакцией Е.Н.Ершовой, при участии С.Г.Айвазовой. Издание 3-е, доп. и перераб.. М., 2013, 194 с.
62. Дьяченко А.П., Цымбал Е.И. Исполнение Россией европейских стандартов о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуального злоупотребления // LexRussica. 2016. № - 183-194с.
63. Женщина и бытовое насилие: учебно-практическое пособие / под ред. И.И. Отто. Астана, 2003. 131 с.
64. Жетписов С.К., Алибаева Г.А. Насилие в отношении женщин в современном казахстанском обществе: обзор ситуации и законодательства / Вестник Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруденция. 2016. № 2 (31). С. 15-22.
65. Жукова Н.В. О некоторых причинах домашнего насилия и способах оказания помощи его жертвам [Текст] /Н.В. Жукова // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2014. - № 1. - С. 211-214.
66. За честь семьи // Europa-Express. 2005. № 40(396). С. 74.
67. Забелина Т.Ю. Россия: насилие в семье – насилие в обществе. М., 2002. 110 с.
68. Забелина Т., Израелян Е., Шведова Н. Канада и проблема насилия в семье: двадцать лет борьбы // Насилие и социальные изменения. Теория - практика исследования: 4.II-III. - М., 2000. - С.77-88.
69. Зайков Ф.А. Совершенствование брачных отношений в Кыргызской Республике в условиях рынка и проведения реформ // Сборник научных трудов юридического ф-та / КРСУ. Бишкек, 1999. - Вып. 2. - С.84-95.
70. Зайков Ф.А. Мусульманское право в современной жизни // Права женщин в Кыргызстане: мусульманские традиции, исламские ценности и современное право. – Бишкек, 2001. – С. 33
71. Иванова В.В. Преступное насилие: Учебное пособие для вузов. - М., 2002. С. 16.

72. Игнатович В.Э. Борьба с насилием в быту (Историко-правовой анализ российского законодательства): Дис. ... к.ю.н. 12.00.01 – СПб., 2003.
73. Ильяшенко А.Н. Противодействие насильственной преступности в семье. Уголовно-правовые и криминологические аспекты. Автореф. Док. юрид. наук.: 12.00.08.-М., 2003. С.16, 29.
74. Информация по семейному насилию за 10 месяцев 2024 года // <https://mvd.gov.kg/rus/domesticViolence/reports/403>
75. Кант И. Критика чистого разума. – М.: Изд-во: «АСТ» 2017. С. 286.
76. Кантемирова К.Х. Теоретические и практические проблемы квалификации половых преступлений // Российский следователь. 2007. № 13. С.22.
77. Карасаева А. Кыргызская община: традиции насилия над женщиной // Ненадежность тендерной защиты. Бишкек, 1996. - С.20-25.
78. Кивель О.В. Криминологическое обеспечение защиты прав несовершеннолетних. Кандидатская диссертация /Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право.– М., 2012. С. 123.
79. Клименко Т.М., Тришина Ж.В. Уголовно-правовая характеристика насильственных преступлений, наиболее распространенных в семье. -Саратов: Изд-во ООО «Новый ветер», 2008. С. 3.
80. Клименкова Т.А. Реализация права граждан на свободу от насилия // Права женщин в России: исследование реальной практики их соблюдения и массового сознания //МЦГИ, Ин-т социально-экономических проблем народонаселения РАН. Т. 2.-М., 1998. С. 151.
81. Колпакова Л.А. Насилие в семье: виктимологический аспект, дифференциация ответственности и вопросы законодательной техники: авт.дис.к.ю.н.: 12.00.08.-Казань, 2007.С. 9.
82. Комплексное изучение системы воздействия на преступность / Под ред. П.П. Осипова. Л.: ЛГУ, 1978. 150 с.
83. Кочемировская Е. Проблема реабилитации пострадавших от насилия в семье и предупреждение насильственных семейных отношений // Мат. регионального семинара «Искоренение насилия в отношении женщин в Центральной Азии» / Алматы, 6–8.05.2003 г. ЮНИФЕМ. Алматы, 2003.
84. Крайнева О.Л. Криминологическая характеристика форм криминального насилия. Дисс...канд. юр. наук.: 12.00.08. - Саратов. 2009. С. 197.
85. Красненкова Е.В. Криминологические меры профилактики семейно-бытового насилия // Полицейская деятельность. 2016. №3. С. 335
86. Криминология / Долгова А.И., - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: «Юр.Норма», НИЦ ИНФРА-М», 2016. С.125.
87. Криминология: Учебник / Под ред. Г.А. Аванесова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 495 с.

88. Крупка Ю.Н. Криминологические проблемы предупреждения насильственных преступлений, совершаемых в сфере личностно-бытовых отношений: Дис. ... канд. юрид. наук: Киев, 1985. 211 с.
89. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. М.: Наука, 1982. 287 с.
90. Личность преступника и профилактика преступлений : монография / Ю.М. Антонян, под ред. — М.: «Проспект», 2017., 224с.
91. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии. Учебник для магистров. Том II: Особенная часть, -М.: «Юрайт», 2016. С.435
92. Мадышева Ш.И. Насилие против женщин в Кыргызстане и мероприятия направленные на его устранение / International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol. 3-1 (54), 2021 p.198-201.
93. Максимов С.В., Ревин В.П. Насильственные преступления в сфере семейно-бытовых отношений и проблемы их профилактики. М., 1993. 56 с.
94. Машинской Н.В. Насилие в семье (криминологические и уголовно-правовые аспекты): Дис. ... к.ю.н.: 12.00.08. - М., 2001. С.97
95. Методологические вопросы криминологических исследований. - М., 1983. С. 86.
96. Мобилизация усилий государства и общества в противодействии преступному насилию в отношении женщин (опыт Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана) / под ред. Б.Г. Тугельбаевой. Бишкек, 2004. 210 с.
97. Монтескье Ш. Избранные произведения /под ред. М.П. Баскина. - М., 1955. С. 231
98. Мошак Г.Г. Преступления и иные правонарушения, совершаемые в сфере семейных отношений, и их профилактика (криминологическое исследование на материалах Молдовы и Украины): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Кишинэу, 2001. Мусатова, Е.Е. Некоторые вопросы противодействия домашнему насилию [Текст] / Е.Е. Мусатова // Актуальные проблемы современной науки. – 2013. – № 3. – С. 73–76.
99. Насилие над женщинами: проблемы и пути преодоления / Под ред. Л.Петиной. Минск, 2000. - 190с.
100. Насилие в семье: с чего начинается семейное неблагополучие / Под ред. Л.С. Алексеевой. - М.: ГосНИИ семьи и воспитания, 2000. - 136 с.
101. Насилие в отношении женщин: предупреждение и борьба с последствиями / под общ. ред. Б.Г. Тугельбаевой. Бишкек, 2001. 371 с.
102. Никитина А. А. Криминологическая характеристика предупреждения бытового насилия в отношении несовершеннолетних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2005
103. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка., - М.: «Мир и образование», 2016. С. 356
104. Осипян Н.Б. К вопросу об актуальности исследования психологических особенностей женской насильственной преступности // Юридическая психология. 2010. N 3. С. 32.

105. Отабаева Л.О. Охрана личных прав и свобод женщин в семейно-бытовой сфере: уголовно-правовой и криминологический аспекты: по материалам Республики Таджикистан Дисс...канд.наук: 12.00.08.- Москва, 2008. С.192

106. Отчет по результатам исследования “Влияние COVID-19 на положение женщин и мужчин в Кыргызской Республике. Оперативный гендерный анализ” / Электронный ресурс: https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2020-06/RUS_Gender%20Rapid%20Assessment%20of%20COVID-19%20impact_May%202020_final.pdf

107. Охранные ордера как специальные средства социально-правовой защиты от насилия в семье / Под ред. Н.В. Ходыревой, В.Н. Фроловой. СПб., 2011. 149 с.

108. Петина Л.С. Насилие над женщиной: проблемы и решения // Насилие над женщиной: проблемы и пути преодоления. Минск, 2000. - С.6-27.

109. Пионтковский А.А. Преступления против личности. - М., 1938. С. 161.

110. Писарчук И. Насилие в отношении женщин: правовые аспекты проблемы // Насилие над женщинами: проблемы и пути преодоления. -Минск, 2000. С.71-95.

111. Преступность и правопорядок в Кыргызской Республике: статистический сборник. Бишкек, 2015. 93 с.

112. Проблемы равноправия. Документы и материалы (на примере Европейского Сообщества, Швеции, Финляндии и Германии). - М., 2000.

113. Побегайло А.Э. О законодательной регламентации профилактики семейного неблагополучия как криминогенного фактора // Законы России: опыт, анализ, практика. 2006. № 12.

114. Подгорная С.В. Факторы криминогенного и виктимогенного характера, способствующие сексуальным посягательствам на несовершеннолетних // Российский следователь.2012. N 18. С. 38.

115. Поправки к Закону о семейном насилии в Кыргызстане усилят защиту женщин, переживших насилие (15 November 2021) / Электронный ресурс: <https://www.undp.org/ru/kyrgyzstan/press-releases//поправки-к-закону-о-семейном-насилии-в-кыргызстане-усилят-защиту-женщин-переживших-насилие>

116. Превентивная роль органов прокуратуры в предотвращении насилия в семье / под ред. Б.Г. Тугельбаевой, А.К. Шагивалиева, Ч.К. Мусабековой. Бишкек, 2003. 130 с.

117. Пристанская О.В. Правовые основы организации системы правового просвещения несовершеннолетних // Проблемы правового просвещения и участие в нем органов прокуратуры: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции – М.: Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2011, С.55.

118. Профилактика правонарушений органами местного самоуправления в Кыргызской Республике Учебно-методическое пособие / Болпонова А.Б., Дуйшо кызы Н., Шабданова Т., Егиналиева А. АГУПКР – Б.: 2018, -206 с.
119. Сердюк Л.В. О защите детей от семейного насилия и проблеме их правового воспитания // Вопросы ювенальной юстиции. №3 (53), 2014, С.17
120. Сердюк Л.В. Насильники и их жертвы. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. - Уфа: «Уфимский юридический институт МВД РФ», 2002. С.35.
121. Сидоренкова Т. Насилие в семье: Частное дело или социальная проблема // Нет насилию в семье. Вестник «Новые возможности для женщин». ИЦНЖФ.-М., 1997.-№ 10.-С.12-17.
122. Сидоренкова Т.А. Правовая защита от насилия в семье // Социальные работники за безопасность в семье. М., 1999. - С.67-77.
123. Сидоренкова Т., Либоракина М.И. Правовые основы защиты от насилия в семье [Текст]: монограф. сборник «Куда идет Россия? Трансформация социальной сферы и социальная политика» /Т. Сидоренкова, М.И. Либоракина. – М.: Дело. 1998. - С.332 – 340
124. Сморгунова А.Л. Насилие в семье: анализ с позиций феминистской криминологии // Преступность несовершеннолетних: психолого-юридические аспекты: Материалы межвузовской научно-практической конференции 6 апреля 2007 г. СПб., 2007. С. 245–248.
125. Соколова Е.Т. Влияние на самооценку нарушений эмоциональных контактов между родителями ребенком и формирование аномалий личности / Семья и формирование личности. -М.: «Изд-во МГУ», 1981.
126. Старков О.В. Роль кримиогенной ситуации в бытовых насильственных преступлениях: автореф. дисс... к.ю.н.: 12.00.08. - М., 1981. С. 12.
127. Супатаева Ж.Э. Проблемы предупреждения семейного насилия в Кыргызстане / Актуальные научные исследования в современном мире (Общественная организация «Институт социальной трансформации») Переяслав-Хмельницкий, 2018, №: 9-2 (41) с.159-166
128. Табышалиева А.С. О традиции насилия над женщинами // Ненадежность гендерной защиты. Бишкек, 1996. - С.6-20.
129. Табышалиева А.С. Отражение во времени. – Бишкек, 1998. – С. 56
130. Теоретические основы предупреждения преступности на современном этапе развития российского общества / под общей ред. Р.В.Журбина, - М.: «Проспект», 2016. 656с.;
131. Теоретические основы предупреждения преступности. М., 1977. С.95.
132. Тленчиева Г. Насилие против женщин в Казахстане // Женщины Центральной Азии: Сборник статей. Ташкент, 1998. - № 2. - С.46-53.
133. Тугельбаева Б.Г. О противодействии насилию в семье в Кыргызстане / Криминология: вчера, сегодня, завтра. СПб. №3 (50). 2018. С.45-49

134. Тугельбаева Б.Г. Гражданская инициатива в преодолении насилия в отношении женщин. Бишкек, 2003. - 77с.
135. Тугельбаева Б.Г., Хамзаева А.Д. Криминология: проблемы предупреждения домашнего (семейного) насилия: учебное пособие. Бишкек: Изд-во КРСУ, 2012.
136. Уголовное право зарубежных стран в 3-х томах. Том 2. Общая часть. Франция, Германия, Италия, Япония. Учебник для бакалавриата и магистратуры /Крылова Н.Е., 5-ое изд. - М.:«Юрайт», 2016, С.152.
137. Фатеев А.Н. Домашнее насилие: опыт криминологического исследования: Дис...к.ю.н.: 12.00.08. - М., 2006. С. 7.
138. Ферганская долина// <http://dolina.uz/article/r051209.htm>
139. Хамзаева А.Д. Предупреждение насильственных преступлений, совершенных женщинами в сфере семейных отношений. Бишкек, 2006.
140. Харламов В.С. Теория и практика противодействия преступному насилию в семье (системное криминологическое и уголовно-правовое исследование) Дис. ...д.ю.н.: 12.00.08.-СПб, 2018. 718 с.
141. Хейз Л., Эльсберг М. и Готтемёллер М. «Прекращение насилия по отношению к женщине. Отчеты для населения». Серия Л, №11. Балтимор, Факультет здравоохранения Университета Джонса Хопкинса, Программа информирования населения. 1999 г.
142. Шакина В. А. Женщина как жертва семейного насилия в супружеских отношениях: проблемы, причины, предупреждение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Иркутск, 2002. С. 132.
143. Шахов В.И. Насилие в семье (Уголовно-правовое и криминологическое значение): Дис. ...к.ю.н.: 12.00.08.- Ижевск, 2003. С. 144.
144. Шестаков Д. А. Супружеское убийство как общественная проблема. Л.: СПбГУ, 1992. 91 с.
145. Шестаков Д.А. Семейная криминология: семья – конфликт – преступление. СПб., СПбГУ. 1996. 264 с.
146. Шестаков Д.А. Семейная криминология: Криминофамилистика. 2-е изд.-СПб., 2003.-389с.
147. Шейла Джама. Международные правовые нормы о насилии в семье // Насилие в семье: как бороться с ним государству. М., 1999. - С.72-88.
148. Шмарион П.В. Мотивы насильственных преступлений, совершаемых в семье в отношении несовершеннолетних // Общество и право.2009. N3. С. 198-206.
149. Шуняев С.В. К вопросу о типах насилия в семье // Актуальные проблемы уголовного права, криминологии, уголовного процесса и уголовно-исполнительного права: теория и практика: материалы Международной научно-практической конференции, 9-10апреля2013года,Тамбов,с.429
150. Чабанянц М.Б. Криминологические аспекты влияния насилия и жестокости в средствах массовой коммуникации на агрессивное поведение несовершеннолетних. Автореф. ...канд. юрид. наук.: 12.00.08. - Ставрополь, 2002. С.22.

151. Четвериков В.С. Криминология и профилактика преступлений. Учебное пособие.-М.: «Инфра-М, Форум», 2005. С.102.
152. Явчуновская Т.М., Степанова И.Б. Тенденции современной преступности женщин // Государство и право. 2000. № 12. С. 28-32.
153. Ярошенко А. Охрана безопасности жертв домашнего насилия: международный опыт // Агентство социальной информации: Информационно-аналитический бюллетень. М., 2001. - №20 (50). - С. 13-15. (эл.версия <http://www.asi.org.ru>)
154. Buzawa E., Busawa C. Domestic violence: The criminal justice response. Newbury Park: Sage Publications, 1990.
155. Black D. Production of crime rates // American Sociological Review. 1970. Vol.35. No. 4. P. 738.
156. Confronting chronic neglect: The education and training of health professionals of family violence / Ed. by F. Cohn, M.E. Salmon, J.D. Stobo / Washington, D.C.: National Academy Press, 2002.
157. Gelles R. How evaluation research can help preformers improve the child welfare system // Program evaluation and family violence research / Ed. by S.K. Ward, D. Finkelhor. New York: Haworth Press, 2000.
158. Kempe C.H., Silverman F.N., Steele B.F., et al. The battered child syndrome // Journal of American Medical Association. 1962. Vol. 181. No. 1. P. 23.
159. Martin S. The epidemiology of alcohol-related interpersonal violence // Alcohol Health and Research World. 1992. № 167. P. 230-237.
160. Handbook of counseling / Ed. by Palmer St., McMahon G.L.: Routledge, 1997.
161. Herzberger S.D. Violence within the family: Social psychological perspectives. Boulder, Colorado: Westview Press, 1996.
162. Straus M.A. Sociological research and social policy: The case of family violence // Sociological Forum. 1992. Vol. 7. No. 2. P. 237.
163. <http://www.un.org/>
164. <http://wapedia.mobi/ru/>
165. www.fvpf.org
166. <https://www.stat.kg/ru/opendata/category/4245/>
167. <https://www.stat.kg/ru/news/v-2022-godu-okolo-92-procentov-obrativshisya-po-faktam-semejnego-nasiliya-zhenshiny/>